

**XIINXALA DHIYAANNAAFI TOOFTAAWWAN HIIKA
JECHOOTAA BARSIIISUU BARNOOTA AFAAN OROMOO
KUTAA KURNAFFAA**

SISAAY MARGAA NAGAASAA

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
GUUTTACHUUF QOPHAA’EE MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORIIF DHIYAATE**

**KOLLEEJII NAMOOMAA, QO’ANNOO AFAANII,
JOORNAALIZIMIIFI QUUNNAMTII
YUUNIVARSITII ADDIS ABABAA**

HAGAYYA, 2008/2016

FINFINNEE

**XIINXALA DHIYAANNAAFI TOOFTAAWWAN HIIKA
JECHOOTAA BARSIIISUU BARNOOTA AFAAN OROMOO
KUTAA KURNAFFAA**

SISAAY MARGAA NAGAASAA

GORSA: TOLAMAARIYAM FUFEE (PhD)

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA(MA)
GUUTTACHUUF QOPHAA'EE MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUF FOKLOORIIF DHIYAATE**

**KOLLEEJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,
JOORNAALIZIMIIFI QUUNNAMTII
YUUNIVARSITII ADDIS ABABAA**

HAGAYYA, 2008

FINFINNEE

Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Dhaabbata Qorannoo Digirii Duraatiin Booddee

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii Lammaffaa (MA) *Afaan Oromoo, ogbarruufi Fooklooriin* guuttachuuf, Sisaay Margaatiin Mata-duree: *Xiinxala Dhiyaannaafi Tooftaawwan Hiika Jechootaa Barsiisuu Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 10^{ffaa}* irratti qophaa'ee, sadarkaa qorannoo Yuunivarsiitii Addis Ababaa guutee kan dhiyaate ta'u ni mirkanneessa.

Koree Qormaataa

Qoraa alaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Qoraa keessaa _____ Mallaattoo _____ Guyyaa _____

Gorsaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Ittigaafatamaa Muummee yookiin Walitti qabaa Sagantaa Digirii Lammaffaa (MA)

Axeerara

Kaayyoo gooroon qorannoo kana dhiyaannaafi tooftaawwan hiika jechootaa Afaan Oromoo barsiisuu barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} hojiirra oolaa jiru xiinxaluudha. Galma gahiinsa kaayyichaaf kitaabni barataafi qajeelchi barsiisaa kutaa 10^{ffaa} xiyyeeffannoon sakatta'ameera. Qaaccessa kanaan hanqinoota mul'atan adda baasuun yaada furmaataa kennuuf ammoo, gosa qorannoo makoofi saxaxa ibsaatti dhimma bahame. Akkasumas, kitaaba barataa, mana barnootaa, barattootaafi barsiisonni akka iddattootti filatamani. Sakatta'insa kitaaba barnootaatti dabaluu hirmaattonni qorannoo kanaa barattoota 93fi barsiisota Afaan Oromoo barsiisan sadi iddatteeffamaniiru. Barattoonni qorannoo kana keessatti hirmaatan iddatteessuu carraa tasaan (lootorii) kan filataman yommuu ta'an, barsiisonni ammoo, iddatteessuu ammargeen (convenient sampling) filatamani. Malli odeeffannoon ittiin funaaname sakatta'insa kitaabaa, bargaaaffiifi afgaaaffiidha. Odeeffannoon sakatta'insaafi afgaaaffiin argame mala akkamtaan kan qaaceffameefi kan bargaaaffiin argame ammoo, mala hammamtaan qindaa'ee qaaceffame. Akka ragaaleen qaaceffaman mul'isanitti, dhiyaannaafi tooftaawwan hiika jechootaa barsiisuu kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} hanqina qabaachuu isaati. Gabaabumatti, argannoon qorannoo kanaa dhiyaannaan gochaalee hiika jechootaa kitaabicha keessatti argamu galumsa dubbisaatiin barattoota shaakalsisuuf xiyyeeffannoo kan hinkennine ta'u; haalli dhiyaannaa gochaalee hiika jechootaa walittidhufeenya jechoonni walii isaanii waliin qaban barsiisuuf xiyyeeffannaa kan hinkennineefi tooftaa barsiisonni hiika jechoota barsiisuuf hojjomsaa jiran hariiroo jechoonni waliin qaban kan hinmul'isneefi gochaaleen dandeettii hiika jechootaa barattootaa cimsuuf kitaaba barataa keessatti dhiyaatan harki caalaan isaanii fedhii, sadarkaafi dandeettii barattootaa giddu-galeessa godhatani kan hindhiyaanne ta'uun argannoo qorannichaa warreen gurguddoodha. Dhumarratti, argannoo qorannoo kanarraa ka'uun, yaadonni furmaataa: Qopheessitoonni meeshaalee sirna barnoota afaanii irratti hojjetan kaayyoon waliigalaa hiikni jechootaa baratamuufi tooftaa gochaaleen hiika jechootaa kitaaba barataa keessatti dhiyaachuu qabaniin walsimsiisanii dhiyeessuun, barattoonniifi barsiisonni afaanicha baratan akka bu'aa argatan taasisuu irra darbee sadarkaa guddina afaanichaaf gahee olaanaa akka qabu hubatamee xiyyeeffannoon keessa deebi'amee fooyyaa'uu qaba. Hama kitaabichi qaama dhimmi ilaaluun xiyyeeffannoo argatee fooyya'utti barsiisonni tooftaalee hiikni jechoota ittiin dhiyaachuu qaban bu'uura godhachuun barattoota deeggaruun, galma gahiinsa sagantaa barnoota afaaniif gumaachuu qabuun dhaamsa qoratichaati.

Galata

Hunda dursee, Waaqayyo uumaa bu'aa ba'ii hedduu keessa nadabarsee asiin nagaheef galanni haabaay'atu. Itti aansuun hojiin qorannoo kanaa akka dhugoomuuf wixinee qorannoo irraa eegalee hanga xumuraatti muuxannoofi ogummaa isaanii bilchaataan osoo hinqusatiin, deeggarsa ogummaa walirraa hincitne naaf taasisaa turan, fakkeenyummaa isaanii irraanfachuu kanan hindandeenye gorsaa kiyya Dr. Tolamaariyam Fufaaf galata koo onneerraa madden galatoomaan jedha.

Itti aansuun, waa'ee koo tasa gaarii malee hamaa dhaga'uu kan hinfeene, kan osoo ofii hinbaratiin na barsiistan, dhimma koof kan homaa hinmararfanne deessee koo Aaddee Shitaayee Wiirtuufi Abbaa koo Obbo Margaa Nagaasaa anillee oolmaa keessan of irraa hinfixu, gatii keessan Waaqayyo guddaan isiniif haa baasu hamtuun isin hinargiin, umurii naaf dheeraadha. Obboleessa koo Biqilaa Margaa haalaafi bakka hinmijoofne keessatti nawaliin ta'uun akkan hojii qorannoo koo galmaan gahuuf gumaacha obbolummaa kee bahateetta galatoomi. Seexaa natti uumuun dadhabbii hammana hinjedhamne nawaliin dabarsuun sadarkaa kanarra akkan ga'uuf, obsi waan hunda akka caaluu natti agarsiisuun,hojiin qorannoo kanaa akka galma gahuuf deeggarsa daangaa hinqabne kan naaf taasiste jaalallee koo Leensaa Bultiif galatni koo daran olaanaadha.

Hiriyyoota koo warreen “Hiriyaan kafana” ta'uu naaf mirkaneessuun deeggersa yaadaafi ogummaa naaf taasisaa turtan: Baqqalaa Dibaabaa, Alamayyoo Taammiruu, Qixxeessaa Laayyoo, Geetahuun Laggasaa, Geetuu Birruufi kanneen maqaan keessan hintarreeffamne hundan kan eebbaa ta'aan jedha.

Dhumarrattis, galma gahiinsa qorannoo kiyyaaf waraqaa bargaaaffii raabsuun, deeggarsa meeshaa, yaadaa, na cinaa dhaabbatan hawaasaa mana barumsaa qophaa'ina Miicaa hundaan tumsa naaf taasiftaniif galatoomaan jedha.

Tarreeffama Gabajeewwaniifi Mallattoolee

A.L.I= Akka Lakkoofsa Itoophiyaa

B.B.O = Biiroo Barnootaa Oromoo

G G = Gochima→ gochima

G→M = Gochima→ Maqaa

IM→M = Ibsa Maqaa→ Maqaa

KBAO = Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo

M/B = Mana Barumsaa

M→G = Maqaa→ Gochima

M→IM = Maqaa→ Ibsa Maqaa

M→M = Maqaa→ Maqaa

Ibsa

→ garee jechaa tokko irraa kan biraa uumuu agarsiisa.

Hiika jechootaafi gaaleewwanii

Afaan Oromoo

Af-heddee
Akaakuu/Garee
Akkamtaa
Ariirrata
Aslii
Dhiyaannaa
Dirroojii
Faallaa
Faallaa Qaraa
Faallaa Sadarkaa
Faallaa Waliinlaa
Fufii
Fufii durgaa
Fufii duubgaa
Hammaamtaa
Iddattoo hammargee
Hik-heddee
Maleenya
Masoo
Moggoo
Moggoo barreeffamaa
Moggoo sagaleessuu
Waliindeemmii jechootaa
Xiggoo
Yaadrimee
Yaaxxina

Afaan Ingiliffaa

Multi lingual
Hyponyms
Qualitative
Background of the study
Original
Presentation
Sector
Antonymy
Complementary Antonyms
Gradable Antonyms
Converse Antonyms
Affix
Prefix
Suffix
Quantitative
convenient sampling
Polysemy
Approach
Synonymys
Homonym
Homography
Homophone
Collocation words
Meronyms
Concept
Theory

Baafata

QABIYYEE

FUULA

Axeerara.....	i
Galata	ii
Gabajeewwan.....	iii
Hiika jechootaafi gaaleewwanii.....	iv
Baafata.....	v
Tarreeffama gabateewwanii fi caatoo	ix
BOQONNAA TOKKO: SEENSA	1
1.1 Ariirrata	1
1.2 Ka’umsa Qorannichaa.....	3
1.3 Kaayyoowwan Qorannichaa	4
1.4 Barbaachisummaa Qorannichaa	5
1.5 Daangaa Qorannichaa	5
1.6 Hanqina Qorannichaa.....	6
1.7 Qindoomina Qorannichaa.....	6
BOQONNAA LAMA: SAKATTA’A BARRUU	7
2.1 Yaadrimee Hiika Jechootaa.....	7
2.1.1 Maalummaa Hiika Jechaa.....	10
2.1.2 Fayyadama Jechootaa.....	11
2.2. Faayidaafi Kaayyoo Hiika Jechootaa Barsiisuu.	12
2.2.1 Faayidaa Hiika Jechootaa barsiisuu.....	12
2.2.2 Kaayyoo Hiika Jechootaa Barsiisuu	14
2.3 Maleenya Dhiyaannaa Hiika Jechootaa	14
2.3.1 Akka Tasaa Dhiyeessuu (Incidental Learning)	14
2.3.2 Kallattiin Dhiyeessuu (Explict Learning)	15
2.3.3 Tarsiimoo Of-dandeessisuu barsiisuu (Independent Strategy Development).....	16
2.4 Dhiyaannaa Hiika Jechootaa	17
2.4.1 Unka Ijaarsa Jechootaa.....	17
2.4.1.1 Fufii Durgaa.....	18

2.4.1.2 Fufii Duubgaa.....	18
2.4.1.3 Hundee Jechaa.....	19
2.4.1.4 Jecha Tishoo/Digaala/	20
2.4.2 Walitti Dhufeenya Hiika Jechootaa (sense relation)	21
2.4.2.1 Masoo (Synonmy).....	21
2.4.2.2 Faallaa (Antonymy)	23
2.4.2.3 Hiika Walkeessoo(hyponymy)	24
2.4.2.4 Hiik-heddee(Polysemy).....	25
2.4.2.5 Xiggoo/(Meronym)	25
2.4.2.6 Moggoo (Homonym)	26
2.4.3 Galumsa.....	27
2.4.4 Jechoota Waliin Deeman/Collocation of word/	28
2.5 Qajeelfamoota Hiikni Jechootaa Ittiin Barsiifaman (Principles of Teaching Vocabulary)	29
2.5.1 Galma (goal)	29
2.5.2 Baay'ina	29
2.5.3 Fedhii (Need).....	29
2.5.4 Irradeddeebii (Frequent Exposure and Repetition)	30
2.5.5 Haala gaariin dhiyeessuu (Meaningful Presentation).....	30
2.5.6 Haalarratti hundaa'uun dhiyeessuu (Situational presentation)	30
2.5.7 Haala galumsaan dhiyeessuu (Contextual Presentation)	31
2.6 Ulaagaalee Jechoonni Ittiin Filataman	31
2.6.1 Irradeddeebii (Frequency).....	31
2.6.2 Jecha dimshaasha ta'e (Coverage).....	32
2.6.3 Argamummaa (Availability).....	32
2.6.4 Baratamummaa (Learnability)	32
2.7 Sakatta'aa Qorannoo Walfakkii.....	33
BOQONNAA SADII: SAXAXAAFI MALLEEN QORANNICHAA	35
3.1 Saxaxa Qorannichaa	35
3.2 Madda Odeeffannoo	36

3.3 Filannoo Iddattoo	36
3.4 Meeshaalee Funaansa Odeeffannoo	38
3.4.1 Sakatta'a Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo.....	38
3.4.2 Bargaaffii Barattootaafi Barsiisootaa	39
3.4.3 Afgaaffii Barsiisootaa.....	40
3.5 Adeemsa Raga Waliitti Qabuu.....	40
3.6 Mala Qaaccessa Odeeffannoo	40
BOQONNAA AFUR: QAACCESSAAFI IBSA RAGAALEE	42
4.1 Duubee Ragaa Kennitootaa	42
4.2 Qaaccessa Sakatta'insa Kitaabaa	43
4.2.1 Galumsa dubbisaatiin dhiyaachuu gilgaalota hiika jechootaa KBAO	44
4.2.2 Walittii Dhufeenya Jechootaatiin Dhiyaachuu Gilgaalota Hiika Jechootaa	46
4.3 Qaaccessa Bargaaffii Barattootaafi Af-gaaffii Barsiisootaa	48
4.3.1 Dandeettiiwwan Afaaniifi Fedhii Barattootaa	49
4.3.2 Hawwataa Ta'uu Dhihaannaa Gilgaalota Hiika Jechootaa	52
4.3.3 Gahumsaan Qindaa'uu Gilgaalota Hiika Jechootaa Ilaalchisee	56
4.3.4 Walmadaaloo Ta'uu Gilgaalota Hiika Jechootaa	59
4.3.5 Meeshaalee Deeggarsa Barnootaa Fayyadamuun Hiika Jechootaa Barsiisuu	60
4.4 Qaaccessa Bargaaffiifi Af-Gaaffii Barsiisootaa	61
4.4.1 Yaadrimee Hiika Jechootaa barsiisuu	62
4.4.2 Walittidhufeenya/ Hariiroo Hiika Jechootaa Barsiisuu	64
4.4.3 Qajeelfama Hiika Jechootaa Barsiisuuf Kennamu	66
4.4.4 Tooftaa Barattoonni Ofdanda'uun Hiika Jechootaa Baratan Qopheessuu	67
4.4.5 Meeshaalee Deeggarsa Barnootaa Fayyadamuun Hiika Jechootaa Barsiisuu	69
BOQONNAA SHAN: CUUNFAA, ARGANNOOFI YAADA FURMAATAA	72
5.1 Cuunfaa	72
5.2 Argannoowwan	73
5.3 Yaada Furmaataa	74
Wabiilee	86
Dabaleewwan.....	91

Tartiiba Gabateewwanii

Gabatee	Fuula
Gabatee 1: Fufii durgaafi hiika isaanii	18
Gabatee 2: Fufii duubgaafi garee jechaa isaan irraa uumaman.....	19
Gabatee 4: Jecha hiriira Jechootaa Keessatti Hiika hedduu qabu agarsiisu.	25
Gabatee 5: Jechoota Waliindeemaniif Hiika Isaanii.....	28
Gabatee(6): Seenduubee Barsiisotaa Saala, Sadarkaa Barnootaafi Muuxannoo Isaanii Ibsu ...	42
Gabatee(7): Seenduubee Barattoota Ragaa Kennuuf Iddaatteffamanii Saalaafi Umuriin.....	43
Gabatee(8): Xiinxala Gosoota Gaaffilee Hiika Jechootaa	44
Gabatee(9): Xiinxala Akaakuu Hiikaa Jechootaa	46
Gabatee(10): Xiinxala Fedhii Dandeettiiwwan Afaanii Barachuu Barattootaa.....	49
Gabatee(12): Hawwataa Ta’uufi Dhiisuu Dhihaannaa Gilgaalota Hiika Jechootaa	52
Gabatee(13): Sababa Dhiyaannaan Gilgaalota Hiika Jechootaa Hawwataa Hintaanee?	53
Gabatee(14): Gahumsaan Qophaa’uu Gilgaalota Hiika Jechootaa	57
Gabatee(15): Sababoota Gilgaalonni Hiika Jechootaa Haala Hinqophoofne Jechisiisan.	58
Gabatee(16): Walmadaaloo Ta’uufi dhiisuu Gosoota Hiika Jechootaa Ilaalchisee	59
Gabatee(17): Meeshaalee Deeggarsa Barnootaa Fayyadamuun Hiika Jechootaa Barsiisuu.....	60
Gabatee(18): Hiika jechoota barsiisuu keessatti tooftaa unka ijaarsa jechoota fayyadamu.....	62
Gabatee(19): Hiika Jechootaa Hariiroo Jechoonni Waliin Qabaniin Barsiisuu.....	64
Gabatee(20): Qajeelfama Hiika Jechootaa Barsiisuuf Kennaman Adda Baasuuf.....	66
Gabatee(21): Tooftaa Barattoonni Ofdanda’uun hiika jechootaa Baratan Qopheessuu	67
Gabatee(22): Meeshaalee Deeggarsa Barnootaa Gosa Adda Addaa Fayyadamuun Hiika Jechootaa Barsiisuu.	69
Gabatee 23: Hiika Jechootaa Dandeettiiwwan Afaanii Waliin Qindeessuun dhiyeessuu.....	70
Caatoo	
<i>Caatoo 1: Caasessoo Walkeessoo Hiika Jechootaa agarsiisu.....</i>	<i>24</i>
<i>Caatoo2: Caasessoo xiggoo/garee hiika jechootaa.....</i>	<i>26</i>

BOQONNAA TOKKO: SEENSA

1.1 Ariirrata

Afaan Oromoo naannoo Oromiyaa keessatti afaan hojii naannichaafi afaan sabqunnamtii akkasumas, barnoonni sadarkaa oolmaa daa'immanii irraa hanga kutaa saddeeffatti ittiin kennamaa jira. Kunis akkuma qorannoon adda addaa ibsutti, daa'imman afaan dhalootaa isaaniitiin yoo baratan caalaatti milkaa'uu danda'u jedhamee waan mirkanaa'eefidha. Yaada kana ilaalchisuun hayyuun Bamgbose (1991:79) akka ibsutti, *"Teaching through mother tongue facilitates more meaningful learning than teaching by second or third language."* Akka yaada hayyuu kanaa irra hubachuun danda'amutti; afaan abbaan barachuun afaan ambaan barachuu caalaa barnoota afaanii hiika-qabeessa taasisa. Sababni isaas barataan afaan abbaa isaan baratu galumsa hawaasaa keesaatti waan baratuuf, hiika qabiyyee kaaniif hindhiphatu kun immoo akka barataan waa uumuuf qophaawoofi barnoota biroonis milkaa'oo ta'uuf gumaacha olaanaa qaba.

Afaan Oromoo afaan hojii, afaan barnootaa, afaan hogbarruu, qorannoofi qo'annoo, afaan sabaahimaalee (miidiyaa) ta'ee tajaajiluu erga jalqabee yeroo gabaabaa ta'uyyuu yeroo ammaa kanatti sadarkaa guddina afaanichi irra jiru kan nama boonsisuudha. Dabalataaniis, sadarkaa dhaabbata barnoota ol-aannoo biyyatti keessatti argaman tokko tokko keessatti akka gosa barnoota tokkotti kennamaa jira.

Barnoota afaanii keessatti bu'uura beekumsaa ta'ee kan tajaajilu dandeettiiwwan afaaniiti. Dandeettiiwwan afaanii kaayyoo barnoota afaanii galmaan gahuu maddiittis gosa barnoota birootiifillee hedduu barbaachisaa ta'uun isaa shakkii hinqabu. Dandeettiiwwan kanneen keessaa dhaggeeffachuufi dubbisuun karaa ergaa ittiin fudhannu yoo ta'u; barreessuufi dubbachuun immoo karaalee ergaa ittiin dabarfannudha. Dhaamsa darbaa jiruufi barreeffama dhiyaate tokko qixa sirrii ta'een yoo hindubbisneefi hindhaggeeffanne ergaa dhiyaate hubachuun hindanda'amu. Dhaamsa dabarsuus haata'u; fudhachuu keessatti wanti murteessaa ta'e tokko immoo beekumsa hiika jechootaati.

Beekumsi hiika jechootaa baay'ee barbaachisoodha. Hanqinni beekumsa jechootaas miira ofitti amanamummaa dhabuu nama keessatti uuma. Namni hariiroo jechoonni waliin qaban hubate akkasumas, dandeettii hiika jechootaa gahaa qabu nama dandeettii hiika jechootaa gahaa hinqabne caalaa sodaa tokko malee yaada isaa qindeessee dubbiidhaanis ta'ee barreeffamaan ibsachuu danda'a.

Yaada kanaan walqabsiisuun hayyuun Mc Carthy (1988:42) haala armaan gadiin ibsa.

Because of their anemic vocabulary students cannot communicate their ideas as dear as they would like to and they cannot grasp the idea transmitted to them. Their listening comprehension, writing and reading abilities are hampered by their limited vocabulary.

Akka yaada hayyuu kanaarraa hubachuun danda'amutti, sababa beekumsi jechootaa dadhabaa ta'eef, barattoonni yaada isaanii ibsachuufi yaada garaa isaanii dhufuu hubachuurratti hanqina qabu. Dandeettiin hubannoon dhaggeeffachuu, barreessuufi dubbisuu isaanii hanqina hiika jechootaa isaan qabaniin akka gufatu ibsa. Kun immoo beekumsi hiika jechootaa baay'ee murteessa ta'uufi xiqqaachuun beekumsa hiika jechootaa waliigaltee dubbii kan daangessuu waan ta'eef barataan dandeettii jechootaa ga'aa ta'e hinqabne yaada isaa ibsachuufi yaada biroo hubachuurratti rakkoon akka isa mudachuu danda'u agarsiisa.

Haalumaa walfakkaatuun, hiikni jechootaa ogummaa afaanii kanneen akka dhaggeeffachuu, dubbachuufi barreessuutiif utubaa akka ta'e, Atkins&etal (1996), Richards&Renandya (2002) ibsanii jiru. Dabalataaniis, dandeettiin afaanii kamiyyuu dandeettii hiika jechootaa irratti kan hundaa'e ta'uusaa Harmer(1991) ni ibsa.

Xiyyeeffannoon qorannoo kanaa yaaxxinni hiika jechootaa Afaan Oromoo keessatti maal akka ta'e dhiyaannaa kitaaba barnoota Afaan Oromoo galma gahumsa sagantaa barnootaa afaaniin walqabsiisuun qaaccessuudha. Kanamalees, tooftaawwan hiikni jechootaa Afaan Oromoo ittiin dhiyaataniifi hariiroo jechoonni Afaan Oromoo walii isaanii waliin qaban sagantaa barnootaaf kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa Kurnaffaa keessatti dhiyaachuu akka danda'an adda baasee dhiyeessuudha.

1.2 Ka'umsa Qorannichaa

Afaan lammaffaa keessattis haata'u, tokkoffaa keessatti jechoonni barattootaaf haaraa ta'an nibarsiifamu. Jechoonni kun dubbisa keessaa barsiisaan kan filataman yookiin silabasiifi kitaaba barattootaarratti dursee kan qophaa'ee jiru ta'uu nidanda'a. Jechoonni kunniin keessumaayyuu kanneen dubbisa keessaa bahan barattoonni yoo hiika isaanii hinhubatiin ergaa dubbisichaa hubachuun hindanda'an jedhameetu amanama.

Hiikni jechootaa afaan kamiyyuu keessatti waan dubbatamu, waan dhaggeeffatamuufi waan dubbifamuun ergaa qulqullina qabu dabarsuuf murteessaadha. Akkasumas, dandeettiiwwan afaanii hojiirra oolchuuf hubannoon hiika jechootaa filannoo jalqabaa akka ta'e (Wilkins, 1972) ibsa.

Kaayyoon waliigalaa afaan barachuufi barsiisuu walqunnamtii uumuufi. Kana galmaan ga'uuf immoo haalli gochaalee hiika jechoota meeshaalee barnootaa keessatti itti dhiyaatan; akkaataa jechoonni walqunnamtii fi tarsiimoo barattoonni jechichaan walqunnamuuf dhimma itti bahan xiyyeeffannoo argachuu qaba. Kun immoo qophii dhiyaannaa hiika jechootaa keessatti xiyyeeffannaan guddaa jechoota irratti kennamuu akka qabu nuhubachiisa.

Kitaabni barataa hiika jechootaa sirriitti dhiyeessuun akka barattoonni dandeettiiwwan afaanii kanneen biroon gahumsa olaanaa qabaatan taasisuu keessatti gahee olaanaa qaba. Kanarraa ka'uun, kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa Kurnaffaa keessatti haala dhiyaannaa gilgaalotaafi shaakalota hiika jechootaa silabasiifi qajeelcha barsiisaa waliin walsimsiisuun xiinxaluun ciminaafi hanqina kitaabichi qabu addaan baasuun: hubannoo barattoonni hiika jechoota irratti qaban guddisuuf ifaajuun dhimma barbaachisaadha.

Qoratiichi turtii adeemsa baruu-barsiisuu isaa keessatti hanqina barsiisonniifi barattoonni hiika jechootaa Afaan Oromoo barsiisuu irratti mudachaa turan haalaan hubateera. Hanqinoota kanneen keessaa, hiikni jechootaa kitaaba barataa keessatti dhiyaatu ulaagaalee hiikni jechaa tokko ittiin dhiyaatuun kan hinfilatamne ta'uufi fedhii barataafi barsiisaa kan hinguunne ta'u, ilaalcha barsiisonni hiika jechootaa barsiisuuf qaban xiqqachuu danda'a. Kanamalees, barattoonni kutaa Kurnaffaa warra qormaata biyyoolessaaf qophaa'aa jiran waan ta'aniif, yaadrimee hiika jechootaafi amaloota

jechoonni qaban addaan baafachuufi galumsa dubbisaatiin yaadrimee adda addaa xiinxaluu irra warra jiranidha. Kanaaf haalli dhiyannaafi tooftaawwan hiika jechootaa Afaan Oromoo kitaaba barataa kutaa Kurnaffaa dhimma qorannoo barbaaduudha.

Bu'uuruma kanaan, qorannoon kun kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo Kutaa Kurnaffaa keessatti dhiyaannaafi tooftaawwan hiika jechootaa barsiisuu haala amma irra jiru caalaa xiyyeeffannoo argatee: galumsaa dubbisaatiin hiika jechootaa barsiisuu akkasumas walitti dhufeenya jechoonni waliin qaban akkaataa barattoota hubachiisuu danda'uun akka qindoominaan dhiyaatuuf haala mijeessuudha.

Walumaagalatti, qorannoon kun gaaffilee bu'uuraa kanneen armaan gaditti tarreeffaman nideebisa.

1. Haalli dhiyaannaa kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} hiika jechootaa barsiisuudhaaf mijaawaadhaa?
2. Yaadrimee hiika jechoota barsiisuuf barsiisonni tooftaa akkamitti dhimma bahu?
3. Hiika jechootaa kitaaba barataa keessatti dhiyeessuuf ulaagaalee kamiin filatamu qabu?
4. Gilgaalonni/shaakalli hiika jechootaa hariiroo (sense relation) jechoonni walii isaanii waliin qabaniin kan dhiyaataniidhaa?
5. Dhiyaannaan kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} galma gahumsa sagantaa barnoota qabiyyee hiika jechootaaf gumaacha akkamii qabaa?

1.3 Kaayyoowwan Qorannichaa

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa: dhiyaannaafi tooftaawwan hiika jechoota Afaan Oromoo barsiisuu kitaaba Barataa Kutaa 10^{ffaa} qaaccessuudha. Kaayyoowwan gooree qorannoo kanaa immoo:

- ⇒ Haala dhiyaannaa hiika jechootaa kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa kurnaffaa keessaa addeessuu.
- ⇒ Yaadrimee hiika jechoota barsiisuuf tooftaawwan barsiisonni dhimma itti bahaa jiran ibsu.
- ⇒ Shaakalli gochaalee hiika jechootaa galumsa dubbisaatiif xiyyeeffannaa gahaa kennuufi dhiisuu isaanii addaan baasuu.

- Kitaabni barataa, qajeelchi barsiisaafi silabaasiin barnoota Afaan Oromoo hiika jechootaa barsiisuuf mijaawaa ta'uufi dhiisuu addaan baasuu.
- Haalli gochaaleen hiika jechoota itti dhiyaatan hariiroo jechoonni waliin qabaniin mul'isuu isaa addaan baasuufi;
- Ulaagaalee hiikni jechootaa ittiin filataman tarreessuudha.

1.4 Barbaachisummaa Qorannichaa

Barbaachisummaan qorannoo kanaa, inni guddaa fi lafee ta'e, dhiyaannaafi tooftaawwan hiika jechootaa barsiisuu barnoota Afaan Oromoo kutaa kurnaffaa haala Mana barumsa Malkaa Miicaa xiinxaluudhaan yaada furmaataafi tooftaa hojmaata fooyyaa'aa eeruu yemmuu ta'u, firii qorannoo kanarraa barsiisonniifi barattoonni mana barumsa Malkaa Miicaa kallaattiin itti fayyadamtoota ta'u jedhametu abdatama. Qopheessitoonni sirna barnootaas yoo fedhan akka madda odeeffannootti itti gargaaramuu danda'u. Akkasumas, namni gara fuulduratti mata-duree walfakkaataa irratti qorannoo gaggeessuu tokko yoo fedhe akka ejjennootti itti fayyadamee qorannoo biraa gaggeessuuf karaa nisaafa. Kanaaf, qoratichi Koppiin qorannoo kana mana kitaabaa, M/B Malkaa Miicaa haala itti kaa'amuu danda'u haala nimijeessa. Kanamalees, Yuunivarsiitii Finfinneetti, Muummee Afaan Oromoo, Hogbarruufi Fookloorii bakka koppiin qorannichaa itti argamu gaafachuun argachuun nidanda'ama.

1.5 Daangaa Qorannichaa

Qoratichi gama tokkoon qorannoo daangaa bal'aa gaggeessuun odeeffannoo hedduu argachuufi rakkoowwan hedduu ifa baasuuf akka gargaaru kan amanu ta'ullee; gama biraattiin ammoo daangaa qorannoo dhiphisuun seeruma qorannooti. Haaluma kanaan, qorannoo kun kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa Kurnaffaa bara 2005 A.L.I maxxanfameefi barsiisotaafi barattoota mana barumsa Sadarkaa Lammaffaa Malkaa Miicaa kutaa Kurnaffaa irratti kan daangeffameedha. Kitaabni barata kutaa 10^{ffaa} boqonnaalee 18 kan qabudha. Boqonnaalee kanneen jalatti gilgaalonni ogummaa afaanii shaakalsiisuuf qophaa'aniiru. Ogummaawwan kitaabicha keessatti dhiyaatan hunda irratti osoo qorannoon adeemsifame bu'aan argamu bal'aa ta'uu danda'a. Akkasumas, barsiisotaafi barattoota manneen barnoota hundarraa ragaa funaanuun osoo qorannoon kun gaggeeffame bu'aan argamu daran gaarii ta'uu akka danda'u qoratichi niamana. Haata'u malee, ragaa kana hunda qindeessuun yeroo, maallaqaafi humna nama

hedduu waan gaafatuuf qorannoon kun dhiyaannaafi tooftaawwan hiika jechoota barsiisuu kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo haala M/B Malkaa Miicaa kutaa 10^{ffaa} qaaccessuu irratti kan daangeeffamedha.

1.6 Hanqina Qorannichaa

Qoratichi qorannoo kan yeroo geggeessuutti hanqinaalee garagaraatu mudatee jira. Adeemsa kana keessatti waantonni akka hanqinaatti mul'atan muraasni nijiru. Tokkoffaa, qorannoowwan kanaan dura bal'inaan qaaccessa dhiyaannaafi tooftaawwan hiika jechootaa Afaan Oromoo barsiisuu irratti Afaan Oromoo hojjetaman kan hinjirre ta'uu isaaniirrayyu warri hojjetamanis irri caalaan isaanii manneen kitaabaa keessa waan hinjirreef argachuu hindandeenye. Dabalataan Silabasiin barnoota Afaan Oromoo Kutaa 10^{ffaa} Sad. Mana barumsa irraa hanga Biiroo Barnoota Oromiyaatti (B.B.O) barbaade argachuu dhabuun hanqina biraa ture. Haata'u malee, tattaaffii qorataan taasisaan ragaaleen barbaachisoo ta'an funaanamanii qorannoon kun galma ga'uu danda'eera.

1.7 Qindoomina Qorannichaa

Qorannoon kun boqonnaalee Shanitti qoodamee dhiyaate. Boqonnaa Tokkoffaa keessatti qabxiilee Ariirrata, ka'umsa, gaaffilee qorannichaa, kaayyoo, barbaachisummaa, daangaafi hanqina qorannichaa ibsantu dhiyaate. Boqonnaa Lammaffaan sakatta'a barruu yommuu ta'u, xiinxala barruuwwan dhiyaannaafi tooftaawwan hiika jechootaa Afaan Oromoo barsiisuun walitti dhifeenya qaban yaadrimee hiika jechootaa, maalummaa hiika jechootaa, maleenya dhiyaannaa hiika jechootaa, faayidaafi kaayyoo hiika jechootaa, dhiyaannaa hiika jechootaa, qophii kitaabilee barnootaa, qajeelfamoota jechoonni ittiin barsiifaman, ulaagaalee jechoonni itti filatamaniifi sakatta'insi barruu walduraa duubaan dhiyaataniiru. Boqonnaa Sadaffaan Mala qorannichaa kan ibsu yommuu ta'u, qorannichi gosa qorannoo makoo ta'ee saxaxa makoo ibsaatiin kan adeemsifamedha. Kutaa kana keessatti maddi odeeffannoo, malli iddatteessuu, meeshaaleen funaansa odeeffannoo, malli qaaccessa odeeffannoofi qindaa'ina qorannichaa ibsameera. Akkasumas, Boqonnaa Arfaaffaa keessatti qaaccessaafi hiika odeeffannoo kallatti adda addaan walitti qabamantu dhiyaate. Dhuma irrattis, Boqonnaa Shanaffaa keessatti argannoo qaaccessa godhamee irraa ka'uun cuunfaa, goolabaafi yaboon qorannichaa dhiyaateera.

BOQONNAA LAMA: SAKATTA'A BARRUU

Boqonnaa kana keessatti xiinxala barruuwwan dhiyaannaafi tooftaawwan hiika jechoota Afaan Oromoo barsiisuun walitti dhifeenya qaban yaadrimee hiika jechootaa, maalummaa hiika jechootaa, maleenya dhiyaannaa hiika jechootaa, faayidaafi kaayyoo hiika jechootaa barsiisuu, dhiyaannaa hiika jechootaa, qajeelfamoota jechoonni ittiin barsiifaman, ulaagaalee jechoonni itti filatamaniifi barruuwwan walfakkii sakatta'amantu dhiyaate.

2.1 Yaadrimee Hiika Jechootaa

Sagantaa barnoota afaanii keessatti qoodni hiika jechaa baruu-barsiisuuf kennamaa ture baay'ee gad-aanaadha. Haata'u malee, yeroo si'anaa keessatti ilaalchi haaromsaa hiika jechaafi gahee hiikni jechaa afaan barachuu keessatti qabu xiyyeeffannaafi fedhii olaanaa horachaa dhufee jira.

Bara 1950 moota keessa hiikni jechootaa xiyyeeffannaa argachuu dhabuurraa kan ka'e kitaabileen barnootaafi sagantaa barnoota afaanii keessatti baay'inaan kan dhiyaatan hinturre. Yeroo sanatti sirni barnoota qophaa'an hundi dandeettiiwwan afaaniifi seerlugaa irratti xiyyeeffannoo kennuun qophaa'a kan turanidha. Kun immoo dhiyaannaan hiika jechoota sirna barnoota keessatti akka dagatamu taasiseera.

Jechoonni waliigaltee taasifamu keessatti shoora ol-aanaa qabatanillee; hiika jechootaa barsiisuun dagatamaa akka ture; Alamuun (1994) (Wallace 1982, Lewis & Hill 1985, Grain & Redman 1986, McCarthy 1990) wabeeffachuun ibsee jira.

Beektonni garaagaraa akka ibsanitti, yaadrimeen jechoota barsiisuu jedhuuf yeroo dheeraaf xiyyeeffannoon kan hinkennamneefi madda barreeffamaa ga'aa ta'e akka hinqabne hubanna. Yaada kanas Morgan (1986:19) akkas jechuun deeggara, *"Most textbook writers do not focus on words as thing-in-themselves but as vehicles of pattern and structure. For the learner, if not always for the teacher, words are exciting."*

Akkuma yaada hayyuu kanarraa hubachuun danda'amu, barreessitoonni kitaaba hedduun isaanii jechoota irratti xiyyeeffannoo kan hinkennineefi jechoota akka caasaafi ijaarsaaf oolutti kan ilaalamuudha. Barsiisootaaf osoo hin taanee bara jechoonni hamilee barattootaa kakaasuuf barbachiiisoo akka ta'an ibsa. Kun immoo jechoonni akka

riqichaatti dandeettiiwwan biroo ijaaruuf kan ilaalamaa tureefi ofii isaatiin garuu kan xiyyeeffannoo argatee akka ogummaa afaaniitti beektoonni irratti barreessan akka hinjirre mul'isa.

Yaada kana Wallace (1982), Harmer (1991)fi Carter (1991) akkas jechuun deeggaru;

“Xiyyeeffannoon hiika jechootaa barsiisuu qorachuun kan dagatame ture. Kanarraa kan ka'es maddi barreeffamaa gama kanaan jiru xiqqaachuu danda'eera. Sababiiwwan gurguddoo jechoota barsiisuun dagatameefis, Allen (1983) qabxii gurguddoo Sadi lafa kaa'uun ibseera.

- Dhaabbileen barsiisota leenjisan, daree keessatti waa'een jechootaa yeroo baay'ee waan ka'uuf xiyyeeffannoon seerlugaaf kennamuu qaba jedhanii yaadu.
- Ogeeyyiin barnootaa, barataan 'seerluga bu'uura' osoo hinbaratiin jechoota baay'ee barachuun hima uumurratti dogoggora uuman kan jedhu sodaa waan qabaniif.
- Warri barsiisota gorsaa turan jechi kan baratamu muuxannoo qofaadhaan yaada jedhu kennaa turan.

Yaada hayyuu kanarraa hubachuun akkuma danda'amu, dagatamuu hiika jechootaaf qabata kan ta'e barnoota afaanii keessatti barsiisonni jechootaaf xiyyeeffannoo osoo hinkenniin seerlugarratti xiyyeeffachuun sirrii akka ta'etti kan amanaa turanidha.

Haata'u malee, Wilkins (1972) qorannoo isaa keessatti dagatamuu barnoota hiika jechootaa bal'inaan ceepha'ee ture. Bara eerame kanatti, afaan barsiisuu keessatti xiyyeeffannoon dursaa seerlugaaf kan kenname ta'us; seerlugatti aansuudhaan barnoota hiika jechootaatiifis xiyyeeffannaan gahaa ta'uu baatuus kennamaa akka tureefi fedhiin Wilkins barnoota hiika jechaa karaa xiinhiikaa /semantics/ hiika jechoota dhiyeessuuf qabus fudhatama argataa kan ture bara 1970 mootafi 1980 moota keessa akka ta'eefi barnoonni hiika jechoota akka ogummaa afaanii tokkootti ilaalamuu jalqabe baruma kana keessa ta'uu Alamuun(1994) Carterfi McCarthy(1988) wabeeffachuun ibseera.

Akka Schmitt (2000) Zimmermann (1997) wabeeffachuun ibsetti, jalqaba jaarraa 19^{ffaa}tti tooftaan afaan jijjiirraa seerlugaatiin barsiisuutu beekama ture. Ulaagaan yeroo sanas hiikni jechootaa ittiin filatamu seera caaslugaa mul'isuun hubachiisuuf ture. Dhuma jaarraa 19^{ffaa}tti garuu, tooftaan afaan barsiisuu kallattummaa keessatti barnoonni hiika

jechootaa haala qabatamaa yeroo wajjin akkaataa deemuun kallaattiidhaan barsiifamuu eegale.

Bara 1950 kaasee hanga jaarraa 20^{ffaa}tti tooftaan amala hiika jechootaa hubachiisu ture. Bara sochii hiika jechootaa jedhamee beekamu keessa garuu hiika jechoota ilaalchisee qorannoon gaggeeffamee ture. Qorannoowwan kunis hiika jechootaa tajaajila filatamoo ta'aniif oolchuu irratti kan xiyyeeffatan akka turan Schmitt (2000) ibsee jira.

Akka yaada ogeeyyii kanarra hubachuun danda'amutti, adeemsi barnoota hiika jechootaa bara sochii hiika jechoota dirroojii adda addatti tajaajila kennan filatanii hiika itti kennuudhaan barnootni hiika jechootaa kennamaa akka baratan agarsiisuudha. Yaadni kun kan mul'isu barumsi hiika jechootaa kan baratamu yoo ta'ellee, 'jechoota dirree hojii adda addaa keessatti irra caalaa barbaachiisoodha' jedhamanii barsiifamaniin kan daangeffame akka ture hubachuun nidanda'ama.

Bara 1980moota keessa mala afaan walqunnamtiif oolchuu barsiisuutu irra caalaa faayidaa irra oolaa ture. Barnoonni hiika jechootaas akka ogummaa afaanii tokkootti fudhatama argatee walqunnamtiif barbaachisaa ta'uun isaa waan hubatameef xiyyeeffannoon kennameefii jira. Akkasumas, caasaa hiikaafi hiika jechaa itti dabalani hiika jechoota barsiisuudhaaf ogeeyyiin barnoota afaanii yaalii kan taasisan bara kana keessa ture. Ogeeyyiin barnoota afaanii bara kanaa barnoota hiika jechootaa barsiisuun, barattoonni immoo waligaltee hiika-qabeessa ta'etti fayyadamanii yaada isaanii bal'inaan ibsachuun hiika jechootaa ofiin ofbarsiisuu akka danda'an haalli mijateera.

Alamuun (1994), (McCarthy 1990) wabeeffachuun; baruufi barsiisuun hiika jechootaatiin milkaa'ina argachuuf waliigalteen barataafi barsiisaa gidduu jiruufi sochiin barattoonni hiika jechootaa barachuuf taasisan murteessaa akka ta'e ibsee jira. Yaada kanarraa kan hubatamu hiika jechootaa barsiisuus ta'e barachuun bu'a qabeessa kan ta'u hariiroon barsiisaafi barattoota gidduu jiru walhubannaa gaarii kan ofkeessaa qabu yoo ta'edha. Walhubannaan kun immoo barsiisaan akka barattoonni hiika jechootaa ofiin ofbarsiisuu danda'an haala mijeessa jechuudha.

2.1.1 Maalummaa Hiika Jechaa

Hayyoonni afaanii qorannoo hiika jechaa adda addaa gaggeessan keessatti hiikni jecha gabaabbinaan kana jedhanii hiikuun ulfaataa akka ta'e addeessuu. 'Hiikni jechaa' maali? gaaffii jedhu deebisuurra 'Jechi maali?' kan jedhu deebisuutu irra salphata/dursa yaada jedhu lafa kaa'uu. Sababni isaas, hiikni jechaa yaadrimee bal'aa ta'e kan ofkeessatti qabata waan ta'eefi.

Jechi bakka bu'aa yaadaati. Dhalli namaas dhageettii isaa mara mallattoo jechootaatiin bakka buusuun namoota biroo waliin walqunnamtii uuma. Walqunnamtii gaarii ta'ee uumuuf immoo jechoonni qindaa'an sun hiika qabaachuu qabu. Akka hayyoonni afaanii adda addaa ibsanitti xiinhiikni saayinsii waa'ee hiika jechootaa, gaaleewwaniifi himaa akkasumas, dubbii himaan duuba jiru qoratudha. Jechi xiinhiika/semantic/ jedhu jecha Giriik 'semantikos' jedhurraa kan madde yemmuu ta'u 'sema'fi 'token' mallattoofi wantoota uumamaa walittidhufeenya qabu kan jedhu bakka bu'aa. Seead(2004) xiinhiikaa haala kanaan ibsa, 'Xiinhiikni saayinsii quunnamtii hiika karaa afaanii taasifamudha' jechuun ibsee jira. Haaluma walfakkaatuun Yule(2006) xiinhiika haala kanaan ibsa, "Jechoonni akka baattoo hiikaatti qofa kan ilaalaman osoo hintaane, walii isaanii jidduutti hariiroo qabaachuu isaanii addeessa. Kanaf adeemsa hubannoo hiika jechaaf taasifamu keessatti hariiroo jechoonni waliin qaban gadfageenyaan xiinxaluun barbaachisaadha."

Yaada hiika jechaa jedhu namoonni gara garaa haala adda addaatiin hiiku. Akka hayyuun Ur. (1991:60) jettutti hiikni jechaa:

Vocabulary can be defined, roughly as the words we teach in the language. However a new item of vocabulary may be more than a single word; for example, post-office and mother-in-law which are made up of two or three words but express a single idea. There are also multi-word idioms such as a call it the component words. A useful convention is to cover all such cases by taking about vocabulary 'items' rather than 'words'. jechuun ibsiti.

Yaada kanarraa akka hubachuun danda'amutti, 'hiikni jechaa tilmaaman jechoota afaan keessatti barsiifaman yookiin fayyadama jechoota afaan tokkooti' jedhamee hiikkamuu ni danda'a. Haata'u malee jecha tokkoo ol ta'uu ni mala. Fakkeenyaaf, 'mana poostaa Abbaa seeraa', 'Mana galmee', 'harka wayaa jalaa' jedhan kan ijaaraman jechoota

lamaafi isaa ol irraa ta`us kan isaan ibsan yaada tokko. Gama biraatiin galmee jechaa ‘*Longman Dictionary of Contemporany of English*’ ibsutti ,‘*Vocabulary is the special set of words used in a particular kind of work business etc*’ jedha. Akkuma ibsa kanarraa hubatamu‘Hiikni jechaa’ tarreeffama addaa tuuta jechootaa ta`ee kan hojii murtaa’e tokko keessatti (hojiif, daldalaaf, k.k.f) tajaajilanidha. Kanas ta`ee san jechafi hiikni jechaa guutumaan guututti tokko akka hin taaneefi wal bakka bu`uu akka hin dandeenye akkasumas sadarkaa tokkorra akka hin jirre nu agarsiisa.

Galmeen Jechoota Addunyaarratti (1995:1578) hiikni jechaa haala kanaan hiikameera. “*Vocabulary is all the words used by a particular person or all the words which exist in a particular language or subject.*” Akka hiika armaan olii irra hubachuun danda’amutti, hiikni jechaa, jechoota afaan keessatti yookiin nama keessatti argaman ta’ee, kan dubbiiifi barreeffamaaf dhimma itti baanuu ta’u nu hubaachiisa.

Maalummaa hiika jechaa ilalchisuun galmeen jechootaa Hambaa Ameerikaa (American Heritage Dictionery) haala armaan gadiin hiika, “*Vocabulary is the sum of words used by, understood by, or at the command of a particular person or group.*”

Haaluma walfakkaatuun (Neuman & Dwyer, 2009,) hiika jechaa haala kanaan hiiku, “*The words we must know to communicate effectively: words in speaking (expressive vocabulary) and words in listening (receptive vocabulary)*”

Akka hiikawwan armaan olii irra hubachuun danda’amutti, hiikni jechaa jechoota afaan keessatti yookiin nama keessatti argaman ta’ee, kan dubbiiifi barreeffamaaf dhimma itti baanuu ta’u nu hubaachiisa.

2.1.2 Fayyadama Jechootaa

Barattoonni dubbistootaafi barreessitoota ciccimoo akka ta’aniif, caacculee dubbisuu shanan guddifachuu qabu. Kanaaf barattoonni ofdanda’anii dubbistootaafi barreessitoota akka ta’an gargaaruuf caaccuu shanan kanneen haala ifaafi sirnaawaa ta’een barachuu qabu. Haala sirnaaawaadhaan jechuun adeemsa baruufi barsiisuu keessatti qabxii barbaachisaa ta’erra osoo hinutaaliin salphaa irraa gara walxaxaatti deemu jechuudha. Caacculeen ogummaa gonfachiisan Shanan kanneen armaan gadiiti.

1. Hubannoo sagalee dubbii (*Phonemic Awareness*)
2. Hubannoo walitti dhufeenya sagalee dubbiiifi qubee (*Phonics& Word Study*)

3. Ga'umsaafi sirrummaa (*Fluency*)
4. Fayyadama jechootaa (*Vocabulary*)
5. Hubannoo Ergaa (*Comprehension*)

Dandeettiin kun beekumsa jechoota haaraa, bifa itti fayyadamaafi hiika jechootaa kan ilaallatudha. Barattoonni jechoota muraasa beekan qofaa dubbisuu yoo danda'anillee, hiika kennuu irratti nirakkatu. Kanaaf ammoo akkaataa fayyadama jechootaa beekuun barbaachisaadha. Barbaachisummaan fayyadama hiika jechootaa;

- Barattoonni hiika jechoota akka xiinxalan gargaara; kunis ga'umsa dubbisuu horachuuf nigumaacha.
- Barattoonni waan dubbisaa jiran akka hubatan nigargaara.
- Barattoonni yaada isaanii ifaan akka dabarsatan nidandeessisa.

Itti fayyadamni jechootaa guddachuu kan danda'u barattoonni jechoota haarawaa hiika isaanii waliin yoo barsiifamanidha. Akkasumas, barattoonni yeroo dubbatan ykn barreessan jechoota haaraawaatti akka fayyadaman jajjabeessuufi tooftaalee ittiin hiika jechootaa dubbisanii ykn dhaggeeffatanii adda baafatan dhiyeessuudha.

2.2. Faayidaafi Kaayyoo Hiika Jechootaa Barsiisuu.

2.2.1 Faayidaa Hiika Jechootaa barsiisuu

Walqunnamtii afaanii gaarii ta'e uumuuf dandeettiin inni adda dureen barbaachiisu, dandeettii jechoota afaan walqunnamtiin ittiin adeemsifamuu beekuudha. Hiikni jechoonni afaan tokko qabanis hiika caasaa jechootaan oliiti. Kanaafuu afaan barachuu keessatti dandeettiin jechootaa baay'ee murteessaadha. Kanuma ilaalchisee Wallace (1988) afaan barachuu keessatti hiika jechootaa barachuun faayidaa olaanaa kan qabu ta'uu ibsa. Akka yaada hayyuu kanaatti, faayidaan jechoota barachuu inni guddaan afaan tokko barachuu dandeessisuufi beekumsi afaanii immoo hiika jechootaa to'annoo jala oolfachuu irra akka eegalu ibsa.

Haaluma walfakkaatuun, hayyuun Dewey, J.(1910) faayidaa beekumsa hiika jechootaa ilaalchisuun haala armaan gadiin ibsa. "*Vocabulary is critically important because a word is an instrument for thinking about the meanings which it expresses.*" Akka yaada hayyuu kanaa irraa hubachuun danda'amutti, hiika jechaa beekuun jechi tokko maal akka ibsuufi hiika jechichatti akka yaadnuuf meeshaa gaarii ta'e nugargaara. Kun immoo jechi

safartuu(meeshaa) hiikni jechaa ittiin murtaa'uu ta'uu isaa hubachuun ni danda'ama. Dabalataaniis, J, Sedita(2005) Rupley, Logan& Nichols, (1998/99) wabeeffachuun faayidaa hiika jechootaa beekuun barattootaaf qabu haala armaan gadiin ibsitee jirti.

Vocabulary knowledge is important because it encompasses all the words we must know to access our background knowledge, express our ideas and communicate effectively, and learn about new concepts. Vocabulary is the glue that holds stories, ideas and content together... making comprehension accessible for children.

Akka yaada armaan olitti irraa hubachuun danda'amutti, beekumsi hiika jechootaa jechoota nutti beeknuufi durbarree keenyatti akka dhimma baanu, yaada keenya akka ibsannu, sirriitti akka walqunnamtii raawwannuufi yaadrimee haaraa akka barannuuf gargaara. Hiikni jechootaa qabiyyee, yaadaafi himteewwan bakka tokkotti walitti hidhuun hubannoo daa'immanii kan milkeessuudha.

Barataan afaan tokkoffaas ta'e lammaffaa yookiin afaan alaa tokko walqunnamtii guyyaa guyyaafi barreeffama keessatti afaanichaan hanga danda'amutti fayyadamuun irraa eegama. Kana raawwachuuf immoo dandeettii jechootaa gahaa qabaachuun barbaachiisaa waan ta'eef, barattoonni hanqina jechaan walqunnamtii uumuu keessatti akka hinrakkanneef hiika jechootaa barsiisuun murteessaadha. Yaada kana ilaalchisuun Harmer (1991:153) hubannoon hiika jechootaa walqunnamtii uumuu keessatti qaban ilaalchisee haala armaan gadiin ibsa.

If language structures make up the skeleton of language, then it's vocabulary that provides the vital organs and the flesh. Ability to manipulate grammatical structure does not have any potential for expressing meaning unless words are used.

Yaadni kun afaan keessatti, caasaan afaanii akka lafeetti afaanichaa kan ijaaruu yemmuu ta'uu, hiikni jechootaa immoo akka qaama walii gala kanatti foonii fi lubbuu horuun akka sochoosuu danda'utti ilaalama. As keessatti beekumsa jechoota itti dhimma baanuun alatti dandeettiin caasaa afaanii sirrii ta'e uumuu hiika jechootaaf waan gumaachuu akka hinqabne hubachuun nidanda'ama.

Kanaafuu, dandeettiiwwan afaanii adda addaa haala ga'umsa qabuun horachuudhaaf jechoota beekuun barattootaaf baay'ee barbaachisaadha. Akkasumas, xiqqaachuun beekumsa hiika jechootaa waliigaltee dubbii kan daangessu waan ta'eef, barataan

dandeettii jechootaa ga'aa ta'e hinqabne yaada isaa ibsachuufi yaada biroo hubachuurrattis rakkootu isa mudatu.

2.2.2 Kaayyoo Hiika Jechootaa Barsiisuu

Kaayyoon waliigalaa afaan barachuufi barsiisuu walquunnamtii uumuufi. Kun immoo kan galma gahuu danda'u dandeettiiwwan Afran afaaniifi dandeettiiwwan xixiqqaa kaayyoo barbaadamuuf qixa sirriin oolchuudhaani. Akka toorri inteerneetii http://reading.uoregon.edu/big_ideas/voc/voc_skills_goals.php kaayyoon hiika jechootaa barsiisuu gurguddoo sadi akka ta'e ibsa.

1. Barattoonni akka ofdanda'anii dandeettii hiika jechootaa barataniif carraa kenna.
2. Hiika jechootaa murtaa'oo barattoobarsiisuuf.
3. Itti fayyadama jechootaaf jaalalaafi dinqisiifannaa horachiisa.

2.3 Maleenya Dhiyaannaa Hiika Jechootaa

Adeemsa baruu barsiisuu hiika jechoota ilaalchisee Richard & Reaney (2002) Hulstijn, Hollander & Greidanus (1996), Coady (1997a) wabeeffachuun malleenya gurguddoo Sadiin hiika jechoota barachuun/dhiyeessuun akka danda'amu ibsu. Akka tasaa barachuu, kallaattiin dhiyeessuufi tarsiimoon ofdandeessisanii dhiyeessuudha.

2.3.1 Akka Tasaa Dhiyeessuu (Incidental Learning)

Maleenyi kun adeemsa yeroo dheeraa keessa osoo itti hinyaadiin yookiin hinsaganteeffatiin, dubbisa bal'aa dubbisuufi dhaggeeffachuun jechoota afaan tokkoffaas ta'ee, afaan lammaffaa ittiin baratamudha. As keessatti meeshaan barnootaa qophaa'u dubbisa bal'aafi shaakala dhaggeeffannaa barattootaaf qabatee dhiyaachuu qaba. Barsiisanis dubbisa bal'aa akkasumas, shaakalaa dhaggeeffannaa barattootaaf dhiyeessuun hiika jechootaa barsiisuu qaba. Karaa biraatiin, daree barnootaan alattis dubbisuufi dhaggeeffachuudhaan akka hiika jechootaa baratan adeemsa barsiisaan barattootaaf haala mijeessuu akka ta'e. Elley(1989), (Nagy, Permaini Anderson 1985) ni ibsu.

Haata'u malee, maleenya hiika jechootaa akka tasaa dhiyeessuu kana irratti hayyoonni tokko tokkoo qeeqa dhiyeessu. Nation(1994) akka ibsutti, Hiikni jechootaa xiyyeeffannoon itti kenname yeroo murtaa'ee keessatti kan baratamu malee kan akka

tasaa baratamu miti jechuun qeeqa. Akkasumas, hiika jechoota akka tasaa barsiisuun barattoota Afaan Lammaffaa barataniif dhiibbaa qaba. Sababni isaas, beekumsi hiika jechootaa isaan qaban murtaa'aa waan ta'eef dubbisa keessa hiika jechootaa barachuu hindanda'an. Kanaaf,hiika jechoota xiyyeeffannoon gochaalee walqunnamtiif qopheessuuf dandeettiiwwan afaanii kanneen akka dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuu waliin walfudhachiisuun sagantaa barnoota afaanii keessatti dhiyeessuudha.

2.3.2 Kallattiin Dhiyeessuu (Explicit Learning)

Maleenyi kun immoo adeemsa hiika jechootaa addatti barattoonni ittiin baratan qopheessuun barsiisuu irratti kan xiyyeeffatudha. Akka tooftaa kanatti, hiika jechootaa lakkoofsi isaanii murtaa'e barattoonni akka adda baafataniif itti yaadanii karoorsuun barsiisuudha. Yaaduma kana ilaalchisuun Richards& Renandya (2002:258) maleenya kallattiin hiika jechaa barsiisuu akkas jechuun ibsu, "*Explicit instruction involves diagnosing the word learners need to know, presenting words for the first time, elaborating word knowledge, and developing fluency with known words.*" Yaada kanaarra hubachuun akka danda'amutti, hiika jechootaa kallattiin barsiisuun fedhii jecha barattoonni baruu barbaadaan adda baasuu, jechiicha yeroo jalqabaaf dhiyeessuu, beekumsa jecha sanii bal'isuufi gahumsaafi sirrummaa jechichaa mul'isuu akka ofkeessatti haammatu ibsu.

Akka tasaa hiika jechaa barsiisuun irra caalaa barattoota ofgahoof (advanced learners') kan barbaachisu yoo ta'eyyuu, itti yaadanii yookiin kallattiin hiika jechaa barsiisuun immoo ga'umsa hiika jechootaa guddifachuuf gumaacha olaanaa qaba. (Nation,1990; Paribakhtfi Wesche,1996; Zimmerman,1997)

Haalumaa walfakkaatuun hiika jechootaa kallattiin barsiisuun barattoota jalqabdootaa (beginning students) warreen hanqinni hiika jechootaa irraa kan ka'e dandeettiin dubbisuu isaanii murtaa'aa ta'eef hedduu barbaachisaadha.

2.3.3 Tarsiimoo Of-dandeessisuu barsiisuu (Independent Strategy Development)

Malli kun karaa itti barattoonni hiika jechoota galumsa keessatti tilmaamuufi guuboo jechootaatti(dictionaries) fayyadamuu danda'an itti leenji'aniifi shaakalanidha. Hiika jechootaa galumsa irraa tilmaamuun tarsiimoo baay'ee ulfaataafi walxaxaa ta'eedha. Barataan tokko karaa milkaa'ina qabuun hiika jechoota galumsa keessaa tilmaamuuf jechoota Digdama(20) jiran keessaa jechoota Kudha Sagal(19) beekuu qaba yookiin immoo jechoota barbaachisoo beekamuu qaban (the most common word) 3000 beekuuf barreeffamicha keessatti jechoota dhiyaate keessaa %95 beekuu akka qabu (Liu& Nation,1985; Nation,1990) ibsu. Yaaduma kana Kelly (1990:203) haala armaan gadiin guduunfa.

Unless the context is very constrained, which is a relatively rare occurrence, or unless there is a relationship with a known word identifiable on the basis of form and supported by context, there is little chance of guessing the correct meaning.

Yaada hayyuu kanaa irra akkuma hubachuun danda'amutti, hiika jechaaf deebii sirrii ta'e tilmaamuun kan danda'amu yoo qabiyyeen dhiyaatu sun baay'ee murtaawaa ta'eefi hariiroon unkaa jechaa beekamuu galumsaan yoo deeggarame ta'uu isaa mul'isa. Unka jechaafi galumsa irratti kallattiin xiyyeeffanna gochuu dhabuun, hiika jechaa galumsa irra tilmaamuuf carraa akka dhiphisuufi hiikni jechaa bal'inaan akka hin baratamne taasisuu isaa agarsiisa.

Nationfi Coady (1988:140-150) akka ibsanitti, barataan tokko galumsa keessa hiika jecha tilmaamuuf tartiibaa Shanan armaan gadii hordofuu akka qaba eeru. Garee hiika jechaa isaa murteessuu, galumsa yerichaa inni keessatti argamu ilaaluu galumsa bal'aa keessatti ilaaluu, hiika jechichaa tilmaamuufi tilmaamni kenname sirrii ta'uusaa mirkaneessudha.

Walumaagalatti, malenyaafi qajeelfama hiika jechoota barsiisuu kanneen hojiirra oolchuuf sadarkaa ga'umsa barataafi haala barachuu barattootaaf xiyyeeffannoon godhamuu akka qabuufi maleenya kanneen walkeessa fuudhuun hiika jechootaa afaan tokkooffaas ta'e afaan Lammaffaa barsiisuun bu'aa akka qabu. (Richards and Renandya, 2002) ni ibsu.

2.4 Dhiyaannaa Hiika Jechootaa

Akka hayyoonni xiinqooqaa hiika jechootaa irratti qorannoofi qo'annoo adda addaa gaggeessan ibsanitti, hiika jechootaa barsiisuuf tooftaan murtaawaa hundaa caalaa gaariidha jedhamu tokko hinjiru. Dandeettii hiika jechootaa barattootaa guddisuuf tooftaa muraasaafi filataman qofaatti dhimma bahuun akka hinbarbaachisnees ni ibsu. Hiika jechootaa dhiyeessuuf tooftaalee adda addaa walkeessa makuun dhimma itti bahuun barbaachiisadha. Tooftaalee hiikni jechootaa ittiin dhiyaatan keessa kanneen akka unka ijaarsa jechootaa, walitti dhufeenya jechoonni walii isaanii waliin qabanii, galumsaafi akkaataa waliin deemmii jechootaa giddugaleeffachuu hiika jechootaa dhiyeessuun barbaachiisa akka ta'e, Wallace (1986), Atkinson&etal (1996) ni ibsu. Malleen dhiyaanna hiika jechootaa kanneen qorannoo kana keessatti haala armaan gadiin fakkeenyyotaafi ibsoota gaggabaaboo waliin dhiyeessuuf yaalameera.

2.4.1 Unka Ijaarsa Jechootaa

Tooftaawwan ittiin hiika jechootaa barsiisuun danda'amu keessa unkaa jechootaa irratti xiyyeeffachuun barsiisuun isa tokkodha. Jechoonni akkaataa ijaarsa isaaniitiin amaloota garaagaraa qabaachuu danda'u. Sirna ijaarsa unkaa jechootaa keessatti amalli jechoonni ittiin uumamaniifi ittiin walhoran nijira. Barattootaaf hiikni jechootaa yeroo dhiyaatu amaloota kana giddu-galeeffachuun tooftaa tokko akka ta'e ogeeyyiin afaanii nigorsu. Fakkeenyaaf; adeemsa fufannaa, fufii dureefi fufii duubee, hundee jechaa, horteeffii uumamtee, akkaataa jechoonni tishoo jechoota garee adda addaa irraa itti uumaman ibsuun shaakala adda addaa barattootaaf dhiyeessaa barsiisuun nidanda'ama. Blachowicz & Fisher, (2004) yaada kan akkas jechuun ibsu.

When students encounter unknown words they can use knowledge of word parts (root words, suffixes and prefixes) to help determine the meaning. This is especially true when reading content textbooks because these texts often contain many words that are derived from the same word parts.

Akka yaada hayyoota kanneenii irraa hubachuun danda'amutti, hiika jechoota haaraa barattootni hinbeekne karaa unka jechootaa kanneen akka hundee jechaa, fufii duree, fufii duubgaa qaama jechaa irraa baasuun hiika isaanii akka barsiisuun nidanda'ama. Kun immoo kan hojiirra oolu galumsa dubbisaa keessatti ta'uu akka malu mu'isa.

2.4.1.1 Fufii Durgaa

Fufiin gosa dhamjecha hirkataa ta'ee, qaamolee jechaatti fufamuun hiika kan jijjiiru yookiin tajaajila caaslugaa adda addaatiif kan ooludha. Addunyaa (2012:96) gosoota fufii ilaalchisuun, 'Fufiin tokko fufii durgaa yookiin duubgaa jenne dubbachuuf qaama jechaa addaan baasnee beekuun barbaachisaadha' jedha. Fufiin duree akkuma maqaa isaarraa hubachuun danda'amu, dura jecha yookiin qaama jechaatti fufamuun kan galaniidha. Afaan Oromoo keessatti akaakuun fufiilee kanaa hiika jijjiiruu keessatti qooda fudhatu. Fufiin durgaa Afaan Oromoo keessatti baay'inaan muraasa ta'aniyyuu, kanneen jiran sirnaan barsiisuun hiika jechaa hubachuu keessatti gumaacha olaanaa qaba. Fufiiwwan durgaa Afaan Oromoo keessatti hiika jechaa jijjiiruu danda'an Tashoomeefi Mitikkuu (2000) barnootaa fagoof seerlugaa Afaan Oromoo irratti qopheessaan waliin walbira qabuun haala armaan gadiin dhiyeeteera.

Gabatee 1: Fufii durgaa fi hiika isaanii

T.L	Fufii durgaa	Hiika	Fakkeenya
1.	al-	Faallessuu	al -idilee, al -asoosama, ...
		Yeroo	al shan, al tokko, al sagal, ...
2.	ni-	heyjamuu	Ni baranna nideemna nigalla , ...
3.	mit-	Ta'uu dhiisuu	mit -mootummaa
4.	hin-	Heyyamuu dhiisuu	Hin barannu hindeemnu hingallu , ...
5.	wal-	Sadarkaa	Wal qixa
		Bakka	Wal bira
		Kallattii	wal cina, wal maddii
		Tokkummaa	wal faana, wal duukaa

2.4.1.2 Fufii Duubgaa

Fufiin duubgaa, duuba hundee jechaa galuun tajaajila caaslugaatiifis ta'ee tajaajila hiika jijjiiruuf oola. Afaan Oromoo keessatti gosoota fufii kaawwan caalaa baay'inaan kan argamanidha. Afaan Oromoo keessatti gosti fufii kanaa warreen uumamteefi hortee agarsiisanidha. Qaama dubbii keessatti fufiileen kun garee jechootaa maqaatti, maqibsittifi gochatti geeddaruun hiika jechoota nijijjiiru. Yaada kana Tashoomeefi Mitikkuu(2000), maxxantoonni boodaa garee jechootaafi seerluga afaanii agarsiisuun hiika jechootaa nimul'isu jechuun ibsu. Yaada kanarraa wanti hubatamu tooftaawwan

fufiin duubgaa jechootaatti dabalaman barsiisuun barattoonni hiika jechaa akka hubataniif kan gargaaru ta'uu isaati.

Gabatee 2: Fufii duubgaafi garee jechaa isaan irraa uumaman

Hundee jechaa	Fufii boodaa	Jecha Uumame	Hiika jechaa	Garee jechicha
Furd-Dheer-	<i>-ina</i>	Furd ina Dheer ina	Qaamaan gabbachuu Hojjaa qabaachuu	IM→M
Nama	<i>-ummaa</i>	Nam ummaa	Foolii nama ta'uu	M→M
Gog-	<i>-insa</i>	Gog insa	Ongee	G→M
Haam-Har-	<i>-tuu</i>	Haam tuu Hart tuu	Meeshaa ittiin haaman “ “ haran	G→M G→M
Qab-	<i>-sis-/ -siis-</i>	Qabs iise	Akka to'atamu godhe	G→G
Beek-	<i>-sis-</i>	Beeks ise	Hubachiise	G→G
Qal-	<i>-at-</i>	Qal ate	Gochaa ofiif raawwate	G→G
Bit-	<i>-am-</i>	Bit ame	qarshiin jijjiirame	G→G
Sangaa	<i>-oom-/ -om-</i>	Sang oome	Sangaa ta'e	M→G

Ibsa: IM→M= ibsa maqaa gara maqaa, M→M=maqaa gara maqaa killayyatti, G→M= gochima gara maqaatti, M→G =maqaa gara gochimaatti, G→G=gochima gara gochimaatti jijjiiramu isaanii agarsiisa.

2.4.1.3 Hundee Jechaa

Hundeen qaama jechaa kan yaadrimee tokko baatu ta'ee, yaasaafi hormaata jechootaatiif ka'umsa kan ta'edha. Yaada kana Addunyaan (2011) Bauer (1983) wabeeffachuun haala armaan gadiin ibsa.

*A root is a form, which is not further analyzable either in terms of derivational or inflectional morphology. It is part of word form that remains when all inflectional and derivational affixes have been removed.
A root is the basic part always present in a lexeme.*

Akkuma yaada hayyuu kanaarraa hubachuun danda'amutti, hundeen jechaa qaamolee hiika qabanitti qoqqoodamuu kan hindandeenyeefi fufiilee hiikaafi tajaajilaa agarsiisaniif bu'uura ta'uu isaati. Jechoonni yeroo barattootaaf dhiyaatan fufii duraafi duubaa hundee jechaatti fufamanii jiran irra baasuun yaadrimee hiika jecha sanaa bu'uura godhachuun babal'ifatanii akka hubataniif caccabsanii barsiisuudha. Hundee jechaa barsiisuun

barattoonni ofdanda'anii hiika jechootaa dubbisa keessatti akka hubataniif gargaara. Fakkeenya hundee jechaafi tajaajila fufiilee jechaa '*nyaata*' jedhuu irratti fufamanii haala armaan gadiin hubachuun nidanda'ama.

Gabatee 3: Hundee jechaafi tajaajila fufiiwwanii

Jecha	Hundee jechaa	Fufii	Tajaajila fufii
Nyaata	Nyaat-	-ne /nyaanne/	Heddumina
		-e /nyaate/	Yeroo darboo agarsiisuu
		-chuu /nyaachuu/	Raawwii mul'isuu
		-aa /nyaataa/	Xumuraa gara maqaatti jijjiiruu.
		-tan /nyaattan/	Warri gocha raawwate ramaddii 2 ^{ffaa} -isin
		-an /nyaatan/	Warri gocha raawwate ramaddii 3ffaa-isaan
		-te /nyaatte/	Ramaddiifi saalaa
		-tuu /nyaattuu/	Maqeessuu

Gabatee kanarraa wanti hubatamu, jecha tokko irraa fufii baasuun hundee jecha sanaa barsiisuun barattoonni hiika jecha sanaa akka hubatan taasisuun akka barattoonni hiika jechaa ofdanda'anii hiikan kan gargaaru ta'uu mul'isa.

2.4.1.4 Jecha Tishoo/Digaala/

Jechoota hiika qaban lama walitti fiduudhan jecha hiika qabuu tokkoofi baay'achuu danda'u uumuudha. Adeemsi kun jechootaa lamaafi isaa ol walitti fiduun jecha haaraa ijaaruudha. Ijaarsa kana keessatti hiikni jechichaa jechootaa guuree ta'anirraa tilmaamamuufi kanneen hiikni isaanii jechoota sanaan alaa jechuun ilaalamu. Tooftaan kun Afaan Oromoo keessatti jechoota garee garaagaraa uumuun bal'inaan akka dhimma itti bahamu Addunyaa(2012:146) kitaaba isaa Natoo keessatti ibseera. Fakkeenyaaf:

<i>Jechoota Guuree</i>	<i>Jechoota Tisheeffaman</i>	<i>Hiika</i>
a) bifa+bade	bifa badii	fokkistuu
b) duuba+gale	duubaangalaa	hattuu
c) qote+bule	qonnaanbulaa	hojii qonnaan kan jiraatu
d) nyaara+haaddatte	nyaara haaddattee	kan hinsaalfanne

Akkuma fakkeenya kanarraa hubachuun danda'amu, jechoonni garee adda addaa gochimaan walitti dhufuun uumamsa jechoota haaraaf sababa ta'anii jiru. Jechoota kana keessa (a) bifa badii kan jedhu ibsa maqaa yemmuu ta'uu (b,c fi d) irratti tishoon

dhiyaatan maqaaleedha. Hiikni jecha diigalaa bu'uura jechoota irraa uumamee qabaachuufi jaraan alas ta'uu danda'a. Walumaagalatti, jechoota akkaataa ijaarsa isaaniiin dhiyeessuun akka barattoonni caasaa irraatti hundaa'anii hiika jechootaa baratan taasisuuf gumaacha olaanaa qaba.

2.4.2 Walitti Dhufeenya Hiika Jechootaa (sense relation)

Waliitti dhufeenya jechootaa jechuun, hariiroo jechoonni walii isaanii gidduutti hiikaan qaban jechuudha. Hiika jechootaa walitti dhufeenya isaaniiirraa ka'uun qo'chuun nidanda'ama. (Addunyaa 2014:111) walitti dhufeenyi kun garuu bifa garaagaraa qaba. Hariiroon jechootaa ittiin walitti dhufaniifi addaan ba'an keessaa muraasni: masoo, faallaa, hiikheddee, miseensa, moggoo, xiggoo fi wkf kaasuun nidanda'ama.

Akka ogeeyyiin afaanii adda adda ibsanitti xinhiikni saayinsii waa'ee hiika jechoota, gaaleewwaniifi himaa qoratudha. Akka Saeed(2004) ibsetti, xin-hiikni saayinsii quunnamtii hiikaa karaa qooqaa taasifamudha. Yule(2006) akka ibsetti, jechoota akka baattoo hiikaatti qofaa osoo hintaane, walii isaanii gidduutti hariiroo qabu. Kanaaf, jechoota hariiroo isaan waliin qabaniinis xiinxaluun barbaachisaadha. Hiika jechootaa hariiroo jechoonni walii wajjin qabaniin haasaa yeroo hunda taasisnu keessatti ibsina.

Faayidaa hariiroo hiika jechootaa barnoota afaanii keessatti qabu ilaalchisuun, Gairnsfi Redman haala armaan gadiin ibsaniiru.

Adeemsa baruu-barsiisuu afaanii keessatti hariiroon miira faayidaa guddaa qaba. Kutaa keessatti akkaataa hariiroo isaanitiin wantoota gareen, walfakkiin, faallaa, walkeessoofi kanneen birootiin gurmeessuudhaan madaaluun baay'ee barbaachisaafi barattoonni akka daangaa hiika jechootaa hubatan kallaattiin agarsiisuuf bu'aa guddaa kan qabudha. Dabalataaniis, barattoonni bakka hiikni jechootaa itti walirraa dhufaan akkasumas, daangaa itti fayyadama jechootaa akka barataniif gargaara. Gairnsfi Redman(1986:31)

Hiikni jechootaa yeroo baay'ee karaa bakka bu'aa yookiin kallattiin dhiyaachuu dhiisuu ni danda'u. Jechoonni adeemsa kanaan hiikni isaanii hin dhiyaanne qo'achuuf hariiroo walitti dhufeenya jechootaa beekuun tooftaa barbaachiisadha.

2.4.2.1 Masoo (Synonymy)

Masoon jechoota hiika walfakkaataa qabanidha. Jechoonni masoo waliif ta'an kun hima keessatti bakka walii bu'uu kan danda'an yeroo hundaa ta'uu dhiisuu mala. Kun immoo afaan keessatti jechoonni yookiin caasaan adda addaa lama tajaajila tokkoof kan hinoolle

ta'uu mul'isa. Yaaduma kana Addunyaan(2014:112) O'Grady(1996:234) wabeeffachuun haala armaan gadiin ibsa.

Synonyms are words or expressions that have the same meanings in some contexts. ... many linguists believe that it would be inefficient for a language to have to words or phrases whose meanings are absolutely identical in all context and that complete synonymy is therefore non-existent.

Yaada hayyuu kanaarraa kan hubannu, masoon guutummaan guututti bakka walbu'uu danda'u akka hinjirredha. Afaan Oromoo keessatti masoo karaalee sadiin uumamuu danda'a.

A. Loogaa (dialect): Mason kun jechoonni garaagarummaa loogaa irraa kan ka'ee yeroo yaadrimee tokkoof hiika /moggaasa /garaa garaa kenninu kan uumamuudha.

Fakkeenyaaf: Handarii----- bullaallaa, gugee, saphaliisa, makodii, naanee
Gaarii----- mishaa, baroo, dansaa, hosee

B. Fayyadama (usage): Masoon kun immoo kan uumamu yeroo yaadrimee tokko itti fayyadama keessatti hiika garaagaraan ibsamanidha.

Fakkeenyaaf: - Dhiquu/Miiccuu
- Kute/mure

C. Hiika dhokataa

Karaa hiikni jechaa kallattii yookiin masoo ittiin argamu keessaa isa tokko ta'e yaadrimeen tokko hiika irraa keessaaf osoo hintaane hiika keessoo ykn dhokataa mul'isuuf gargaarudha.

Fakkeenya: Saree ---beeyladaa miila Afur qabdu
---- gadhee
----- kajeeltu
----- kan waan kennaniif nyaattu, kan waan jedhaniin baattu.

Walitti dhufeenya jechoota keessatti, jechoonni waliif masoon ta'an guutummaa guututti walfakkaatu jechuun rakkisaadha Yule(1996). Yaaduma kanaan kan walfakkaatu McCarthy(1988) 'jechoonni hiika isaaniitiin yoo baay'ee walfakkaataniyyuu garaagarummaa qabaachuu waan danda'aniif barattoonni gadfageenyaan akka xiinxalan barsiisuun barbaachisaadha' jedha

2.4.2.2 Faallaa (Antonymy)

Faallaan walitti dhufeenya jechoota walmorkatan lama gidduu jirudha. Walitti dhufeenya jechoota hiika faallaa waliif ta'anii karaa sadiin ilaaluun nidanda'ama. Addunyaa (2014), Alamuu (1996), Atkinsfi kanneen biroo (1996).

A. Faallaa Guutuu: Faallaan guutuu jechoota wantoota duuchaan faallaa walii ta'an agarsiisa. As keessatti inni tokko hinjiru taanaan inni biroo nijira jechuudha. Karaa biraan, faallaan guutuu hariiroon giddu-galeessaa kan keessatti hinmul'anedha. Fakkeenyaaf: samii → dachee

dhiira → dhalaa

jiraa → du'aa

Akkuma Fakkeenya armaan olii kanarraa hubachuun danda'amu, jechoonni cimdiin dhiyaatan kunneen faallaa guutuu/qaraati. Akka aadaafi muuxannoo Oromootti 'dhiira' miti taanaan 'dhalaa' ta'uun isaa beekamadha. Kun immoo yaadolee lameen gidduu hariiroon giddu-galeessa jiraachuu dhabuu isaa salphaatti hubachuun nidanda'ama.

B. Faallaa Sadarkeessaa

Gosti faallaa kun immoo jechoota sadarkaa itti dabaluun kan ibsamudha. Hariiroon giddu-galeessa kan keessatti mul'atudha. Jechoota waan tokko waliin madaaluuf tajaajilan dhiyeessuun kanatu gabaabaa, kun immoo giddu-galeessa, kanatu dheeraafi wkf jechuun adda addummaa jiru agarsiisuu irratti kan xiyyeeffatudha. Faallaan sadarkeessuu garee jechoota afaan Oromoo keessa ibsamaqaa (Adjectives) waliin dorgomsiiisuu irratti mul'ata. Fakkeenyaaf:

Xiqqaa-----guddaa

Bal'aa-----dhiphaa

Furdaa-----qal'aa

Dheeraa-----gabaabaa

Ibsa Maqaa

Akkuma fakkeenya armaan olii irra hubachuun danda'amutti, jechoonni cimdiin dhiyaatan 'kamtu kamirra' jechuun kanneen ilaalamanidha. Kan tokko waliin ilaalamee dheeraa ta'e kan biro waliin yemmuu ilaalamuu immoo gabaabaa ta'uu danda'a waan ta'eef gosti faallaa kun faallaa sadarkeessaa jedhama.

C. Faallaa Waliinlaa/Garlamee/

Faallan kun immoo wantootaa walii ilaaluun garaagarummaa isaan gidduu jiru addaan baasuu irratti xiyyeeffata. As keessatti inni tokko jiraachuun kan biroo akka jiraatuuf sababa ta'a. Fakkeenyaaf:

Barsiisaa -----barataa

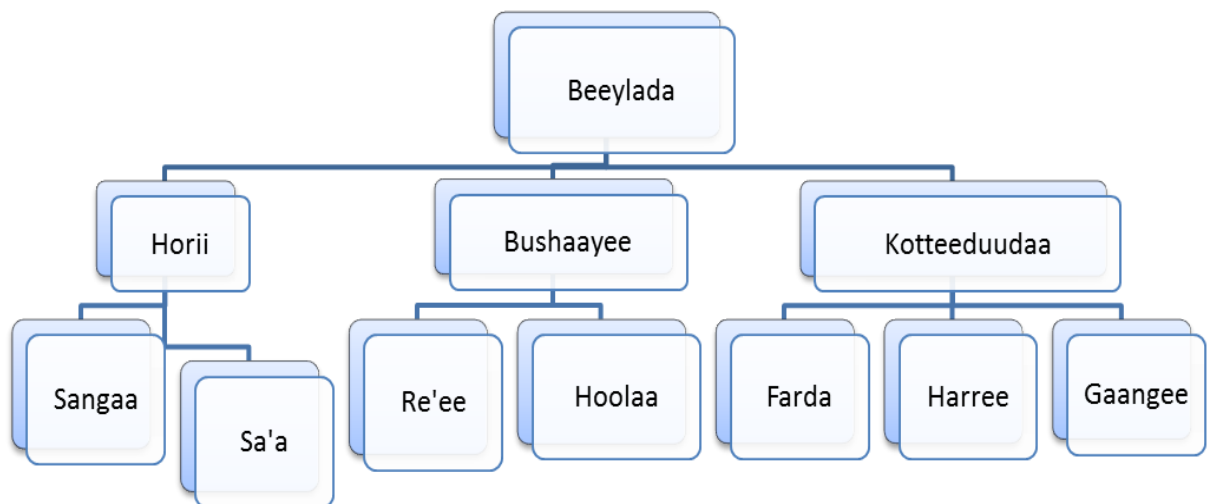
Bituu----- gurguruu

Haadha----abbaa

Akkuma fakkeenya armaan olii irraa hubachuun danda'amutti, 'barsiisaa' faallaa 'barataa'ti. Kun immoo barsiisaan kan waliin ilaallamu qabu barataa waliin ta'uufi barsiisaan barataa malee, barataaniis barsiisaa malee jiraachuu akka hin dandeenye agarsiisa.

2.4.2.3 Hiika Walkeessoo(hyponymy)

Jechoonni hiika qabaniin walkeessa ta'uu danda'u. Hiikni jechootaa hiika jecha haadhoo tokkoo keessatti hammatamanii argaman miseensa yookiin hiika walkeessoo jedhamu. Atkinsfi kanneen biroo(1996), Saeed(1997), Yule(2006). Haaluma walfakkaatuun Gairns& Redman(1986), "Hiikni walkeessoo hariiroo jechi tokko jechoota baay'ee ofkeessatti hammatee argamudha" jedhu, kana jechuun, hiikni unkaa tokko yoo hiika unkaa biroo keessatti kan argamu ta'e hariiroon jechoota kanneen gidduu jiru hiika walkeessoo jedhamu. Jechi tokko jecha isa keessatti argamu faana garee tokko ta'uu nidanda'a. Tooftaan kun seera ittiin jechoota afheddee hiika jechoota barsiisuuf ooludha.

Caatoo 1: Caasessoo Walkeessoo Hiika Jechootaa agarsiisu.

Walumaagalatti, caasessoo armaan olii kanarraa wanti hubatamu, jechoota garee tokko ta'anii walkeessa taa'uun dhiyaataniin hiika adda addaa karaa walfakkaachuu qaban irratti xiyyeeffachuun hiika jechaa barsiisuun, barattoonni hiika jechootaa hedduu al tokkootti akka barataniif tooftaa gargaaru keessaa isa tokko ta'uusaati.

2.4.2.4 .Hiik-heddee(Polysemy)

Walittii dhufeenya hiika jechoota keessatti, jechi hiika tokkoo olqabu hiik-heddee jedhama. Kun immoo afaan keessatti unki xinqooqaa tokko dhaamsa tokkoo ol bakka bu'uu akka danda'u ibsa Addunyaa (2014:113). Fakkeenyaaf jechi '*dhahe*' jedhu unkaa tokko qabaatuyyuu hiika garaagaraa qaba. Hiikawwan adda addaa jechi kun qabuus hima keessatti jecha waliin hiriirsuun hubachuu ni danda'ama. Mee gabatee armaan gadii keessatti jecha '*dhahe*' jedhu haailaallu.

Gabatee 4: Jecha hiriira Jechootaa Keessatti Hiika hedduu qabu agarsiisu.

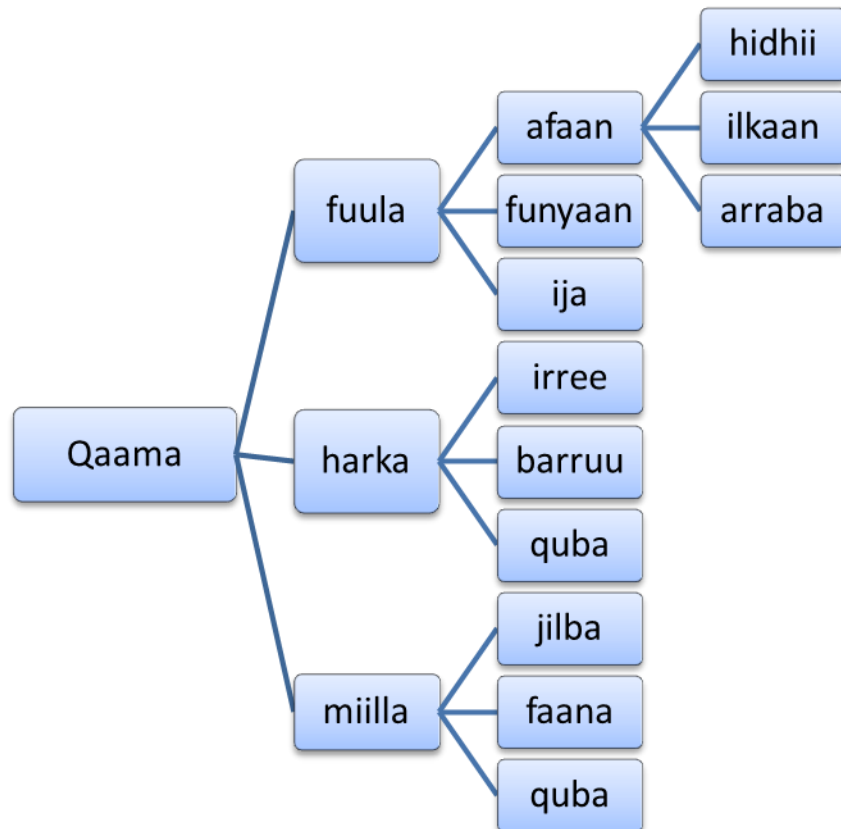
Jecha	T.L	Hiriira jechootaa keessatti	Hiika isaa
<i>Dhahe</i>	1.	Mucaan sireerraa lafa <i>dhahe</i> .	Kufe
	2.	Hundumaan ulee lafaan <i>dhahe</i> .	Rukute
	3.	Namichi sooyyamaan gaagura <i>dhahe</i> .	Tolche
	4.	Galataan kaleessa garbuu <i>dhahe</i> .	Ayiide/ololche
	5.	Adamsichi bineensa faana <i>dhahe</i> .	Hordofe, duukaa bu'e
	6.	Hagabuu mana bahee xanneen isa <i>dhahe</i> .	Qoonqa'e
	7.	Qalbeessaan bullukkoo dhundhumaan <i>dhahe</i> .	Safari

Akka gabatee kana irraa hubachuun danda'amutti, himoonni armaan olitti tarreeffaman hundi isaaniiyyuu hiika adda addaa qabu. Adda addummaan hiika himoota kanneenis jechi '*dhahe*' jedhu qophaa isaa dhaabbachuun osoo hintaane jechoota adda addaa waliin hiriiruun dhiyaachuu isaa irraa kan uumamedha. Haalli kun immoo jechoonni kallattii adda addaatiin hiika garaagaraa qabaachuu akka danda'an agarsiisa.

2.4.2.5 Xiggoo/(Meronym)

Walittidhufeenya qaamoleen xixiqqaa qaamolee gurguddaa waliin qaban agarsiisa. Kana jechuun, qaamni xiqqaan tokko qaama guddaa tokko waliin hidhata qaba jechuudha. Walittidhufeenyiifi shoorri qaamolee xixiqqaan ijaarsa qaamolee gurguddaa keessatti

qaban bifa garaagaraatiin dhiyaachuu danda’u. Isaanis: (1). Kanneen barbaachisoo ta’an (*necessity*), (2) Kanneen qaama sanatti adda bahuu hindandeenye (*integrality*), (3). Kanneen qaama irra adda ba’uu danda’an (*descertiness*)fi kakaasa(*Motivation*) ta’uu danda’u. Ijaarsa kana keessatti kakaasni xiggoowwan uumamani barbaachisummaa, caasaa, bakkaafi yeroon ta’uu kan danda’uudha. Addunyaa (2014:116)

Caatoo2: Caasessoo xiggoo/garee hiika jechootaa

Akka caasessoo armaan olii irraa hubachuun danda’amutti, qaamoleen xixiqqaa akkamiin walii ta’uun qaamolee gurguddaa akka ijaaran agarsiisu. Jechoonni caasessoo armaan oliirratti dhiyaatan kunneen bakkaanis ta’ee barbaachisummaa isaaniitiin addaan ba’anii bu’aa buusuu hindanda’an. Kun immoo walittidhufeenya hiika jechootaa keessatti hariiroo qaamoleen xixiqqaa qaamolee gurguddaa waliin qabaniifi amala xiggoon qabu ta’uusaati.

2.4.2.6 Moggoon (Homonym)

Moggoon walittidhufeenya hiika jechootaa keessatti jechoota barreeffamaafi sagaleessuun walfakkaataanii hiika isaaniin gargaar ta’anidha. Moggoon karaa lamaan

uumama. Isaanis: (a) Karaa barreeffama(*homography*)fi (b)Karaa sagaleessuu (*homophone*)dha.

A. Moggoo Barreeffamaa (Homography):

Afaan keessatti jechoonni qubee walfakkaatuun barreeffamanii haala garaagaraan kan sagaleeffamaniifi hiikaan yoo gargar ta'an moggoo barreeffama jedhamu.

Fakkeenyaaf: 1) dhugaa	(a) haqa /mirkana
	(b) fudhadhaa /unaa
	(c) nama waadhuguu
2) seenaa	(a) ol-lixaa
	(b) duubee waa'ee namaa/biyyaa

Akkuma fakkeenya 1ffaa kanarraa agarru, jechoonni (a-c) jechaa 'dhugaa' jedhuuf kan kennaman yemmuu ta'an jechoonni kunniin hiikaafi sagaleessuu isaanii garaagara haata'an malee haalli isaan ittiin barreeffaman tokkodha.

B. Moggoo Sagaleessuu (Homophone)

Gosti moggoo kana immoo yemmuu jechoonni haala barreeffamaafi hiikaan gargar ta'anii haala sagaleessuu isaanii walfakkaatan kan uumamudha. Moggoo haala kana bu'uureffachuun uumamu Afaan Oromoo keessa hinqabnu.

Walumaagalatti, hariiroo jechoonni walii isaanii waliin qaban yemmuu barsiifnu haxawwan kana bu'uura godhachuun barattootaaf dhiyeessuun adda addummaa hiika jechaa hubachiisuun barbaachisaadha.

2.4.3 Galumsa

Jechoonni yeroo baay'ee kan barsiifaman akkaataa galumsa barreeffama yookiin dubbii keessattidha. Kunis akka barattoonni jecha sana muuxannoo yookiin beekumsa duraan qaban waliin walbira qabanii ilaaluun hubatan isaan taasisa. Yaada kana hayyoonni Atkinsfi kanneen biroo (1996) akka armaan gadii kanaan deeggaru.

It is believed to be valuable to present and practice a new vocabulary item in a clear oral and written context. This helps the students to relate the new item to his/her prior knowledge in a memorable ways and thus helps to make its meaning clear.

Jechoota haala galumsaan barsiisuu keessatti barsiisonni caasaa walxaxaafi jecha haaraa dhabamsiisuu qabu. Sababni isaas jechoonni bakka galmaarratti hundaa'uun hiika adda addaa kennuu wan danda'aniifi hiikni jecha tokko dhaabbitti kana jedhanii murteessuun waan hindanda'amneef.

Akka hayyoonni barnoota afaanii ibsanitti tooftaan hiika jechootaa, galumsaa bu'uura godhachuun barsiisuun daran bu'a qabeessa akka ta'edha. Sababni isaas barattoonni hiika jechootaa haaraa kanaan dura arganii hinbeekne tokko ofii isaaniitiin akka galumsa dubbisaa irraa tilmaamuun baratan isaan gargaara. Akkasumas, jechi tokko galumsa adda addaa keessatti hiika garaa garaa qabaachuu akka danda'an tooftaa hubachiisuudha. Atkinsfi kanneen biroo (1996), Wallace (1996), Vaughnfi kanneen biroo(2001).

Fakkeenyaaf: Jechi '*dhahe*' jedhu unka tokko qabaatuuyyuu hiika garaagaraa akka qabu gabatee 4^{ffaa} mata duree 2.5.2.4 jalatti ibsameera. Hiikkawwan adda addaa jechi kun qabuus hima keessatti jecha waliin hiriirsuun hubachuu ni danda'ama.

- a. Hundumaan ulee lafaan *dhahe*. (**Rukute**)
- b. Namichi sooyyamaan gaagura *dhahe*. (**Tolche**)
- c. Galataan kaleessa garbuu *dhahe*. (**Ayiide/ololche**)
- d. Adamsichi bineensa faana *dhahe*. (**Hordofe, duukaa bu'e**)
- e. Hagabuu mana bahee xanneen isa *dhahe*. (**Qoonqa'e**)
- f. Qalbeessaan bullukkoo dhundhumaan *dhahe*. (**Safare**)

Hiika jechootaa barsiisuu keessatti, galumsaatti dhimma bahuun akkuma bu'a qabeessa ta'e, yeroo tokko tokko odeeffannoo bal'aa dhiyeessuu dhabuun akka barattoonni hiika jechichaatti hinqufneefi hiika jechichaa hin hubanne taasisuu danda'a. (Beck, McKeown& Kucan, 2002)

2.4.4 Jechoota Waliin Deeman/Collocation word/

Waliin deemmiin tooftaa hiikni jechootaa ittiin dhiyaatu keessa isa biroo akka ta'ee hayyoonni barnoota afaanii ni ibsu. Atkins fi kanneen biroo(1996),Yule (2006). Afaan Oromoo keessatti jechoonni hedduun akkataa waliin deemmii isaanii eegame yoo dhiyaatan hiika hawaasicha biraatti fudhatama qaban kennuu danda'u. Fakkeenyaaf;

Gabatee 5: Jechoota Waliindeemaniif Hiika Isaanii

Jechoota waliin deeman	Jecha haaraa	Hiika jechichaa
Dugdaa +garaa	Dugdaafigaraa	Faallaa
Irraa + jala	Irraajala	Tartiiba
Afaan+funyaan	Afaaniififunyaan	Dhiyoo
Fardaa+lafa	Fardaalafa	Fagoo

Akkuma gabatee kanarraa hubachuun danda'amutti, jechoonni waliin deemuu danda'an adda adda lama walfaana/duukaa galuun hiika jecha haaraaf gumaachuu akka danda'an fakkeenya gabatee kana keessatti dhiyaatan irra hubachuun nidanda'ama.

2.5 Qajeelfamoota Hiikni Jechootaa Ittiin Barsiifaman (Principles of Teaching Vocabulary)

Akkuma mata-duree jecha beekuun jechuun maal jechuudha? jedhu keessatti ibsametti, barataan afaanii tokko hiika jechoota beekeera kan jechuu dandeenyu dandeettiiwwan adda addaa mul'isu yoo danda'e akka ta'e (Richard, 1976; Wallace, 1982; Harmer, 1991; Nation, 2001) ibsu. Dandeettiiwwan kana guutummaan guututti yookiin hamma tokko barattoonni jecha baratamurratti agarsiisuu isaanii barsiisaan hordofuu qaba. Qajeelfamoonni jechoonni ittiin barataman kunis dhiyaannaa isaanii irraa xiyyeeffannoo argachuun barataaf dhiyaachuu qabu. Qajeelfamoonni jechoonni ittiin dhiyaachuu qabaniis qabxiilee armaan gadii irratti hunda'uu qabu.

2.5.1 Galma (goal)

Barsiisaan osoo barnoota hiika jechoota barataaf hindhiyeessin dura galma isaa beekuu qaba. Barreeffama dhiyaate keessattis ta'ee jechoota tarreeffaman keessaa barattoonni jecha isa kam akka hubachuu qabaniifi tooftaa isaa kamitti dhimma bahuun akka hubachuu qaban dursee murteessuu qaba. Yoo kan hinraawwanne ta'e jecha sana hammam akka hubatan madaaluuf rakkisaadha.

2.5.2 Baay'ina

Barattoonni jechoota hammam barachuu danda'u? jechuun dursa kan murteessuu qabu barsiisaadha. Baay'ina jechoota haaraa barsiisuu murteessuu keessatti sadarkaa gara sadarkaatti, barataarraa barataatti garaagarummaa qabatus tilmaamaan hiika jechootaa 5-7 barsiisuun akka danda'amu qorannoon adda addaa ni addeessa. Sababni isaas jechoonni haaraa barataaf altokkootti hedduminaan yoo dhiyaateef barattatti bitaacha'uun, hamilee dhabsiisuufi soda barataatti uumuu danda'a.

2.5.3 Fedhii (Need)

Barsiisaan qabiyyee barnoota osoo barataaf hindhiyeessin dura fedhiin barattoota isa qabiyyee barnoota barataan isaa barachuu barbaaduu maal akka ta'e beekutu isarraa eegama. Sababni isaas barattoonni jechoota haaraa barachuurratti fedhii qabu yoo ta'e

barachuuf gara duubatti hinjedhan waan ta'eef. Yaada kana ilaalchisuun McCarthy (1990:88) akkas jechuun ibsa. *"An important aspect of vocabulary learning is fostering sense of need in the learner. Need motivate us. When we need a word we exert every effort to learn it."*

Akka yaada hayyuu kanaatti, jechoonni barsiisaman fedhii barattoota waliin kan walsimatan yoo ta'e barataan barachuuf ni carraaqa. Kanaaf galmi barumsichaa fiixaan bahuu danda'a.

Haaluma walfakkaatuun Wallace (1982:29) hiika jechoota barsiisuuf jechoonni yemmuu filataman fedhii barattoota jechoonni filatamuuf qaban yaada keessa galchuun barbaachisaa akka ta'e eera.

2.5.4 Irradeddeebii (Frequent Exposure and Repetition)

Jechoonni yeroo baay'ee irra deddeebiin mul'atan barattoota barnoota isaanii keessatti bal'inaan qunnamuu waan danda'aniif xiyyeeffannoo argachuu qabu. Kana jechuun immoo jechoonni irra deddeebiin hinmul'anne barbaachisoo miti yaada jedhu kaasuuf miti. Gransfi Redman(1986:58) akka ibsanitti *"An item of low frequency may be vital if it is the only word that express a particular semantic value"* jechuun ibsu. Yaadni hayyoota kana jechoonni irra deddeebiin hinmul'anne yeroo jechoonni filataman xiyyeeffannoo keessa galuu akka qaban nutti mul'isa.

2.5.5 Haala gaariin dhiyeessuu (Meaningful Presentation)

Barattoonni unkaa jecha irratti hundaa'uun hiika yookiin maalumma isaarrattis hubannoo gahaa ta'e qabaachuu qabu. Kanaafis jechoonni unkaa ifa ta'een; haala barattoonni hubachuu danda'aniin dhiyaachuu qaba.

2.5.6 Haalarratti hundaa'uun dhiyeessuu (Situational presentation)

Filannoon jechoota haala itti fayyadamaarratti hundaa'a. Jechi filatamuu haala keessatti dhimma itti bahamu dursuun itti yaaduufi xiyyeeffannaa kennuun barbaachiisaadha. Kanaafuu barattoonni jechoota kan barachuu qaban haala barbaachisummaa isaaniirratti hundaa'uun ta'uu qaba.

2.5.7 Haala galumsaan dhiyeessuu (Contextual Presentation)

Jechi tokko qofaa dhaabbachuun hubannaarratti waan nama rakkisuuf, jechoota keessa galuun bakka galmaan akka hubatamu taasisuun murteessaadha. Hiikni jecha tokkoo kan murtaa'uu danda'u galumsa inni keessatti dhiyaate keessattidha.

2.6 Ulaagaalee Jechoonni Ittiin Filataman

Akka hayyoonni Harmer(1991),Wallace(1982),Redman(1986) ibsaanitti jechoota haaraa filachuuf ulaagaalee gurguddoo ni jiru. Isaanis:

2.6.1 Irradeddeebii (Frequency)

Adeemsa baruu-barsiisuu keessatti yemmuu jechoota haaraa barsiifnu jechoota dubbattoota afaanichaan yeroo baay'ee hojiif oolu barsiifamuu qabu. Akkasumas, barnoota daangeffame keessatti yoo ta'e immoo warren dubbisa keessatti haaraa ta'anii dhiyaataniifi dubbisicha keessatti xiyyeeffanna argachuu qabantu barsiifamu qaba. Qajeelfama filannaa hiika jechootaa keessatti irraa deddeebiin jechootaa xiyyeeffannoo guddaa qaba. Sababni isaas, jechoonni galumsa barreeffamaa keessatti irra deddeebii'anii dhufan dura baratamu akka qaban qorannoo adda addaa waan mirkaneessuufi. Yaada kana hayyuun McCarthy (1990:66) *"It seems self-evident that the most frequent words in any language will be the most useful ones for learners of that language, and therefore, the best to start off with, in order to give the learners a basic set of tools for communication"* jechuun ibsa.

Irra deddeebiin jechootaa hiika jechaa barsiisuu keessatti akka ulaagaa jalqabatti filatamuus, filannoo jechootaa dhiyaachuu qabaniif xiyyeeffannoo kennuun barbaachisaadha. Kun immoo irra deddeebiin qofti qophaa isaa akka ulaagaa filannoo hiika jechootaa dhiyaachuu akka hinqabne mul'isa. Yaada kana hayyoonni Gairns and Redman (1986:58) haala kanaan ibsu, *"The high frequency of an item is no guarantee of usefulness but there is obviously a significant correlation between the two [usefulness and frequency]."*

Harmer (1991:156) yaada hayyuu kana waliin walqabsiisuun yaada kana haala armaan gadiin ibsa.

The decision about what vocabulary to teach and learn will be heavily influenced by information we can get about frequency and use. But this information will be assessed in the light of other consideration such as topic,function,structure,teachability needs and wants.

Yaada kanarraa hiika jechoota filachuun barnootaaf dhiyeessuu keessatti irradedeebii irratti dabalatee ulaagaaleen filannoo jechoota roga adda addaan xiyyeeffannoo argachuu akka qaban nutti mul'isa.

2.6.2 Jecha dimshaasha ta'e (Coverage)

Hiika jechoota barsiisuu keessatti jechoota baay'ee murtaa'oo ta'an barsiisuurra dura isa waan baay'ee ofjalatti qabatu barsiisuutu filatama. Booda isaa bal'aarraa gara isa dhiphaatti durfamuu waan danda'uuf. Yaada kana McCarthy (1990:66) haala armaan gadiin ibsa.

The words that are useful are those that are frequent and also those that have a fairly wide range (those which occur across a wide variety of texts). In order to select lexical items to be included in vocabulary lessons, it is very important to see whether a word is found in a particular text or in a wide variety of text and topics. Those that are found in a wide variety of texts and topics are to be given priority in vocabulary teaching.

Akka yaada hayyuu kanaarra hubachuun danda'amutti, adeemsa filannaa jechootaa keessatti akkuma irra deddeebiin xiyyeeffannoo qabu, jechoota bal'ina qaban kan qabiyyee kitaabichaa keessatti bal'inaa argamaniifi kitaabilee kaawwan keessattis barata mudachuu danda'an filanii dhiyeessuun hiika jechoota barsiisuu keessatti xiyyeeffannoo olaanaa argachuu akka qabu addeessa.

2.6.3 Argamummaa (Availability)

Jechi barsiifamuu filatamu tokko kan wanta naannoo sanatti argamu kan ibsu ta'uu qaba.

2.6.4 Baratamummaa (Learnability)

Jechi filatamu sun haala qabatamaa kutaa sanaan baratamuu kan danda'u ta'uu qaba. Qophiifi dhiyaannaa hiika jechootaa aadaa, looga, fedhii barattootaa, sadarkaafi kan kana fakkaataan xiyyeeffannoo keessa galuu qaba. Akkasumas, jechi tokko sababa gara garaatiin (fakkeenyaaf qubeessuun isaa cimuu, sagaleessuu fi hiikni isaa baay'ee wal fakkaachuu) hubannoof cimuu danda'a. Kanaaf yemmuu hiika jechoota dhiyeessinu

jecha salphaatti hubatamuu danda`uufi ulfaachuu isaa xiyyeeffannaa keessa galchuun barbaachiisadha.

2.7 Sakatta'aa Qorannoo Walfakkii

Mata-duree barruu walfakkii kana jalatti qorannoon mata-duree qoratichaa waliin hidhata qaban sakatta'amaniiru. Bu'uuruma kanaan qorannoon biyya keessaa Afur qoratichaan xiyyeeffannoo argachuun sakatta'amaniiru.

Mata-duree barruu walfakkii kana jalatti, Afaan Ingiliziitiin qophaa'anii kan dhiyaataan lama walcina qabuun ilaalamanii jiru.

Nagaasaa (1999), "Teaching And Learning Vocabulary In Grade Seven In Light Of The Newly Prepared English Material" jedhu irratti digirii jalqaba Muummee Afaan Ingiliffaa ittiin guuttachuuf qorannoo adeemsise keessatti tarsiimoofi qajeelfamoota hiikni jechoota ittiin dhiyaachuu qaban fi hanqinoota gama hiika jechootaan barattoonni qaban yaboo qorannoo isaa keessatti ni ibsa.

Alamuun (1994) "High school teachers' Attitudes Towards' An Awareness-raising Approach to vocabulary teaching." jedhu irratti qorannoo gaggeesseen ilaalchaa barsiisonni mana barnoota Sadarkaa Lammaffaa hiika jechootaa barsiisuu irratti maal akka fakkaatan, hiikni jechootaa akkamiin akka dhiyaachaa tureefi gara fuulduraa xiyyeeffannoo argatee haala kamiin dhiyaachuu akka qabu qorannoo isaa keessatti kaa'eera.

Kidaanee (2007) 'Qaaccessa dhiyaannaa Gilgaloota hiika jechootaa Kitaaba barataa Afaan Oromoo Kutaa 12ffaa' irratti qorannoo Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruuf Fooklooriin Digirii 2^{ffaa} guuttachuuf adeemsiseen hawwataafi hawwataa ta'uu dhiisuu gilgaalota hiika jechoota kitaabicha keessatti dhiyaataniifi haalli dhiyaanna hiika jechootaa yaaxxina hiikni jechoota ittiin dhiyaachuu qabu hordofee kan hin dhiyaanne ta'u argannoo qorannoo isaatiin ibsee jira.

Yittaayyaal (2013) "Hojiirra Oolmaa Tooftaawwan Hiika jechoota Afaan Oromoo Barsiisuu Mana Barnoota Sadarkaa Lammaffaa" jedhurratti qorannoo Digirii Lammaffaa Guuttachuuf gaggeesse keessatti haalli hiikni jechootaa manneen barnootaa xiyyeeffataman lammeen irratti ittiin barsiifama jiru maal akka fakkaatuufi tooftaa

barsiisonni dhimma itti bahaa jiran dandeettii hiika jechootaa barattoota goonfachiisuu kan hindandeenye ta'uu addeesseera.

Qorannoo qaaccessa dhiyaannaafi tooftaawwan hiika jechootaa Afaan Oromoo barsiisuu kitaaba barataa 10^{ffaa} adeemsifame kana keessatti immoo, barnoonni hiika jechootaa kitaaba barataa keessatti haala kamiin dhiyaachuu osoo qabu haala kamiin dhiyaate; kan jedhuu addaan baasuufi warrumti kitaabichaa keessatti dhiyaataniyyuu tooftaa kamiin hojiirra oolaa jiru yaada jedhu kaasuun yaaxxinoota dhiyaannaa hiika jechootaa irratti hundaa'uun sakatta'insi kitaaba barnoota Afaan Oromoo Kutaa 10^{ffaa} kan adeemsifamedha.

Walumaagalatti, sakatta'insi barruu firoominaa dhiyaannaafi tooftaawwan hiika jechoota barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} xiinxaluuf boqonnaa kana keessatti dhiyaate gumaacha olaanaa taasiseera. Akkasumas, maleenyi dhiyaannaa hiika jechootaafi tooftaawwaan hiika jechootaa baruu-barsiisuu keessatti qabu addeessuun, qoratichi sakatta'insa kitaabaa, deebii barattootaafi barsiisotaa akka qaaccessuuf shoora olaanaa gumaacheera.

BOQONNAA SADI: SAXAXAAFI MALLEEN QORANNICHAA

Kutaa kana keessatti adeemsa qoratichi kaayyoo qorannichaa galmaan ga'uuf hordofeefi keessa darbetu dhiyaate. Qorannoon tokko saxaxa ittiin gaggeeffamu, irraawwatama, iddattoofi mala iddatteessuu, meeshaalee funaansa oddeeffannoofi mala oddeeffannoo itti qaaccessu hammachuu danda'a. Kanarraa ka'uun, dhiyaannaafi tooftaa hiika jechoota Afaan Oromoo barsiisuu kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo Mana barumsa Malkaa Miicaa kutaa 10^{ffaa} xiinxaluuf kallattiifi adeemsi barbaachisoon adda ba'anii hojjirra oolaniiru.

3.1 Saxaxa Qorannichaa

Malleen qorannoo garaagaaratu jiru. Kanneen keessaa mala ammamtaafi akkamtaa maqaa dhahuun nidanda'ma. Malli ammantaa ragaa lakkoofsaan safaramu funaanuuf kan gargaaruu yammuu ta'u; malli akkamtaa ragaalee lakkoofsaan hin ibsamne sassaabuuf kan ooludha. Malleen qorannoo kanneen lamaan waliin makuudhan adeemsi qorannoo gaggeeffamu ammoo mala makoo jedhama.(Addunyaa, 2011).

Qorannoon kun gosa qorannoo jiran keessaa qorannoo makoo yoo ta'u, saxaxa ibsaan kan adeemsifamedha. Sababni gosa qorannoo kanaan akka adeemsifamu ta'eef ammoo, mala qorannoo akkamtaafi hammamtaa walitti makuudhaan ragaan funaaname waan qaacceffameefi. Kana malees, qorannoo kana keessatti meeshaa odeeffannoo sakatta'insaa gargaaramuun dhiyaannaan qabiyyee hiika jechootaa kitaaba barnoota Afaan Oromoo yemmuu xiinxalaman, barsiisaafi barattoonnis gama dhiyaannaa hiika jechootaafi tooftaalee hiikni jechoota ittiin barsiifaman ilaalchisee rakkoolee yookiin hanqinaalee jiranirratti gaaffilee gaafatamaniif akka deebisan ta'eera. Haala dhiyaannaafi tooftaalee hiikni jechootaa kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} ittiin barsiifaman keessatti mul'atan adda baasuuf qorannoon kun yemmuu gaggeeffamu, meeshaalee ragaan ittiin funaanameefi dhiyaatu, akkaataan iddattoo filachuu, mala qindaa'inaafi qaaccessi isaa ibsameera.

3.2 Madda Odeeffannoo

Odeeffannoo gahaafi barbaachisaa ta'e argachuuf qoratichi kitaaba barataatti dabaluun barattootaafi barsiisota Mana Barumsa Malkaa Miicaa kutaa 10^{ffaa} barataniifi barsiisan akka madda odeeffannootti gargaarame. Barsiisonniifi barattoonni mana barumsichaa kun akka madda odeeffannoo nifayyadu. Kana jechuun ilaalcha isaanii beekuuf osoo hintaane, kitaaba barnootaa kanatti gargaaramaa waan jiraniif, rakkoolee dhiyaannaa hiika jechootaan walqabatanii kitaabicha keessatti mul'ataniifi akkataa warri dhiyaataan sun hojiirra oolaa jiraniif, gaaffilee gaafataman akka deebisan qofaafi. Akka waliigalaatti, kitaabaa barnoota Afaan Oromoo kutaa Kurnaffaa, barattoonniifi barsiisonni madda odeeffannoo qorannoo kanaati jechuudha.

3.3 Filannoo Iddattoo

Qorannoon kun mata-duree 'Xiinxala Dhiyaannaafi tooftaa hiika jechootaa barsiisuu Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 10^{ffaa} jedhurratti adeemsifame. Bu'uuruma kanaan, kitaabni barnootaa Afaan Oromoo Kutaa 10^{ffaa} sakatta'insa kana keessatti hammatame. Qabanni qoratichi kitaaba barataa kutaa 10^{ffaa} filateef ammoo, yeroo dheeraa ittiin barsiisaa waan tureefi. Haala filannoo iddattoo qorannoo kana keessatti kutaan barnootaa qorannoon kun irratti xiyyeeffate adda bahee filatamee jira. Kunis, kutaa 10^{ffaa} yoo ta'u, sababni qorataan kutaa kana filateef ammoo, barattoota kutaa kanaa barsiisaa waan jiruuf hubannoo isaan dhiyaannaafi tarsiimoo hiika jechootaa: unka jechootaa, hariiroo hiika jechootaa, galumsaafi waliin deemmii hiika jechootaa irratti qaban hanqina akka qabu addaan baasee waan hubateef. Rakkoolee kanas qoratichi hubachuu kan danda'e yaaxinaalee dhiyaannaa hiika jechootaan walqabsiisuuni. Akkasumas, qorataan qindaa'inaafi dhiyaannaa hiika jechootaa kitaaba barnootaa keessatti dhiyaate xiinxaluun hanqina mul'atuufi haalli hojiirra oolmaa isaa maal akka fakkaatu adda baasuuf kan filatedha.

Kitaabni barnoota Afaan Oromoo Ministeera Barnootaa Itoophiyaatiin bara 2005/2012 qophaa'ee manneetii barnootaaf bifa tokkoon kan dhiyaatedha. Haata'u malee, qorannoon kun manneetii barnootaa kanneen keessaa mana barnootaa Sadarkaa 2^{ffaa} Malkaa Miicaa qofa irratti kan xiyyeeffate. Malli manni barnootaa kun itti filatame mala iddatteessuu mijataa (availability sampling) dha. Sababni isaas, qoratichi ragaa qorannoo isaatiif isa

barbaachisu funaannachuuf manneen barnootaa Godina Baalee jiran keessaa kan isatti dhiyoo ta'e mana barnootaa kana waan ta'eefi.

Qorannoo kana keessatti iddattoo biraan barattoota kutaa 10^{ffaa}ti. Barattoonni mana barnootaa qorannichi irratti gaggeeffame kutaa 10^{ffaa} baratan gaaffii gaafatamaniif deebii kennuun akka hirmaatan ta'e. Filannoo iddattoo barattootaa taasisuuf adeemsi jalqabaa baay'ina barattootaa waliigala beekuu waan ta'eef, barattoonni bara kanaa (2008) kutaa 10^{ffaa} barachaa jiran dhiira 160, dhalaa 108 ida'amni 268 yommuu ta'an kanneen keessaa dhibbeentaan 35 fudhatamaniiru. Haala bargaaffiin itti hirame ammoo, dareen jiru 4 yoo ta'u, dareen 3 barattoota 68, 68 qabateera. Dareen 1 ammoo, barattoota 64 waan ta'eef, iddatteessuu carraa keessaa iddatteessuu carraa tasaa (lootoriitti) gargaaramuun barattoota dhiira keessaa dhibbeentaa(35%) akkasumas, barattoota dhalaa keessaa dhibbeentaa(35%) iddattoo ta'uun filatamaniiru. Barattoonni kutaa 10^{ffaa} baratan hundi carraa iddaattummaan filatamuu walqixa qabu turan. Haaluma dhibbeentaa 35 iddatteessuuf karoorfameen barattoota dhiiraa 56 fi dhalaa 37 walumaagalatti barattoonni 93 iddattoo ta'uun filatamanii jiru. Haaluma kanaan osoo barattoonni Kutaa Kurnaffaa hundi irratti hirmaatanii gaarii akka ta'uu qoratichi ni amana. Haata'u malee qoratichi yeroo qabu waliin akka ragaalee barattoota jiraan irraa bifa qulqullina qabuun walitti qabatee xiinxaluuf bifa armaan olii kanaan iddatteesseera. Sababni qorataan mala iddatteessuu kana filateef, barattoota hundaaf bifa wal fakkaatuun loogii tokko malee carraa wal qixa waan kennuuf. Kun ammoo, qorannicha amanamaa taasisa.

Iddattoon inni dhumaa barsiisota barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} barsiisanidha. Barsiisonni kunneen bargaaffiifi afgaaffii qorannichaaf qophaa'erratti deebii akka kennaniif filatamanii jiru. Sababni isaan filatamaniifis ilaalcha isaanii beekuuf osoo hintaane wayita hiika jechoota Afaan Oromoo kitaabicha keessaa barsiisaa turanitti beekumsa duraan qabaniifi akkaataan dhiyaannaa isaanii akkam akka turaniifi maal ta'uu akka qaban yaaxinaalee hiika jechootaan walqabsiisanii akka himaniif qofa. Baay'inni barsiisota Afaan Oromoo barsiisan Sadi yommuu ta'an, isaanis qorannichaaf barbaachisaa waan ta'aniif mala iddatteessuu ammargeetti (convenient sampling) gargaaramuun akkuma jiranitti sadanuu fudhatamaniiru. Sababni qorataan mala iddatteessuu kana

filateef ammoo, barsiisota ammuma jiran sana addaan osoo hinbaasiin odeeffannoo waan sassaabbateefi. Baay'inni namoota odeeffannoon irraa funaanamu akkuma jiranitti kan fudhataman ta'ee dhimma qorannoo sanaa itti dhiyeenyaan kan beekan yoo ta'e mala iddatteessuu kanatu daran barbaachisa jechuudha.

3.4 Meeshaalee Funaansa Odeeffannoo

Galma gahiinsa adeemsa qorannoo tokkoo keessatti ragaa funaanuun hedduu murteessaafi barbaachisaadha. Akka Cohen (2007) ibsetti, meeshaaleen ragaa funaanuuf gargaaran isaan gurguddoon bargaaaffii, af-gaaffii, hubdaawwannaa qormaataafi sakatta'iinsa barreeffamaa ta'uu addeessa. Qorannoon kun dhiyaanna hiika jechootaafi tooftaa hiika jechoota barsiisuu kitaaba barataa kutaa 10^{ffaa} qaaccessuuf waan ta'eef, qoratichis odeeffannoo asilii waraqaa qorannoo kanaaf barbaachisaan gad-fageenyaan funaannachuuf meeshaalee funaansa ragaa gosa garaagaraatti dhimma baheera. Isaanis kanneen armaan gadiiti:

3.4.1 Sakatta'a Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo

Adeemsa qorannoo kanaa keessatti, maddi ragaa inni jalqabaafi bu'uura kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa}ti. Kitaabni kun jalqaba kan maxxanfame Rippaablika Dimookiraatawaa Federaalawaa Itoophiyaatti Ministeera Barnootaatiin bara 2005/2012 ture. Qorannoon kunis maxxansuma jalqabaa kanarratti xiyyeeffachuun kan qophaa'e. Dhiyaannaa hiika jechootaa kitaabicha keessatti mul'atan ilaalchisee, qoratichi ragaa funaanuuf, kitaabaafi qajeelcha barataatti gargaarame. Gama kanaan ragaalee barbaachisuufi quubsaa ta'an argachuuf, qabxiilee mirkaneessa sakatta'insa dhiyaannaa hiika jechaa argisiisan dursee qopheeffachuun sakatta'insi akka gaggeefamu taasifame. Sababni qoratichi gosa meeshaa funaansa ragaa kana filateef, xiyyeeffannoon qorannoo kanaa qaaccessa dhiyaannaa hiika jechootaa waan ta'eef kallatiin kitaabicha sakatta'uun hunda caalaa barbaachiisaa waan ta'eef ture.

Kan inni irratti hundaayee qopheesses dhiyaannaa hiika jechootaa keessatti haalli shaakalootni/gochaaleen hiika jechoota itti dhiyaatan ilaalchisuun walitti dhufeenyi hiika jechootaa, waliin deemmiin jechootaafi unki jechootaa tooftaa saayinsiin hiika jechaa bu'uura godhachuun kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} boqonnaalee jiran keessatti ibsa bal'aa waliin dhiyaachuu isaaniifi dhiisuu isaanii akkasumas hiikni

jechootaa kitaaba barataa keessatti dhiyaatanis haala kamiin hojiirra oola akka jiran gabatee sakatta'insaafi calaqqisiistuutti gargaaramuni. (Dabalee 'A' jalatti dhiyaateera.)

3.4.2 Bargaaffii Barattootaafi Barsiisootaa

Meeshaan funaansa ragaa itti aanu bargaaffii barattootaafi barsiisotaaf dhiyaatedha. Qabanni meeshaan kun barbaachiseef barattoonniifi barsiisonni kallattiidhaan qaama dhimmichi ilaallatu waan ta'aniif, yaada isaan kennan ragaalee sakatta'insa kitaaba barnootaa isaanii irraa argame waliin walbira qabuun odeeffannoo walmadaalaafi mirkanaa'aa ta'e argachuufi. Haalli dhiyeenya bargaaffii kanaas kan caasaa cufaan/filannoon/ deebi'uufi banamaa waliin makuudhaan yommuu ta'u, yaadonni keessatti hammatamanis osoo walirraa adda hinbahiin kan wal utubanii dhiyaatanidha.

Sababni qoratichi gaaffilee cufamoofi banamoo kana filateef ammoo, ragaaleen baay'een dhimma dhiyaannaa hiika jechootaa hedduu of keessaa qaban sakatta'insa kitaabaa keessatti waan dhiyaataniif, gaaffileen banaafi cufamaa kunneenis odeeffannoo sakatta'insa kitaabaan argame wajjin akka wal fakkaatuufi. Kunis kan sakatta'insaan argameefi bargaaffiin argame hammam walitti dhufeenya akka qaban mirkaneessuufi. Bargaaffiin barattootaa kunis qabxiilee adda addaa hanqina dhiyaanna shaakala hiika jechootaa adda baasuu irratti hunda'uun kan qophaa'anidha. Baay'inni bargaaffii dhiyaanna gilgaala hiika jechootaa walqabatanii dhiyaatan Sagal yommuu ta'an, isaan keessaa (4) filannoo lama lama yommuu qabaatan, (3) filannoo sadi sadi, gaaffii (1) immoo filannoo jaha jahaa kan qabu yemmuu ta'u gaaffiin dhuma (1) gaaffii banamaa ta'uun kan dhiyaateedha.. Haaluma walfakkaatuun baay'inni bargaaffii barsiisotaaf, dhiyaannaafi tooftaa hiika jechootaa barsiisuu waliin walqabatanii dhiyaatan (13) yemmuu ta'an hundi isaanii filannoowwan shan shan qabu. Gaaffileen saglan barattootaaf dhiyaataniifi 13n barsiisotaaf dhiyaatan kun odeeffannoo argachuuf gahaadha. Sababnisaa, odeeffannoo hedduun kan argamuu danda'an karaa sakatta'insa kitaabaa waan ta'eef, bargaaffiin kun ammoo akka odeeffannoo dabalataattii waan gargaaruufi. Bargaaffii barattootaafi barsiisotaa kanas akka meeshaa funaansa odeeffannoo tokkootti fayyadamuun kan barbaachiseef ammoo, kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa}f dhiyaate yeroo ammaa hojiirra oolaa jiru keessatti barattoonni fayyadamtoota waan ta'aniif qabiyyicha xiinxalanii yaada isaanii walabummaan akka

yeroo isaaniif kenname keessatti guutanii deebisaniif kan dhiyaate. (Dabalee 'B' jalatti dhiyaateera)

3.4.3 Afgaaffii Barsiisotaa

Meeshaaleen odeeffannoo ittiin funaaname kan biraan afgaaffii barsiisotaati. Sababni, afgaaffiin barsiisota dhiyaateef ammoo, barsiisonni kitaabichaan barsiisaa jiran ciminaafi hanqina kitaabni barnootaa qabuufi tooftaa isaan hiika jechoota barsiisuuf dhimma itti baha jiran addaan baasuuf gahumsa qabu jedhee qoratichi akka ragaa dabalataatti dhimma itti bahuu waan barbaadeefi. Kunis yaada barsiisonni kennan ragaalee gama sakatta'insaafi bargaaftii barattoota irraa argaman waliin walbira qabuun ragaa gabbataafi qabatamaa ta'e argachuufi. Baay'inni afgaaffii bu'uura barsiisotaaf dhiyaatee gaaffii Shan yommuu ta'an, isaanis gaaffilee banaa ta'anii kan walqabatanii deemanidha. Yaadni af-gaaffii barsiisotaa irraa argames xiinxalamee amanamummaadhaan qindaa'ee boqonnaa afur keessatti dhiyaateera. (Dabalee 'C' jalatti dhiyaateera).

3.5 Adeemsa Raga Waliitti Qabuu

Galma gahiinsa qorannoo kanaaf ragaan karaa sakatta'a kitaabaa, bargaaftii barattootaafi barsiisotaafi afgaaffii barsiisotaa irra akka walitti qabame armaan olitti ibsamee jira. Adeemsi ragaan meeshaalee kanneenniin ittiin walitti qabame immoo, jalqaba kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} haalli gilgaalonni hiika jechoota itti dhiyaataan maal akka fakkaatu gad-fageenyaan xiinxalufi tooftaa hojjiirra oolmaa isaa qaaccessuure. Ragaalee sakatta'iinsa kitaabaa irraa argates qoratichi gabatee qabxiilee sakatta'a madaallii kitaabatiif qopheese keessatti guutuun galmeesse jira. Itti aansuun, bargaaftii barattootaafi barsiisotaafi afgaaffii barsiisotaaf qophaa'e barattootaafi barsiisota iddatteeffamaniif dhiyaate ragaan sassaabameera.

3.6 Mala Qaaccessa Odeeffannoo

Odeeffannoon tokko madda odeeffannoo irraa meeshaalee barbaachisoo bu'uureffachuun erga walitti qabame, dhimmi itti yaadamuu qabu nijira. Kun immoo mala dhiyeessaafi qaaccessa odeeffannoo jedhama. Haaluma kanaan qorannoo kan keessatti qorataan hojii isaa dhugoomsuufi cimsuuf odeeffannoo maddeen irra walitti qabate karaalee adda addaan xiinxaleera. Ragaan meeshaa qorannoo sakatta'insa kitaabaan argame mala qorannoo akkamtaan akka ibsamu ta'e. Kana malees, odeeffannoon barsiisota irraa argames maluma qorannoo kanaan kan ibsame yommuu ta'u, odeeffannoon argame

amanamummaan akka yaadaafi ibsa barsiisotarraa kennametti ibsamee qaaceffameera. Akkasumas, haalli adeemsa qaaccessa odeeffannoo kennanii keessatti malli qindaa'ina odeeffannoo mala qorannoo akkamtaa hordofee ibsame. Karaa biraatiin, odeeffannoon bargaaffii barattootaan argame ammoo, baay`ina barattoota yaada kennan irraa ka`uun qaaceffameera. Adeemsa kana keessatti, jalqabarratti, lakkoofsa barattoota bargaaffii tokkoofi deebii walfakkaataa kenneen lakkaa`amuun akka bakka tokkotti walitti qabaman taasifameera. Sanaan booda, lakkoofsa isaanii dhibbeentaa (%)tti jijjiiruun kan tokko tokkoo gaaffilee hundaa erga gabatee keessatti guutamanii booda ibsiifi hiikni itti kennamee qaaceffamuun akka dhiyaatan ta`e. Yommuu kanas, malli qaaccessa qorannoo kanaa adeemsa qorannoo hammamtaa hordofeera jechuudha.

Walumaagalatti, ragaan qaaccessa dhiyannaafi tooftaa hiika jechoota Afaan Oromoo sakatta`insa kitaabaa, bargaaffii barattootaafi afgaaffii barsiisotaan argame erga haala armaan oliin qindaa`eefi qaaceffamee hiikni itti kennamee booda cuunfaan, argannoofi yaboon dhiyaatera.

BOQONNAA AFUR: QAACCESSAAFI IBSA RAGAALEE

Boqonnaa kana keessatti qaaccessaafi ibsi ragaalee qorannichaatu taasifamee jira. Adeemsi qaaccessaafi ibsa ragaa kan taasifame, ragaan sakatta'a kitaaba irraa argame gabatee madaallii kitaaba keessatti qindaa'ee xiinxalamuun akkasumas, ragaaleen bargaaffii barattootaafi barsiisotaa irraa argaman akaakuu akaakuun erga lakkoofsaan kaa'amani booda dhibbeentaatti jijjiiramanii jiru. Kana malees, odeeffannoon af-gaaffii barsiisotaa irraa argame of eeggannoodhaan ibsamee jira.

As jalatti, malli ragaaleen ittiin qaacceffamanis ragaalee sakatta'a kitaabaafi af-gaaffii barsiisotaa irraa argaman mala akkamtaan/qulqulleeffataa ragaalee bargaaffii barattootaafi barsiisotaa irraa argaman immoo mala hammaamta gargaaramuudhaan qaacceffameera. Ragaaleen hirmaattota qorannoo kanaa adda addaarraa funaanaman mala makootiin qaaccessamanii ibsamaniiru.

4.1 Duubee Ragaa Kennitootaa

Odeeffannoon duubee barsiisota ragaa kennuuf iddatteeffamanii saala, sadarkaa barnootaafi muuxannoo hojii barsiisummaa isaanii ibsu waliin haala armaan gadiin gabatee (6) keessatti ibsameera.

Gabatee: (6) Seenduubee Barsiisotaa Saala, Sadarkaa Barnootaafi Muuxannoo

Isaanii Ibsu

Saala			Sadarkaa Barnootaa			Muuxannoo barsiisummaa				
Dhi	Dha	Ida	Dip	Dig.	MA	1-5	6-9	10-15	16-20	21fi isaa
3	-	3	-	3	-	1	1	1	-	-

Haaluma gabatee (6) keessatti ibsameen barsiisonni ragaa kennuuf iddatteeffaman hundi isaanii (%100) sadarkaa barnootaan digrii kan qaban yemmuu ta'u, gama muuxannoo hojii barsiisummaa keessa turuun barsiisonni 2 tajaajila waggaa 8-15 kan qabaniidha. Barsiisaan tokko immoo tajaajila hojii barsiisummaa irratti waggaa Afur (4) kan qabudha.

Gabatee: (7) Seenduubee Barattoota Ragaa Kennuuf Iddaatteffamanii Saalaafi Umuriin

Ragaa		Iddattoo			%
Saala		Dhi	Dub	Ida'ama	
	19-22	37	21	58	62.3
	23fi isaa ol	9	3	12	13
	Ida'ama	56	37	93	100

Akka gabatee (7) irratti hubachuun danda'amutti barattoonni 93 iddaattoo filataman keessaa 56 dhiira yemmuu ta'an 37 immoo dhalaadha. Haalumaa walfakkaatuun barattootaa kutaa 10^{ffaa} iddateeffaman keessaa barattoonni 23 (%24.7) ta'an umuriin isaanii waggaa 15-18 keessatti kan argaman yemmuu ta'u, barattoonni 58 (%62.3) immoo waggaa 19-22 keessatti ka argaman yemmuu ta'u barattoonni 12(%13) waggaa 23fi isaa ol keessatti kan argamaniidha.

4.2 Qaaccessa Sakatta'insa Kitaabaa

Qoratichi qaaccessa ragaa sakatta'a kitaabaatiif dabalee 'A' irratti hundaa'uudhaan, gabatee ragaa barsiisotaafi barattoota iddaattoo ta'anii osoo hindabalatiin gabatee (8)fi (9) gargaaramee jira. Gabateen (8) akka walii galattii gosoota gilgaala hiika jechootaa kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} keessatti dhiyaatan irratti kan xiyyeeffatedha. Gabatee(9) gosoota hiikaa keessaa gilgaalota hariiroo jechootaa ilaalchiisuun dhiyaatan xiinxaluuf kan dhimma itti bahamedha. Ragaa gabateerrattii hunda'uun yaaxxinoota mata-durichaan walqabataniin walcina qabuun ibsi dabalataa gabatee jalatti kennamee jira. Kana malees, qaaccessi sakatta'a kitaabaa gabatee hinbarbaachisne boqonnaafi gilgaala eeruudhaan kan raawwatameefi ibsi kan itti kennamedha.

Qaaccessi itti aanu ragaa bargaaffii barattootaa irraa argame ture. Ragaan bargaaffii barattootaa irraa argames gabateewwaan (10- 17) jiran keessatti qaacceffameera.

4.2.1 Galumsa dubbisaatiin dhiyaachuu gilgaalota hiika jechootaa KBAO

Gabatee (8): Xiinxala Gosoota Gaaffilee Hiika Jechootaa

T.L	Gosoota gaaffii		Baay'ina gilgaalaa	Dhibbeentaan (%)
1.	Walitti firoomsuu	Masoo /synonymy/	2	4.7
		Faallaa /antonym/	2	4.7
2.	Galumsa	Dubbisa	6	13.9
		Himaa	2	4.7
3.	Tilmaamuu		11	25.5
4.	Bakka duwwaa guutuu		2	4.7
5.	Filannoo	Masoo /synonymy/	4	9.3
		Faallaa /antonym/	1	2.3
6.	Hiika barreessuu	Masoo /synonymy/	6	13.9
		Faallaa /antonym/	2	4.7
7.	Kan biraa		5	11.6
	Ida'ama		43	100

Akkuma gabatee (8) keessatti ibsame, gilgaalonni hiika jechootaa lakkoofsaan 43 ta'an guutummaa kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo Kutaa 10^{ffaa} keessatti dhiyaatanii jiru. Gilgaalota 43 dhiyaatan keessaa gosti gaaffii tilmaamii 11(%25.5), walitti firoomsiin hiika masoo fi faallaa 4(% 9.4) yemmuu ta'an galumsa himaa irraa tilmaamuun 2(%4.7), galumsa dubbisaa irra tilmaami kan jedhu gochaalee 6(%13.9) bakka duwwaa guutii %4.7 fi kan biroon walitti 5(%11.6) yemmuu ta'u gosti gaaffii filadhu jedhu immoo 5(%11.6) akka ta'e gabatee kanarraa hubachuun nidanda'ama.

Akka ibsi ragaa armaan olii kun mul'isutti, dhiyaannaan shaakalota hiika jechootaa kitaaba barataa Afaan Oromoo Kutaa 10^{ffaa} hanqina kan qabu ta'uu isaati. Dhiyaannaa hiika jechoota ilaalchisee akka sakatta'a adeemsifametti kan ogeeyyii barnoota afaanii xiyyeeffannaa guddaa itti kennan keessa tokko galumsa dubbisaati. Akka qoratichi qorannoo kanaa sakatta'a kitaabaa irraa mirkaneeffateetti, kitaabni barataa Afaan kutaa 10^{ffaa} keessatti hiika jechootaa galumsa dubbisaatiin barsiisuudhaaf xiyyeeffannaa gahaa ta'e waan kenname hinfakkaatu. Akka sakatta'a kitaaba barata adeemsifameerra hubachuun danda'amutti, boqonnaawwan (18) kitaabni barataa kutaa 10^{ffaa} qabu keessatti dubbisa 24tu argama. Isaan keessa 20n kan kitaabichaa keessatti argamaan yemmuu ta'u (4) immoo kan barsiisaan qajeelcha barsiisaa irraa dubbisuun ogummaan afaanii shaakalsiisuuf dhiyaatedha. Dubbisoota boqonnaalee adda addaa keessatti

dhiyaatan kanneen keessaa kan hiika jechootaa Afaan Oromoo galumsaa dubbisaatiin barattoota shaakalsiisuuf dhiyaatan boqonnaalee 8 qofaa keessatti argamu. Kun immoo barnootaa Afaan Oromoo kitaaba barataa kutaa 10^{ffaa} keessatti galumsa dubbisaatiin hiika jechoota barsiisuuf xiyyeeffannaan gahaan kan hinkennamne ta'uu isaa saaxila.

Dhiyaannaa kitaaba barnootaa keessatti galumsa dubbisaaf xiyyeeffannaan gahaa ta'e kennameera jechuu kan danda'amu, dubbisaa dhiyaatee keessaa jechoota haaraa funaanuun galumsa dubbisichaatiin gilgaalota hiika jechootaa shaakalchiisan kallattii adda addaan yoo dhiyeessedha. Akkasums, dubbisni dhiyaatu sun itti yaadamee fedhiifi sadarkaa barattoota darichaa waliin walsimsiisuun dhiyeessuun barbaachiisaadha. Kanarraa maqee taanaan barattoonni dubbisa dhiyaateef kaka'umsaa akka dhaban taasisa.

Dabalataanis, odeeffannoo bargaffii barattootaafi af-gaaffii barsiisotaa irraa argame yaaduma kana kan gabbisudha. Odeeffannoo barsiisotaafi barattoota irraa argameenis kitaabni barata komatame kun hiika jechoota barsiisuuf galumsa dubbisaaf xiyyeeffannoo kan hinkennine ta'uun xiinxalameera. Barsiisaan Afaan Oromoo muuxannoo dheeraa qabu tokko dhiyaannaa gilgaalota hiika jechoota ilaalchisee af-gaaffii dhiyaateef yemmuu yaada kennu, kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} keessatti galumsa dubbisaatiin akka barattoonni dandeettii hiika jechootaa cimsataniif gilgaalli dhiyaate baay'ina dubbisa dhiyaatee waliin yemmuu walbira qabamu baay'ee muraasa akka ta'e ibsa. Kitaabichi gilgaalota hiika jechootaa kanneen akka hiika jechootaa barreessuufi dubbisa duraa hiika jechoota tilmaami kan jedhuuf waan loogees fakkaata.

Barnoonni hiika jechootaa tooftaa akkamiin dhiyaachuu akka qabu ilaalchisee Cunningsworth(1984), (Schimtt 1953, Lado 1964, Wallace 1982) wabeeffachuun yemmuu ibsu, barnoota hiika jechootaa dhiyeessuu keessaatti tooftaa galumsa dubbisaatiin dhiyeessuun tooftaa angafa akka ta'uu qaba. Dabalataanis, ogummaa hiika jechaafi ogummaan dubbisuu gidduu hariiroon jiruu hariiroo kallattii akka ta'eefi adda bahanii ilaalamuu kan hindandeenye ta'uu isaanii ibseera. Yaada kanarraa kan hubatamu tooftaawwan hiika jechoota barsiisuuf nu gargaaran keessa galumsi dubbisaa dandeettii hiika jechoota gonfachisuu keessatti dursaa kan hinqabneefi ogummaan hiika jechootaa ogummaa afaanii kanneen biroo barsiisuuf barbaachisaa akka ta'eedha.

Haalumaa walfakkaatuun, hiikni jechootaa ogummaa afaanii kanneen akka dhaggeeffachuu, dubbachuufi barreessuutiif utubaa akka ta'e, Atkinsfi kanneen biro (1996) Richardsfi Renandya (2002) ibsanii jiru. Dabalataanis, dandeettiin afaanii kamiyyuu dandeettii hiika jechootaa irratti kan hundaa'e ta'uusaa Harmer(1991) ibsa. Hiika jechoota dandeettiinwan afaanii gurguddoo waliin qindeessuun, dhiyeessuun mala baruu-barsiisuu keessatti faayidaa kanneen akka barataan osoo hindhiphatiin afaan sanatti akka dhimma bahuuf carraa kennuu, hojii garee dalagaa dandeettii afaanii adda adda qabu keessatti qooda fudhachiisu, shaakala ogummaawwan afaanii adda addaa keessatti hirmaachuun gaarii akka ta'e qajeelchuu keessatti gumaacha olaanaa qaba.(Oxford, 2001)

4.2.2 Walittii Dhufeenya Jechootaatiin Dhiyaachuu Gilgaalota Hiika Jechootaa

Dhiyaannaa gilgaalota hiika jechootaa keessatti, murteessaa ta'uu isaa ogeeyyiin barnootaa afaanii kan ibsan tokko jechoota hariiroo jecha biroo waliin qabaniin dhiyeessuun barsiisuudha. Gabatee armaan gadii keessatti akaakuun jechootaa garaa garaa dhiyaatanii qaaceffamanii jiru. Qaaccessi gabatee kana keessatti taasifame gilgaalota hiika jechoota kitaabicha keessatti dhiyaataa hunda osoo hindabalatiin, akaakuu walitti dhufeenya jechootaatiin kan dhiyaatedha. Kaayyoon isaa akaakuu hiikaa jiran keessaa isaan kamtu gilgaala hiika jechootaa keessatti akka dhiyaataniifi isaan kamtu immoo osoo hin dhiyaatiin akka hafan adda baafachuudha.

Gabatee (9): Xiinxala Akaakuu Hiikaa Jechootaa

Gosa jechaa	hiika	Baay'ina gilgaalotaa	(%)	Boqonnaa keessatti dhiyaate.	Gilgaala
Masoo	9	20.9	3,9,10,12, 13,14,18	2D,5D,4A,4A,4B,3C, 10B,10C,2C	
Faallaa	5	11.6	6, 7, 12, 13,14 fi 17	2C, 2D, 4B, 4B, 3C, 4B	
Hiikheddee	-	-	-	-	
Akaakuu/garee/	-	-	-	-	
Qaama/xiggoo/	-	-	-	-	
Moggoo	-	-	-	-	
Kan biraa	29	67.5			
Ida'ama	43	100			

Akkuma gabatee (9) irratti akkuma mul'atutti, kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} keessatti ogummaa hiika jechootaa barsiisuuf shaakalonni dhiyaatan 43 tu jiru.

Dhiyaannaa gilgaalota kanaa keessatti akaakuun hiika jechootaa gaafatamee sirriitti adda bahee kan hinbeekamne, shaakalaa dubbisaa duraa (Pre-reading) keessatti tilmaamu, galumsa himaafi galumsa dubbisaan(context) hiika jechootaa shaakalsiisuuf gilgaalonni dhiyaatan %67.5, jechi masoo %20.9 yemmuu ta'u jechi faallaa immoo %11.6 akka ta'e gabatee kanarraa hubachuun nidanda'ama.

Qaaccessa gabatee kanarraa haala walitti dhufeenya (sense relation) jechi tokko jecha biraa waliin qabuun shaakala hiika jechoota dhiyeessuu irratti kitaabni barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} haala dhiyaannaa hiika jechootaaf xiyyeeffannaa kan hinkennine ta'uu isaati. Gilgaalota dhiyaatan keessa hariiroo jechoonni walii isaanii waliin qaban bu'uura godhate kan dhiyaate gilgaalota (14) yemmuu ta'u, warri dhiyaatan kunuu hiika masoo fi faallaa qofaa irratti kan xiyyeeffatanidha.

Akaakuun hiika jechootaa walitti dhufeenyaan barsiisuuf shoora olaano qaban kanneen akka hiik-heddee, moggoo, xiggoo (qaama)fi miseensaaf xiyyeeffannoo akka hinkennamne gabatee armaan oliirra hubachuun nidanda'ama. Gosoonni hiika jechootaa bifa garaa garaa gilgaala kitaabichaa keessatti kan dhiyaatanis ta'u, hanqinni guddaan bakka kanatti mul'atu kitaabni barataa komatamee kun hariiroo jechoonni walii isaanii waliin qaban akkaataa barattoonni hubachuu dannda'aniin ajaja ifaafi fakkeenyi gahaan kennamee gosti hiika adda baafame dhiyaachuu akka qabu hubatamuu qaba. Akkuma jechoota masoo fi faallaaf xiyyeeffannoon muraasni kenname san akaakuu hiika jechoota kanneen biroofis dhiyaannaa kitaabichaa keessatti xiyyeeffannoon kennamu akka qabu qoratan qorannoo kana niqeeqa. Sababni isaas barattoonni hariiroo jechoonni walii isaanii waliin qaban irratti hubannoo gahaa qabaanaan daangaa hiika jechaa kallattii garaa garaan bal'ifachuufi itti fayyadama jechootaa irratti ga'umsa olaanaa goonfatu. Yaada kana Cunningsworth(1984) akkas jechuun, "Dhiyaannaan hiika jechootaa tarreeffama jechootaatiin qofa taanaan hiika jechaa barsiisuun rakkisaadha." Barattoonni jecha kophaa dhaabbatu tokkoof hiika akkamii akka kennan wallaalu. Hariiroo jechoonni walii isaanii waliin qabaniin akka hiika jechaa kennan yoo gaafataman garuu qixa gaafataman sanaa xiinxalu danda'u.

Walumaagalatti, haala dhiyaannaa hiika jechootaa gama hariiroo jechoonni walii isaanii waliin qaban ilaalchisee qoratichi gilgaalli kitaaba barataa keessatti dhiyaate hanqinoota Afur akka qabu hubateera. Tokkoffaan, baay’inni hiika jechootaa boqonnaalee tokkoon tokkoo keessatti dhiyaataniifi gosoonni hiika jechaa kan wal hingitne ta’u, kitaabichi boqonnaalee 18 kan qabu yemmuu ta’u gilgaalonni hiika jechootaa boqonnaa tokko keessatti lama ykn sadi yemmuu argamuu boqonnaa biroo keessatti gonkumaayyuu nidhabama. Gosni hiika jechootaa gama walitti dhufeenyaa isaanii dhiyeessuu keessa kan kitaabicha keessatti dhiyaate (2) qofaadha. Inni Lammaffaan, akaakuun hiika jechootaa qixa sirrii ta’een kitaabicha keessaatti irra deddeebi’anii mul’achuu dhabuudha.

Hanqinni inni Sadaffaan, Gilgaalli kitaabicha keessatti dhiyaate barattootaa kutaa 10^{ffaa} haala beekumsa haaraa hariiroo hiika jechaa irratti ga’oomsuu danda’uun dhiyaachuu dhabuufi ajajni hiikni jechoota ittiin dhiyaatan bakka hundatti walfakkaachuudha. Yaada kana Petal(2008) yemmuu ibsu, “Kitaaba tokko gaariidha kan jechiisuu, barnoonni (qabiyyeen) kitaabicha keessatti dhiyaatu barattoota beekumsa haaraa kan goonfachiisu yoo ta’edha. Kanaafuu barattoonni ogummaa hiika jechoota karaa garaa garaan akka gabbifataniif; jechoonni hariiroo walii isaanii waliin qabaniin ajaja ifaa waliin kitaaba barataa keessatti dhiyeessuun barbaachisaadha.

Arfaffaan, haalli dhiyaanna hiika jechoota boqonnaalee hundaa keessatti salphaa irraa gara walxaxaatti dhiyaachuu dhabuu. Akka Brown (2000) ulaagaa dhiyaannaa barnoota Afaanii keessa hiika jechoota ilaalchisee ibsetti, kitaabni gaariin boqonnaalee itti aanan keessatti gosa hiika jechootaa boqonnaa duraanii keessatti baratan akka yaadatan taasisuu qaba. Yeroo isaa darbee yaadachiisutti immoo barannoo ammaa keessatti salphaarraa gara walxaxaatti hubaachisa jechuun ibsa.

4.3 Qaaccessa Bargaaffii Barattootaafi Af-gaaffii Barsiisotaa

Bargaaffiin gaaffii 1^{ffaa} irratti barattootaaf dhiyaate dandeettiiwwan afaanii gurguddoofi xixiqqaa keessaa kam barachuu irratti fedhii olaanaa akka qaban adda baasuuf gaafatame ture. Gaaffiin 2^{ffaa} immoo sababni hiika jechoota barachuu irratti fedhii dhabuu barattootaa adda baasuuf dhiyaatedha. Gaaffiin 3^{ffaa} haalli gilgaalonni hiika jechootaa ittiin dhiyaatan hawwataa ta’uufi dhiisuu isaa adda baasuuf gaafatame ture. Gaaffiileen

4^{ffaa}n immoo sababoota hawwataa ta'uufi ta'uu dhabuu gilgaalota hiika jechootaa kan adda baasuuf dhiyaatanidha. Gaaffii 5^{ffaa} gahumsaan qophaa'uu gilgaalota hiika jechootaa adda baasuuf kan dhiyaate, yemmuu ta'u gaaffiin 6^{ffaa} immoo sababoota gilgaalli hiika jechoota Afaan Oromoo gahumsaan hinqophoofne jechiisisan kan ibsudha. Gaaffiin 7^{ffaa} gosoonni hiika jechootaa gilgaalota hiika jechootaa keessatti dhiyaatan lakkoofsaan walmadaaloo ta'uufi dhiisuu isaanii adda baasuuf kan dhiyaatedha.

Bu'uuruma kanaan, ragaa haalli dhiyaannaa gilgaalota hiika jechootaa kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} maal akka fakkaatuufi tooftaa kamiin hojiirra oolaa akka jiruu addaan baasuuf gaaffileen 8 gabatee (11-19) keessatti walduraa duubaan dhiyaataniiru.

4.3.1 Dandeettiiwwan Afaaniifi Fedhii Barattootaa

Gabatee (10): Xiinxala Fedhii Dandeettiiwwan Afaanii Barachuu Barattootaa

(1) Dandeettiiwwan afaanii gurguddoofi xixiqqaa kanneen armaan gadii keessaa kam barachuu irratti fedhii olaanaa qabdaa?	Deebkennitootaa	
	Baay'ina	%
A. Hiika jechootaa	9	9.3
B. Dubbisuu	11	11.8
C. Seerluga	60	64.5
D. Barreessuu	13	13.9
E. Dhaggeeffachuu	-	-
F. Dubbachuu	-	-
Ida'ama	93	100

Akka gabatee(10) irraa hubachuun danda'amu, dandeettiiwwan afaanii gurguddoofi xixiqqaa keessaa kam barachuuirraatti fedhii olaanaa qabda gaaffii jedhuuf deebilaattoonni %64.5 seerlugaa yemmuu jedhan, deebilaattoonni %13.9, ogummaa barreessuu barachuu irraatti fedha akka qaban ibsa, %11.8 immoo ogummaawwan tarreeffaman keessaa ogummaa dubbisuufi dubbisa waliin hidhata qaban barachuu irratti fedhii olaanaa akka qaban yemmuu ibsu, deebilaattoonni %9.3 immoo hiika jechootaa barachuu irratti fedhii olaanaa akka qaban addeessa.

Odeeffannoo gabatee kanarra akka hubachuun danda'amutti, dandeettiiwwan afaanii gurguddoofi xixiqqaa keessa deebilaattoonni gaaffiin dhiyaateef keessa %64.5 seerlugaa barachuu irratti fedhii olaanaa akka qaban ibsu. Kun immoo, dandeettii hiika jechoota

irraa karaa jallifachuun seerlugaa too'anaa jala olfaachuun gahaadha jedhanii akka of amansiisaan godheera.

Gara seerlugaatti karaa jallifachuun barattootaa kunis ilaalcha barsiisonni barattoota Oromoof, Afaan Oromoo afaan abbaa isaanii waan ta'eef, hiika jechoota Afaan Oromoo keessa jiran sirriitti beeku. kanaaf, hiika jechoota barsiisuurratti yeroo balleessuu hinbarbachiiisuu jechuun seerlugaa Afaan Oromoo barsiisuu irratti akka xiyyeeffannaan kennamu qoratichi bira gahee jira. Barattoonnis Afaan Oromoo afaan abbaa keenyaa waan ta'eef gama hiika jechootaa rakkina hinqabnu ilaalchi jedhuus akka barattoonni dandeettii hiika jechootaa barachuuf fedhii hinqabannee kan taasisseedha.

Kaayyoon guddaa afaan barachuu walquunnamtii gahaa ta'e gama dandeettiiwwan afaaniin goonfachiisu akka ta'e shakkii hinjiru. Yaada kana Widdowson (1978:67) yemmuu cimsu, "Akka waliigalaatti afaan barachuu keessatti wanti xiyyeeffannaa guddaa barbaadu dandeettii afaanii gurguddoo guddifachuun walquunnamtiif gumaachuudha." jedha. As irratti wanti hubatamuu qabu garuu, namni tokko himoonniifi jechoonni afaanichaa haala ittiin walquunnamtiif oolu osoo hinhubatin himootaafi jechoota afaanichaa hedduu isaanii barachuu nidanda'a. Widdowson (1978:19) yaada kana akkas jechuun deeggara, "Namni tokko osoo akkaataa jechoonni ittiin qindaa'anii dhaamsa/ergaa dabarsan osoo hinbeekiin caasaa himaafi jechootaa hedduu beekuu nidanda'u," jedha.

Walumaagalatti, qaaccessa gabatee armaan olii kanarra kan hubatamu dandeettii hiika jechootaa barachuuf fedhiin barattoonni qaban gad-aanaa ta'uu dha. Sababni hiika jechootaa barachuu irratti fedhii olaanaa dhabuu barattoota ragaa bargaaffii barattootaa irraa argameen gabatee itti aanu keessatti dhiyaatee jira.

Gabatee (11): Sababa Hiika Jechoota Barachuuf Fedhii Dhabuu Barattootaa

(2) Deebiin kee gaaaffii "I" "hiika jechootaa miti" yoo ta'e, sababni fedhii dhabuu kee maal irra madde?	Deebkennitootaa	
	Baay'ina	%
A. Haala dhiyeessuu /kenniinsa/ barsiisaa	35	37.6
B. Ulaagaa filannaa jechootaa	22	23.65
C. Haala dhiyaanna gilgaalotaa	36	38.7
Ida'ama	93	100

Akka gabatee(11) kanarraa mul'atutti, sababni hiika jechootaa barachuu irratti fedhii dhabuu barattootaa ilaalchiise deebkennittoonni %38.7 haalli dhiyaannaa gilgaalotaa hiika jechootaa kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} fedhii barataa kan hinguutne yemmuu ta'u, %37.6 haalli barsiisaan hiika jechootaa ittiin dhiyeessuu madda rakkoo kanaa akka ta'e ibsa. 23.65% immoo ulaagaan filannoo hiika jechootaa ga'umsaa barattootaa waliin akka walhinsimnee addeessa.

Akkuma gabatee (11) keessatti mul'atu, sababni hiika jechoota barachuu irratti fedhii dhabuu barattootaa ilaalchisuun kallattii sadiin akka ilaalan barattootaaf bargaaffiin dhiyaate ture. Isaanis: Haala dhiyaanna gilgaalotaa, haala dhiyeessuu(kenniinsa) barsiisaafiulaagaa filannaa jechootaa kan jedhan yemmuu ta'u, xiinxala gabatee armaan olii kanarraa haalli dhiyaannaa gilgaalota hiika jechootaa kitaabicha keessa jiranii fedhiifi kaka'umsa barataa keessatti waan hin uumneef barattoonni hiika jechootaa irra seerlugaa barachuu irratti fedhii akka qabataan taasiseera. Kun immoo gilgaalli hiika jechootaa keessatti dhiyaate fakkeeniyota garaa garaa dhiyeessuu dhabuu, ajajni hiikni jechoota ittiin dhiyaatan ifaa ta'uu dhabuu, akaakuun hiika jechoota achi keessatti argaman murtaawoo ta'uu, hariiroo jechootaa agarsiisuu dhabuufi unkaa ijaarsa jechootaaf ibsa gahaa kennuun dhiyeessuu dhabuu irraa kan madde ta'uu sakatta'insa kitaaba adeemsifameefi bargaaffii barsiisotaafi barattootaa irraa hubachuun danda'ameera.

Haalumaa walfakkaatuun, sababni hiika jechoota barachuu irratti fedhii dhabuu barattootaa inni biroon adeemsa baruu barsiisuu keessatti haalli barsiisaan hiika jechoota daree keessatti barattootaaf itti dhiyeessu rakkoo qabaachuudha.

Sababni hiika jechoota barachuu irratti fedhii dhabuu barattootaa inni biroon akka gabatee kannarra hubachuun danda'amutti, ulaagaan filannoo hiika jechootaa kitaabichi ittiin dhiyaate kan beekumsa dabaluuf maleenya hiikni jechootaa dubbisaa tokko keessa ittiin filataman kanneen akka deddeebi'insa jechootaa/*frequency*/, jecha dimshaasha /*coverage*/, argamummaa, baratamummaafi fedhii barataa giddugaleeffachuun kan filataman hinfakkaatu.

Richards (2001) meshaaleen barnoota, sagantaa barnoota afaanii hojiirra oolchuu keessatti gahee olaanaa akka qabu ibsa. Fakkeenyaaf, kitaabni barataa akka barattoonni afaan tokko haalaan barataniif madda adda addaafi barnoota afaanii barattootaa fakkeenya gaarii ta'an kennuufi danda'a. Kanamalees, kitaabni barataa shaakala hiika jechootaa adda addaa dhiyeessuun barattoonni akka of-danda'anii hiika jechootaa taasisuu akka danda'u (Allen,1983), Ur(1996) kitaabni tokko caacculee ifaa ta'an kan barattoonni waan hojjetan keessatti hubachuu danda'an qabiyyee haalaa gaariifi of-eeggannoon madaalamanii filataman ofkeessatti qabachuun, barnoota sadarkaa barattootaan walgitu, kaka'umsa barattoota kan guddisuufi kan barattoonni hojjechuu danda'an kennaaf jechuun ibsiti. Kitaabni koorsii barnootaaf qophaa'uu haala itti barattoonni dalagaa tokkorratti hirmaachuun barnoota sana keessatti bu'aa argatanirratti xiyyeeffachuun gaaariidha." jetti (Ur 1996)

Walumaagalatti, yaada hayyoota olitti dhiyaate kanarra kan hubannu, hiikni jechootaa baruu-barsiisuu keessatti gahee meeshaalee barnootaa hubachuun kitaaba barataa, silabasiifi qajeelcha barsiisaa keessatti haala barattoonni tooftaa garaa garaa fayyadamuun hiika jechootaa karaa ifa ta'een barachuu danda'aniin walsimsiisuun qopheessuun murteessaadha. Akkasumas, barsiisonni yemmuu hiika jechootaa barattootaa dhiyeessan tarsiimoo dhiyaannaa hiika jechootaa bu'uura godhachuun qajeelfama ifa ta'een barattoota isaanii hubachiisuu danda'anitti qophaa'uu qabu.

4.3.2 Hawwataa Ta'uu Dhihaannaa Gilgaalota Hiika Jechootaa

Gabatee (12): Hawwataa Ta'uufi Dhiisuu Dhihaannaa Gilgaalota Hiika Jechootaa

(3) Haalli gilgaalli hiika jechootaa kitaaba barataa kutaa 10 keessatti itti dhiyaate hawwataadhaa?	Deebkennitootaa	
	Baay'ina	%
A) Eeyyee	36	38.7
B) lakki	57	61.3
Ida'ama	93	100

Akka gabatee (13) irra hubatamutti, deebkennitoonni 93 keessaa %61.3 haalli gilgaalli hiika jechootaa kitaaba barataa keessatti itti dhiyaate hawwataa akka hintaane ibsu. Deeb kennittoonni %38.7 garuu, haalli gilgaalli hiika jechootaa itti dhiyaate hawwataa akka ta'e ibsu.

Nunan(1989) akka ibsetti, gilgaalli gaarii karaa barattoonni ciicata gahaa (input) argatan shaakalsiisuun haala qabatamaa dareen alattis gargaaramuu danda'an kan taasisudha. Kanaaf barumsa haala qabatamaa walii galtee dhugaan walqabsiisuun dhiyeessuun barbaachisaa akka ta'e ibsee jira.

Haata'umalee, ragaan bargaaftii barattootaa irraa argame kun irra caalaa gochaaheen hiika jechootaa kitaaba barataa keessatti haalli itti dhiyaate hawwataa akka hin taane kan mul'isudha. Richards&Renandya(2002), Petal(2008) akka ibsanitti, kitaabni gaariin barnoonni duraa duubaan qindaa'ee bifa hawwataadhaan kan itti dhiyaate jechuun ibsu.

Argannoon ragaa kanarraa mul'ate garuu haalli gilgaalonni hiika jechootaa kitaaba barataa keessatti itti dhiyaate hawwataa ta'uu dhabuu isaa kan mul'isudha. Sababni gilgaalonni hiika jechootaa hawwataa ta'uu dhabaniif immoo ragaa bargaaftii barattootaa irraa argameen gabatee itti aanu keessatti dhiyaatee jira.

Gabatee(13): Sababa Dhiyaannaan Gilgaalota Hiika Jechootaa Hawwataa Hintaaneeff?

(4) Sababni gilgaalonni hiika jechootaa hawwataa ta'uu dhabaniif maali?	Deebkennitoota	
	Baay'ina	%
A) Gilgaalonni hiika jechoota haala ifaadhaan waan hindhiyaanneef	22	23.7
B) Walitti dhufeenya jechoonni waliin qabaniin waan hindhiyaanneef	41	44
C) Gosoota hiika jechootaa adda addaa waan hindhiyeessineef	30	32.3
Ida'ama	93	100

Akka ragaa gabatee(13) keessatti deebilaatonni %44 sababni dhiyaannaan gilgaalota hiika jechootaa hawwataa hintaaneeff, walitti dhufeenya jechoonni walii isaanii wajjiin qaban waan hindhiyeessineef akka ta'e kan mu'isudha. Karaa biraatiin barattoonni %32.3 sababni gilgaalonni hiika jechootaa hawwataa hintaaneeff yemmuu ibsan gosoota hiika jechootaa adda adda fedhii isaanii giddugaleessa godhate waan hindhiyeessineef akka ta'e ragaan argameerra hubachuun nidanda'ama. Deebii laatonni % 23.7 ammoo, gilgaalonni hiika jechootaa haala ifaadhaan waan hindhiyaanneef haalli dhiyaannaa hiika jechootaa kitaaba barataa keessatti akka hawwataa hintaane mul'isu.

Akkuma gabatee (13) keessatti mul'atu, hawwattummaan gilgaala hiika jechootaa kallattii sadiin akka ilaalan barattootaaf bargaaffiin dhiyaate. Kallattiwwan sadan kunneenis: haala ifaadhaan dhiyaachuu dhabuu gilgaala hiika jechootaa, jechoota walittidhufeenya qabaniin dhiyeessuu dhabuufi gosoota hiika jechootaa adda addaa dhiyeessuu dhabuu kan jedhanidha. Hawwataadha yookiin hawwataa miti, yaadni jedhu kan ilaalame ilaalcha ija hawwachuu gama jedhuun osoo hintaane, akka barattoonni dammaqinaan hirmaatanii shaakalan taasisuuf yaada barattootaa ofitti harkisuu gilgaalota hiika jechoota kan ilaallatudha.

Akka odeeffannoon gabatee armaan olii keessaa mul'isetti walitti dhufeenya jechoonni jecha biroo waliin qabaniin dhiyaachuu dhabuun gilgaalota hiika jechootaa hawwattummaa dhiyaanna gilgaalota kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo Kutaa10^{ffaa} keessaa kan xiqqeesse ta'uu isaati. Kana jechuun, barattoonni hirmaannaa ho'aafi xiyyeeffannoon akka isaan barnoota hiika jechoota irratti hintaasifne dhiibbaa isaan irratti geessisee jira.

Haaluma walfakkaatuun barsiisonni Afaan Oromoo lama hawwataa ta'uufi dhiisuu dhiyaannaa gilgaalota hiika jechootaa ilaalchisee afgaaffiin dhiyaateef walitti dhufeenya jechoonni walii isaanii gidduutti qaban haala dandeettii barattootaa cimsuun akka hindhiyeessineef kunis gilgaalichi hawwata akka hintaane gochuu isaa raga argameera hubatamee jira.

Barsiisaan Afaan Oromoo barsiisuun muuxannoo yeroo dheeraa qabu akka ibsetti; 'Akaakuu hiikaa tokko tokkoo tasuma dagachuun akaakuu hiikaa muraasa irratti xiyyeeffatamuun isaa hawwattummaa dhabuu kitaabichaatiif sababa isa guddaadha' jechuun ibsee jira. Kana malees, akaakuun jechootaa hedduun kanneen akka hiik-heddee, hiika xiggoo, hiika qaama, hiika moggoofi kkf dhiyaachuu osoo qabanii qixa kanaan hindhiyaatiin akka hafanis ibsee jira.

Barsiisaan af-gaaffiin taasifameef inni biraas dhiyaannaa gilgaalota hiika jechootaa hawwattummaa kan dhabsiisan keessa inni tokko gilgaalicha keessatti gosoonni hiika adda addaa akkaataa walmadaaloo ta'aniin dhiyaachuu dhabuu isaanii eeruudhaan ibsee jira. Kanas yeroo fakkeenyaan ibsu, gilgaalonni hiika jechootaa kitaabicha keessatti

dhiyaatan baay'een isaanii hiika kallatti irratti kan xiyyeeffataniifi gosoota hiikaa kanneen biroo ammoo tasuma kan hinjirre ta'uu yaada kennee jira.

Ragaan sakatta'a kitaaba irraa argamees boqonnaalee kitaabichaa keessaa boqonnaa muraasa qofa keessatti gilgaalota hiika jechootaa akaakuu adda adda dhiyeessuuf xiyyeeffannaan akka kennameefi walitti dhufeenyi jechoonni qabanis kan dhiyaate boqonnaa muraasa keessatti akka ta'e kan mul'isudha. Akka qoratichi sakatta'a kitaabaa irraa hubatetti jalqabbiin ture kan nama hawwatuufi ittiyaadamee qophaa'uu gilgaala hiika jechootaa kan namatti agarsiisu ta'us, dhiyaannaan gilgaalota hiika jechootaa boqonnaalee kitaabicha hundaa keessatti akaakuun hiika jechoota haala gaariin kan qindooftedha. Kun immoo akka barattoonni hariiroo jechoonni waliin qaban gadi fageessanii xiinxaludhaan hubannoo hiika jechootaa sadarkaa baranootaafi umurii isaaniitiin walgitu hinarganne isaan taasissee jira.

Dhimma walittidhufeenya yookiin hariiroo jechootaa jedhu kana barattoonni akkamiin hubatan gaaffiin jedhu ka'uu mala. Qoratichi osoo gaafannoo hindhiyeessiniif mata-duree hariiroo jechootaa barattoota isaa barsiisee jira. Kanaafuu, yeroo gaafannoon kun dhiyaatuuf waanti barattootaatti haaraa ta'e hinjiru. Akkuma dubbisuu keessatti tarsiimoowwan dubbisuu jechuun sakkata'aan dubbisuu, saffisaan dubbisuu, bal'inaan dubbisuufi gad-fageenyan dubbisuu jechuun tarsiimoowwa dubbisuu baratan; barattoonni hariiroo/walittidhufee jechootaatiin hiika jechootaa barachuun haala gaariin itti gargaaramuu qabu.

Schmitt(2000) hiikni wantoota lama ofkeessaa qaba. Isaanis: hariiroo jechoota gidduufi jechaafi bakka bu'amaadha. Dhugummaan hiika jechaa kan ofitti amanamummaadhaan afaan guutamee dubbatamuu danda'amu yoo hariiroo jechoonni waliin qaban irratti hunda'uun hiikni xiinxalameedha.

Akka yaada Schmitt armaan olitti, dhugummaan hiika jechaa kan mirkanaa'u hariiroo jechaafi bakka bu'amaan waliin qabaniin osoo hintaane; hariiroo jechoonni walii isaanii gidduutti qabaniiniidha. Kanaafuu, hiikni jechaa hariiroo jechoonni waliin qaban irratti hundaa'uun kitaaba barnootaa keessatti dhiyaachuun dhimma dagatamuu hinqabnedha.

Dhimmi barnoota hiika jechootaa walitti dhufeenya jechootaatiin kan walqabate ta'uu yeroo ibsu; Channel (1981) 'Hiikni jechaa tarreeffama jechaa qofaa kan qabu osoo hintaane, hariiroo jechootaa hedduu ofkeessatti kan qabatedha' jedhee jira

Yaada hayyuu kanaarra hubachuun kan danda'amu gilgaalonni hiika jechootaa hawwataa kan hintaaneef walittidhufeenya jechoonni walii isaanii wajjiin qaban haala ifaa ta'een waan hindhiyaaneef akka ta'edha. Brown (2000) kitaabni gaariin shaakaloota gosa garaa garaa kan bifa to'atamaafi to'atamaa hintaaneen qophaa'aan dhiyeessuufi barattoonni akka dammaqinaan akka irratti hirmaataan taasisudha'jedha.

Walumaagalatti, ragaan qaaccessa kitaabaa akkasumas, bargaaffiin barattootaafi afgaaffii barsiisotaa irraa argame dhiyaannan hiika jechootaa kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} hawwataa akka hintaane kan agarsiisudha. As irratti wanti hubatamuu qabu guutummaa kitaabichaatu hawwatummaa hinqabu, kallattii jedhuun qoratichi waan hundaa hinqoranne, ogummaawwan afaanii dhiyaannaa baay'ee hawwatummaa ofkeessaa qabuun dhiyaatan akka jiran qoratichi niamana. Hanqinni dhiyaannaa gilgaalota hiika jechootaa keessatti gama akaakuu jechootaatiin jiru garuu, dhimma xiyyeeffannoo adda barbaadudha.

4.3.3. Gahumsaan Qindaa'uu Gilgaalota Hiika Jechootaa Ilaalchisee

Haalli gilgaalonni hiika jechootaa KBAO kutaa kudhanii gahaa ta'uufi gahaa ta'uu dhabuu isaa adda baasuuf gaaffii 5^{ffaa} bargaaffiin barattootaaf dhiyaate ture. Ragaan barattoota irraa argame akkaataa gabatee armaan gadii keessatti mul'atuun ibsameera.

Gaaffiidhuma kanaan walqabatee barattootaaf dhiyaate kan ture immoo sababoota gilgaalonni hiika jechootaa gahumsaan hindhiyaanne jechisiisan addaan baafachuuf filannoowwan Sadi dhiyaatanii turan. Filannoowwan kunneenis gilgaalli hiika jechoota fakkeenya gahaa dhabuu, gaaffileen muraasni dhiyaachuu, akaakuun gaaffilee muraasni gilgaalota hiika jechootaa keessatti dhiyaachuu kan jedhan ture. Deebiin gaaffilee kanaa gabatee (14fi 15) keessatti xiinxalameera.

Gabatee (14): Gahumsaan Qophaa’uu Gilgaalota Hiika Jechootaa

(5) Gilgaalonni hiika jechoota shaakalsiisuuf dhiyaatan haala gahaa ta’een kan qophaa’aniidhaa?	Deebkennitootaa	
	Baay’ina	%
A. Eeyyee	22	23.7
B. lakki	71	76.3
Ida’ama	93	100

Akkuma gabatee (14) irraa hubatamu, deebkennitoota 93 keessaa% 76.3 gilgaalonni hiika jechootaa barsiisuuf KBAO kutaa10^{ffaa} keessatti dhiyaate haala gahaa ta’een akka hinqophoofne ibsaniiru. Deebkennitoonni %23.7 ammoo gilgaalonni hiika jechootaa shaakalchiisuuf dhiyaatan haala gahaa ta’een akka qophaa’an ibsaniiru.

Kanarraa hubachuun kan danda’amu gochaaleen hiika jechootaa shaakalchiisuuf KBAO keessatti dhiyaatan haala gahaa ta’een hinqophoofne kan jedhudha. Dabalataanis, ragaan afgaaffii barsiisotaafi qaaccessa kitaabaa irraa argame kan agarsiisu gilgaalonni hiika jechootaa shaakalchiisuuf dhiyaatan ajajoota ifoo ta’aniifi barattootatti kallaatti gahaa agarsiisan waan hinkennineef akkasumas, gaaffilee hiika jechootaa shaakalchiisan muraasa qofti waan dhiyaataniif haalli gilgaalonni hiika jechootaa itti dhiyaatan gahaa akka hintaane kan agarsiisudha.

Haaluma walfakkaatuun barsiisaan Afaan Oromoo barsiisuudhaan muuxannoo yeroo dheeraa qabu dhiyaannaa gilgaalota hiika jechoota ilaalchisee yaada kenne keessatti; haala gahaa ta’een akka hin dhiyaanne ibsee jira. Yaada inni kenne keessattis gilgaalonni hiika jechootaa xiyyeeffannoon kan itti hinkennamneefi ajajoonni isaaniis akkaataa ifaa ta’een akka hindhiyaanneefi gosoonni hiika dhiyaatanis muraasa akka ta’an kan agarsiisudha. Kitaabni barnootaa haala gaha ta’een hinqophoofne sababoota jechisiisan ammoo gabatee armaan gadii keessatti hanqina gilgaalli hiika jechoota qabu agarsiisaniiru.

Gabatee (15): Sababoota Gilgaalonni Hiika Jechootaa Haala Hinqophoofne Jechisiisan.

(6) Sababni haala gahaan qindaa'uu dhabuu gilgaalota hiika jechootaa kanneen keessaa isa kami jetta?	Deebkennittootaa	
	Baay'ina	%
A) Fakkeenya gahaa dhabuu	34	36.5
B) Gaaffilee muraasa dhiyeessuu	20	21.5
C) unkaa gaaffilee muraasa dhiyeessuu.	39	42
Ida'ama	93	100

Akkuma gabatee (15) irraa hubachuun danda'amu sababni haala gahaa ta'een qindaa'uu dhabuu gilgaalota hiika jechootaa kitaaba barataaf, deebkennittoonni %42 sababni isaan kaa'an unkaalee gaaffilee muraasa qofa waan dhiyeesseef kan jedhu ture. Deebilaattoonni %21.5 baay'inni gaaffii muraasa ta'uu isaa sababa kan jedhan yemmuu ta'u deebilaattoonni %36.5 ammoo fakkeenya gahaa dhabuun gilgaalotaa hiika jechootaa kitaaba barataa keessatti argamanii haala gahaadhaan qophaa'u dhabuu gilgaalota hiika jechootaatiif sababa akka ta'an ibsa.

Ibsa armaan olii irraa kan hubatamu, unkaalee gaaffii muraasa dhiyeessuun sababaa gahumsaan qindaa'uu dhabuu gilgaalota hiika jechootaa akka ta'eedha. Unka gaaffii kan jedhu kun; filachuun deebisuu, bakka duwwaa guutuun deebisuu, hiika barreessuun deebisuu, walitti firoomsuun deebisuu, dhugaa yookiin soba jechuun deebisuun kan walqabatedha.

Unkaa adda addaatiin gilgaalota hiika jechootaa dhiyeessuu dhabuun gahumsaan dhiyaachuu dhabuu gilgaalota hiika jechootaa kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa}tiif sababa tokko akka ta'e deebii barattoonni laatan irraa hubachuun nidanda'ama.

Gilgaalonni hiika jechootaa kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 10 keessatti dhiyaatan yeroo ilaalaman akkuma gabatee (10) keessatti sakatt'insa kitaabaatiin ilaalame gilgaalota hiika jechootaan walqabatani dhiyaatan 43 keessaa unka gaaffii filannootiin hiikni jechootaa dhiyaate (4) qofaadha. Unka gaaffii bakka duwwaa guutii jedhun immoo gilgaala hiika jechoota kitaabicha keessatti lama qofatu dhiyaatee jira. Akkasumas, walitii firoomsuun hiika jechootaa barsiisuufi galumsa dubbisaafi himaa shaakalsiisuuf

gilgaalonni dhiyaatan walduraa duubaan 4fi 6 dha. Kanarraa hubachuun kan danda'amu dhuguma haala gahaadhaan dhiyaachuu dhabuu gilgaala hiika jechootaatiif unkaaleen gaaffii adda addaa kitaabicha keessatti haala gahaa ta'en dhiyaachuu dhabuu isaaniiti. Patel (2008) kitaaba barnootaa tokko ulaagaawwan gaariidha jechisiisan keessaa qabiyyeen barnootaa kitaabichaan dhiyaatu beekumsa haaraa barattootaaf kan dabalu ta'uu akka qabu ibsee jira.

Walumaagalatti ragaan kanarraa hubachuun kan danda'amu dhiyaanna gilgaalota hiika jechootaa KBAO kutaa 10 hanqina akka qabudha. Gahumsa dhabuu gilgaalota kanaatiifis akkuma armaan olitti mul'atu, unkaalee gaaffilee adda addaa akka filmaataatti dhiyaatanii barattoonni akka shaakalan gochuu dhabuun isaa akka hanqina tokkootti ilaalamee jira. Sababni isaa kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} keessatti gilgaalli hiika jechootaa bifa filannootiin barattoonni akka deebisan qophaa'uun guutummaa kitaabichaa keessatti dhiyaatan baay'ee muraasa. Akkasumas, kitaabicha keessatti gilgaalli hiika jechootaa bakka duwwaa guutuudhaan deebisi jedhu lakkoofsaan (2) qofatu guutummaa kitaabichaa keessatti dhiyaatee jira.

4.3.4 Walmadaaloo Ta'uu Gilgaalota Hiika Jechootaa

Dhiyaannaan gilgaalota hiika jechootaa gosoota hiikaatiin kan walmadaaleefi walhinmadaalle ta'uufi dhiisuu isaa addaan baafachuuf bargaaffiin barattootaaf dhiyaatee jira. Walmadaaloo ta'uu gilgaalota hiika jechootaatiin walqabatee safartuun lakkoofsaan hanga kana ta'uu qaba jedhu hinjiru. Haata'umalee hammam waliirraa akka jiru hubachuuf akkaataa danda'amuun kan xiinxalamedha. Deebiin barattoonni kennan akka gabatee 16 keessatti mul'atutti qindaa'ee dhiyaatee jira

Gabatee (16): Walmadaaloo Ta'uufi dhiisuu Gosoota Hiika Jechootaa Ilaalchisee

(7) Gosoonni hiika jechootaa gilgaalota hiika jechootaa keessatti dhiyaatan lakkoofsaan walmadaaloodhaa?	Deebkennitootaa	
	Baay'ina	%
A) Eeyyee	30	32.3
B) Lakki	63	67.7
Ida'ama	93	100

Akkuma gabatee(16) keessatti mul'atu deebiilaattoonni %67.7 gosti hiika jechootaa gilgaalota hiika jechootaa keessatti dhiyaatan walmadaalaa akka hintaane haaluma hubatamuu kanaan ibsanii jiru. Deebiilaattoonni %32.3 ammoo kan walmadaaledha yaada jedhu kennanii jiru. Xiinxala raga armaan olii irraa kan hubatamu gosoonni hiika jechootaa gilgaalota keessatti dhiyaatan lakkoofsaan walitti dhufeenyaa kan hinqabne ta'uu isaati. Kun immoo barattoonni akaakuu hiika tokko baay'ee hubatanii akaakuu hiikaa kan biroo sirriitti akka hinhubanne taasisuun isaa hinoolu. Qaaccessa kitaabaa taasifameenis ragaan argame kan mul'isu akaakuu hiika jechootaa gilgaala keessatti akka barattoonni shaakalaniif dhiyaatan baay'inni isaanii kan wal hingitne ta'uudha.

4.3.5 Meeshaalee Deeggarsa Barnootaa Fayyadamuun Hiika Jechootaa Barsiisuu

Bargaaffiin kun barattootaaf gaaffii 8^{ffaa} fi 9^{ffaan} irrattii meeshaalee deeggarsa barnootaa fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu irratti yaada jiru xiinxaluuf bifa gaaffi cufaa fi banaan dhiyaataniiru.

Gabatee (17):Meeshaalee Deeggarsa Barnootaa Fayyadamuun Hiika Jechootaa Barsiisuu

(8) Barsiisaan/tuun kee meeshaalee deeggarsa barnootaafi dhugaa (realia) fayyadamuun si hiika jechootaa barsiisaa/ti?	Deebkennitoota	
	Baay'ina	%
A) Eeyyee	21	22.6
B) lakki	72	77.4
Ida'ama	93	100

Akka gabatee (17) irra hubachuun danda'amu gaaffii barsiisaan kee meeshaalee deeggarsa barnootaafi dhugaa fayyadamuun hiika jechootaa si barsiisaa? jedhuuf deebiilaattoonni %77.4 barsiisaan meeshaalee deeggarsa barnootaafi dhugaa (realia) kamiyyuu fayyadamuun hiika jechootaa akka hinbarsiifne yemmuu ibsan deebiilaattoonni %22.6 immoo akka barsiisaa/tuun isaanii meeshaalee deeggarsa barnootaafi dhugaa darbee darbee fayyadamuun hiika jechootaa isaaniif dhiyeessu ibsu.

Xiinxalli gabatee armaan olii kun barsiisonni hiika jechootaa barsiisuu keessatti meeshaalee deeggarsa barnoota kanneen akka fakkii, chaartii, giraafii, modeelota adda addaa fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuun kan hinamaleeffatamne ta'u mul'isa. Kun immoo, yaada Allen (1983) meeshaalee deeggarsa barnoota/fakkii/ wantoota salphaatti

gara daree barnootaa dhufuu hindandeenye, fakkii isaanii gara daree barnootaatti fiduun wanti tokko maal akka ta'e hiika isaa barattoota hubachiisuuf gahee gudda qaba kan jedhuun walfaalleesu isaa nuhubachiisa.

Haaluma walfakkatuun Krashenfi Terrell (1983), meeshaalee deeggarsa barnoota dhugaa fayyadamuun hiika jechoota barsiisuun barattoonni barnoota daree keessatti baratan haala qabatamaa dhugaa hawaasa keessa jiru wajjiin akka walqabsiisaniif, barsiisonni fakkiiwwan garaagaraafi meeshaalee jireenya dhugaa keessatti argaman kanneen akka giraafii, chaartii, kaardii liphisu, poosterii adda addaa fayyadamuun barattootni hiika jechaa akka hubatan gochuuf gahee olaanaa akka qabu ibsu.

Walumaagalatti, qaaccessa ragaa bargaaaffii barattootaafi barsiisota irraa argameen tooftaa dhiyaanna hiika jechoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} barsiisuu keessatti xiyyeeffannoon barsiisonni meeshaalee deeggarsaa barnootaafi dhugaaf kennan gadaanaa ta'uu isaati. Adeemsi baruu-barsiisuu hiika jechootaas rakkoo kana waliin hojiirra oolaa jirachuudha. Kun immoo xiyyeeffannaa gahaa ta'e argate adeemsa baruu-barsiisuu keessatti hinfuramne taanan kaayyoo barnoota afaanii galmaan gahuuf akeekame irraan dhiibbaa kan geessisudha.

4.4 Qaaccessa Bargaaffiifi Af-Gaaffii Barsisootaa

Bargaaffiin barsiisotaa dhiyaatetooftaawwan hiika jechootaa Afaan Oromoo barsiisuu kan ilaallatu yemmuu ta'u gaaffiiwwan kudha sadii (13) dhiyaachuun gaaffiin lakkoofsa 1^{ffaa} fi 2^{ffaa} irratti dhiyaate yaadrimee hiika jechootaa barsiisuu irratti yaada barsiisonni qaban qaaccessuf kan qophaa'edha. Gaaffiin(3-5)tti jiran immoo walittidhufeenya/hariiroo/ jechootaa irratti kan xiyyeeffatudha. Gaaffiin lakkoofsi(6^{ffaa} fi 7^{ffaa}) qajeelfama hiika jechootaa barsiisuu kennamani kan ofjalaa kan qabudha. Gaaffiiwwan (8-10)tti jiran tooftaa barattoonni of-danda'uun hiika jechootaa baratan qopheessuu irratti kan xiyyeeffatudha. Bargaaffiin lakkoofsa 11^{ffaa} fi 12^{ffaa} n Meeshaalee deeggarsa barnootaa gosa adda addaa fayyadamuun hiika jechaa dhiyeessu irratti kan fulleeffatu yemmuu ta'u, bargaaffiin inni dhumaa(13^{ffaa})barsiisotaaf dhiyaate, hiika jechootaa dandeettiiwwan afaanii waliin qindeessuun barsiisuun gahee galma gahiinsa barnoota afaaniif qabu kan ilaaludha.

Af-gaaffiin barsiisotaaf dhiyaate lakkoofsaan 5 yemmuu ta'an, isaaniis gama dhiyaannaa hiika jechootaa kitaaba barataa keessa jiruufi tooftaa hiikni jechoota Afaan Oromoo ittiin barsiifama jiru sakatta'insa kitaaba barataa, qaacceessa bargaaffii baraattootaafi barsiisotaan walbira qabuun xiinxalamaniiru.

4.4.1 Yaadrimee Hiika Jechootaa barsiisuu

Gabatee 18: Hiika jechoota barsiisuu keessatti tooftaa unka ijaarsa jechoota fayyadamu.

Lakk	Gaaffiiwwan dhiyaatan	Filannoowwan	Deeblaattoota	
			Irra deb.	%
1.	Barnootaa afaanii yemmuu barsiiftu hiika jechootaaf hagam xiyyeeffannoo kennita?	A.Yeroo mara	-	-
		B.Yeroo baay'ee	1	33.3
		C.Darbee darbee	2	66.7
		D.Yeroo muraasa	-	-
		E.Gonkumaa	-	-
		Ida'ama	3	100
2.	Barattoonni hiika jechootaa haaraa akka hubataniif unka ijaarsa jechootaa (fufii durgaa, duubgaafi hundee jechaa) addaan baastee hagam barsiifta?	A.Yeroo mara	-	-
		B.Yeroo baay'ee	-	-
		C.Darbee darbee	2	66.7
		D.Yeroo muraasa	1	33.3
		E.Gonkumaa	-	-
		Ida'ama	3	100

Akka gabatee (18) gaaffii 1^{ffaa} irratti mul'atutti, barnoota afaanii barsiisuu keessatti hiika jechaaf xiyyeeffannoo kennuu ilaalchisee barsiisota gaaffiin dhiyaateef keessaa %66.7 darbee dabee hiika jechootaaf xiyyeeffanna akka kennan yemmuu ibsan %33.3 immoo yeroo baay'ee kan jedhu mul'isa. Qaaccessa gabatee kanarraa barsiisonni hiika jechootaa barsiisuu irratti xiyyeeffannaan isaanii itti fufiinsa kan hinqabne ta'u nutti agarsiisa. Haalli kun immoo adeemsa baruu-barsiisuu keessatti hiika jechootaa barsiisuuf xiyyeeffannaan kennamuun hiikni jechootaa akkuma ogummaawwan afaanii kan biroo barattootaaf yeroo maraa kan hindhiyaanne yoo ta'ee kaayyoo waliigalaa barnoota afaanii irra eeggamu galma barbaadamu gahuun isaa kan shakkisiisudha.

Gabatee (18) gaaffii 2^{ffaan} kan agarsiisu hiika jechoota haaraa hubachiisuuf unka ijaarsa jechootaa kanneen akka fufii duraa, fufii duubaa, hundee jechaa, adeemsa jechoota haaraa

uumuu gochaalee garaa garaa keessatti dhiyeessuun shaakalsiisuu ilaalchisee gaaffii dhiyaateef deebilaattoonni %66.7 hiika jechoota hubachiisuu keessatti darbee darbee tooftaalee dhiyaannaa hiika jechootaa keessaa unka ijaarsa jechootaa kanatti dhimmaa akka bahan yemmuu addeessuu deebilaattoonni %33.3 immoo tooftaa kanatti yeroo muraasa qofa akka fayyadaman mul'isa.

Qaaccessi gabatee kana kan mul'isu hiika jechoota barsiisuu keessatti barsiisonni mana barumsichaa tooftaa dhiyaanna hiika jechootaa keessaa tokko kan ta'e unka ijaarsa jechootaa irratti xiyyeeffachuun hiika jechootaa barattoota kan hinhubachiifne ta'uu isaati. Akkasumas, adeemsi baruu-barsiisuu rakkoo kana kana waliin adeemsifama jiruu akka barattoonni dandeettii hiika jechoota gabbifachuun bu'aa gama kanaan barbaachiisu akka hinargannee taasisaa jira.

Akkuma qorannoo hiika jechoota irratti yeroo garaa garaa adeemsifame agarsiisu, jechoonni akkaataa ijaarsa isaaniitiin amaloota garaagaraa qabaachuu danda'u. Sirna ijaarsa unkaa jechootaa keessatti amalli jechoonni ittiin uumamaniifi ittiin walhoran nijira. Barattootaaf hiikni jechootaa yeroo dhiyaatu amaloota kana giddu-galeeffachuun tooftaa tokko akka ta'e ogeeyyiin afaanii nigorsu. Fakkeenyaaf; adeemsa fufannaa, fufii dureefi fufii duubee, hundee jechaa, hortee fi uumamtee, akkaataa jechoonni tishoo jechoota garee adda addaa irraa itti uumaman ibsuun shaakala adda addaa dhiyeessaa barsiisuun akka danda'amu Wallace(1986) McCarty(1990) Atkins fi kanneen biroo(1996) Blachowicz & Fisher, (2004) ibsanii jiru.

Walumaagalatti, jechoota akkaataa ijaarsa isaaniin dhiyeessuun akka barattoonni caasaa irraatti hundaa'anii hiika jechootaa baratan taasisuuf gumaacha olaanaa qaba.

4.4.2 Walittidhufeenya/ Hariiroo Hiika Jechootaa Barsiisuu

Gabatee 19. Hiika Jechootaa Hariiroo Jechoonni Waliin Qabaniin Barsiisuu

Lakk	Gaaffiiwwan dhiyaatan	Filannoowwan	Deeblaattoota	
			Irra deb.	%
3	Jechi tokko jechoota biroo faana walittidhufeenya hiika akka qabu tilmaama keessa galchuun hammam barsiifta?	A.Yeroo mara	-	-
		B.Yeroo baay'ee	1	33.3
		C.Darbee darbee	2	66.7
		D.Yeroo muraasa	-	-
		E.Gonkumaa	-	-
		Ida'ama	3	100
4	Jechootaa haaraa hiika isaanii barattoonni hinbeekne masoon/walfakkii hiika jechoota sanaa walbira qabuun hagam barsiifta?	A.Yeroo mara		
		B.Yeroo baay'ee	1	33.3
		C.Darbee darbee	2	66.7
		D.Yeroo muraasa	-	-
		E.Gonkumaa	-	-
		Ida'ama	3	100
5.	Jechootaa haaraa hiika isaanii barattoonni hinbeekne faallaa hiika jechoota sanaa walbira qabuun hagam barsiifta?	A.Yeroo mara	-	-
		B.Yeroo baay'ee	-	-
		C.Darbee darbee	1	33.3
		D.Yeroo muraasa	2	66.7
		E.Gonkumaa	-	-
		Ida'ama	3	100

Akkuma gabatee (19) gaaffii 3^{ffaa} irra hubachuun danda'amu, hiika jechoota barsiisuu keessatti jechi tokko jechoota biroo faana walittidhufeenya hiika qabachuu akka danda'u barattoota hubachiisuu irratti barsiisonni gaaffiin dhiyaateef %33.3, yeroo baay'ee tilmaama keessa galchuun ni baarsiifna yemmuu jedhan barsiisonni %66.7 ta'an immoo darbee darbee haalota kanatti akka dhimma bahan mul'isa.

Qaaccessi gabatee kanaas, hiika jechoota barsiisuu keessatti, jechi tokko jechoota biroo faana walittidhufeenya hiika akka qabu tilmaama keessa galchuun barsiisuu irratti hanqinni kan jiru ta'uu isaa nutti agarsiisa. Hanqina kanaaf, xiyyeeffannoo kennuun, tooftaawwan hiika jechootaa barsiisuu haala amma jiru caalaa xiyyeeffannoo argachuun furmaanni hinkaa'amne taanan milkaa'ina barattoota gara fuuldurattiif dhiibbaa kan geessisu ta'uun isaa mamii hinqabu.

Gabatee (19) gaaffii 4^{ffaa}n hiika jechootaa barsiisuu keessatti barsiisonni hammam tooftaa walittidhufeenya hiika barsiisuuf masootti akka dhimma bahan adda baasuu irratti kan xiyyeeffatudha. Haaluma kanaan, deebilaattoonni %33.3 yeroo baay'ee hiika jechoota barsiisuu keessatti walfakkii hiika jechoota (masoo) walbira qabuun akka barattoota isaanii hubachiisuuf akka yaalan ibsu. Barsiisonni gaaffiin dhiyaate keessa tokko immoo hiika jechoota barsiisuu keessatti dhiyaanna kitaaba keessatti hariiroo jechoonni wali isaanii waliin qabaniif xiyyeeffannaan kenname quubsaa waan hintaaneef seerluga keessatti akka baratan haala mijeessina.%66.7 darbee darbee akka dhimma itti bahan agarsiisa.

Gabatee(19) gaaffii 5^{ffaa}n haaluma walfakkaatuun hiika jechootaa barsiisuu keessatti barsiisonni hammam tooftaa walittidhufeenya hiika barsiisuuf faallaatti akka dhimma bahan adda baasuu yemmuu ta'u, barsiisoota gaaffannoon dhiyaateef %66.7 yeroo muraasa qofa faallaa hiika jechoota kan barsiisaan ta'u ibsu. Barsiisonni gaafannoo dhiyyateef %33.3 immoo darbee darbee akka hariiroo hiika jechoota barsiisuu keessatti faallaa hiika jechoota wal biraa qabuun akka barsiisaan addeessu.

Walumaagalatti, qaaccessi odeeffannoowwan kanarraa mul'atu, hiika jechoota barsiisuu keessatti hariiroo jechoonni waliin qaban bu'uura godhachuun barsiisuun barnoota hiika jechoota keessatti shoora olaanaa qabatuus, gama barsiisotaanis ta'e gama qophii kitaaba barataan, xiyyeeffannoon barbaachisaa ta'e kenname akka hin jirree qoratichi sakatta'insa kitaabaa, xiinxala gaaffii barattootaafi afgaaffii barsiisota wal bira qabuun mirkaneeffateera.

Hiikni jechootaa yeroo baay'ee karaa bakka bu'aa yookiin kallattiin dhiyaachuu dhiisuu ni danda'u. Jechoonni adeemsa kanaan hiikni isaanii hin dhiyaanne qo'achuuf hariiroo walitti dhufeenya jechootaa beekuun tooftaa barbaachiisadha.

Adeemsa baruu-barsiisuu afaanii keessatti hariiroon miira faayidaa guddaa qaba. Kutaa keessatti akkaataa hariiroo isaanitiin wantoota gareen, walfakkiin, faallaa, walkeessoofi kanneen birootiin gurmeessuudhaan madaaluun baay'ee barbaachisaafi barattoonni akka daangaa hiika jechootaa hubatan kallaattiin agarsiisuuf bu'aa guddaa kan qabudha.

Dabalataanis, barattoonni bakka hiikni jechootaa itti walirraa dhufaan akkasumas, daangaa itti fayyadama jechoota akka barataniif gargaara.(Gairnsfi Redman1986:31)

4.4.3 Qajeelfama Hiika Jechootaa Barsiisuuf Kennamu

Gabatee 20: Qajeelfama Hiika Jechootaa Barsiisuuf Kennaman Adda Baasuuf

Lak	Gaaffiiwwan dhiyaatan	Filannoowwan	Deebilaattoota	
			Irra deb.	%
6	Dubbisa dura jechoota haaraa dubbisa keessaa bahan irratti barattoonni gareen mari'atanii hiika akka itti laatan hagam taasista?	A.Yeroo mara	-	-
		B.Yeroo baay'ee	-	-
		C.Darbee darbee	2	66.7
		D.Yeroo muraasa	-	-
		E.Gonkumaa	1	33.3
		Ida'ama	3	100
7.	Jechoota haaraa erga barsiiste booda akka barattoonni galumsa garaa garaa keessatti itti fayyadaman hammam qajeelchita?	A.Yeroo mara	-	-
		B.Yeroo baay'ee	-	-
		C.Darbee darbee	2	66.7
		D.Yeroo muraasa	1	33.3
		E.Gonkumaa	-	-
		Ida'ama	3	100

Gabatee (20) gaaffii 6^{ffaa}n akka agarsiisuutti, yaadni barsiisonni %66.7 dubbisa dura(pre-reading) jechoota haaraa dubbisa keessaa bahan irratti barattoonni gareen mari'atanii hiika akka itti laatan darbee darbee akka qajeelchan calaqqisiisa. Barsiisonni %33.3 immoo gonkumayyuu dubbisa dura jechoota haaraa dubbisa keessa bahan irratti gareen akka marii'ataniif haala akka hinmijeessine nutti agarsiisa.

Qaaccessa bargaaffii kanaa irraa ragaan argame, dubbisa dura jechoota haaraa dubbisa keessaa bahan irratti barattoonni gareen mari'atanii hiika akka itti laatan qajeelchuurratti hanqinni barsiisota bira akka jiru bira ga'ameera.

Gabatee (20) gaaffii 7^{ffaa}n kan agarsiisu barattoonni hiika jechoota haaraa erga baratani booda akka galumsa adda addaa keessatti hima ijaaran qajeelchuurratti barsiisan 1 (%33.3) yeroo baay'ee, barsiisonni 2 (%66.7) immoo darbee darbee qajeelfamni akka kennamu addeessu. Qaaccessi ragaa gabatee kanaas barsiisonni barattoota hiika jechoota haaraa erga barsiisanii booda jecha baratan san akka sirrii hubatanii walqunnamtii dubbiifi barreeffama keessatti dhimma itti bahaniif qajeelchuu irratti hanqinni kan jiru ta'uusaati. Toorri inteerneeetii(Brown)“*The only ways of students to use and retain*

academic vocabulary is if they have multiple opportunities to talk, argue, problem solve and listen to their peers use new words in different contexts.”

Akkuma beekkamu kaayyoon waliigalaa afaan barachuu walquunnamtii uumuudha. Kana galmaan gahuuf immoo dhiyaanna hiika jechootaa keessatti qajeelfama ifaa ta’e barattootaaf qopheessuun hiika jechootaa galumsa adda addaa keessatti akka barataan taasisuun meeshaa filannoo hinqabnedha.

4.4.4 Tooftaa Barattoonni Ofdanda’uun Hiika Jechootaa Baratan Qopheessuu

Gabatee 21: Tooftaa Barattoonni Ofdanda’uun hiika jechootaa Baratan Qopheessuu

Lak.	Gaaffiiwwan dhiyaatan	Filannoowwan	Deeblaattoota	
			Irra deb.	%
8.	Barattoonni hiika jechootaa dubbisa keessatti bakka galumsaa qayyabachuun akka hiika jechootaa tilmaaman hagam taasista?	A.Yeroo mara	1	33.3
		B.Yeroo baay’ee	-	-
		C.Darbee darbee	2	66.7
		D.Yeroo muraasa	-	-
		E.Gonkumaa	-	-
		Ida’ama	3	100
9.	Barattoonni beekumsa hiika jechootaa akka cimsataniif kitaabilee adda addaa akka dubbisan hammam jajjabeessita?	A.Yeroo mara	-	-
		B.Yeroo baay’ee	-	-
		C.Darbee darbee	1	33.3
		D.Yeroo muraasa	2	66.7
		E.Gonkumaa	-	-
		Ida’ama	3	100
10.	Barattoonni guuboo jechootaatti fayyadamanii hiika jechootaa haaraa akka hubataniif hagam kakaasta?	A.Yeroo mara	-	-
		B.Yeroo baay’ee	-	-
		C.Darbee darbee	-	-
		D.Yeroo muraasa	1	33.3
		E.Gonkumaa	2	66.7
		Ida’ama	3	100

Akka gabatee (21) gaaffii 8^{ffaa} irraa hubachuun danda’amu, tooftaa barattoonni ofdanda’uun hiika jechootaa akka baratan qopheessuu keessa galumsatti akka dhimma bahan taasisuu ilaalchisee barsiisonni%33.3 hiika jechootaa barsiisuu keessatti yeroo maraa bakka galumsa qayyabachiisuun hiika jechootaa barataaf akka dhiyeessan ibsu.barsiisonni%66.7immoo darbee darbee akka ta’e addeessu.

Qaaccessi gabatee kanaas, adeemsa baruu barsiisuu keessatti bakka galumsa jechoota irratti xiyyeeffachuun hiika jechootaa barsiisuu keessatti hanqinni akka jiru calaqqisiisa.

Akka hayyoonni barnoota afaanii ibsanitti tooftaan hiika jechootaa, galumsaa bu'uura godhachuun barsiisuun daran bu'a qabeessa akka ta'edha. Sababni isaas barattoonni hiika jechoota haaraa kanaan dura arganii hinbeekne tokko ofii isaaniitiin akka galumsa dubbisaa irraa tilmaamuun baratan isaan gargaara. Akkasumas, jechi tokko galumsa adda addaa keessatti hiika adda addaa qabaachuu akka danda'an tooftaa hubachiisuudha.

Gabatee (21) gaaffii 9^{ffaa}n kan mul'isu beekumsa hiika jechootaa barattoota cimsuuf kitaabilee adda addaa akka dubbisan jajjabeessuu ilaalchisee barsiisota gaaffiin dhiyaateef keessaa %33.3 darbee darbee kitaaba barnoota isaaniin ala kitaabilee wabii adda addaafi barreeffamoota gaggabaaboo akka dubbisaniif haala akka mijeessan yemmuu ibsan, barsiisonni %66.7 ta'e immoo yeroo muraasa akka jajjabeessan addeessu. Qaaccessi bargaaffii barsiisotaaf dhiyaateerraa, beekumsa dandeettii hiika jechootaa barattoota gonfachiisuu keessatti barsiisonni yeroo muraasa kitaabilee adda addaa akka dubbisan jajjabeessuu agarsiisa. Kun immoo gahee kitaabileen wabiifi barreeffamoota adda addaa dubbisuun hiika jechootaa gabbifachuuf qaban irratti dhiibbaa uuma. Yaada kana kan deeggaru, Allen (2006) kitaabilee adda addaa dubbisuun beekumsa hiika jechootaa dagaagfachuu faana kallattiin akka walqabatu ibsa.

Gabatee (21) gaaffii 10^{ffaa}n kan agarsiisuu, barattoonni guuboo jechootaatti fayyadamanii hiika jechootaa haaraa akka hubataniif qajeelchuu ilaalchisee barsiisota bargaaffiin dhiyaateef keessaa %66.7 gonkumaa akka goobuu jechootaa fayyadaman kan affeeran miti. Barsiisonni %33.3 immoo yeroo muraasa qofa akka barattoonni guuboo jechootaatti dhimma bahan agarsiisa.

Qaaccessi bargaaffiifi af-gaaffii barsiisota irraa argame, hiika jechootaa barsiisuu keessatti xiyyeeffannoon barsiisonni itti fayyadama guuboo jechootaa irratti deeggaru barattootaaf taasisan hanqina kan qabu ta'uu isaa mul'isa.

Allen (1983) "Tooftaa hiika jechootaa barsiisuuf oolu keessa tokko kuusaa jechootaatti fayyadamuu akka ta'e ibsa". Kuusaan jechoota jecha tokko kallattii adda addaan hiika itti kennuun salphaatti akka hubatamu taasisa. Kuusaan jechootaa, jecha tokko karaa hiika kallattii, faallaafi fakkiidhaan yeroo ifa godhu nijira. Hojiin barsiisaa inni guddaan tooftaa ittiin barattoonni hiika jechootaa kuusaa/guuboo jechootaa irraa argachuu

dandaa'an barsiisudha. Kuusaan jechootaa akka barattoonni ofdanda'anii baratan gargaara (Gairnsfi Redman,1986). Faayidaa kuusaan jechootaa barattoota afaan abbaa isaaniiin barataniif: qubee akka sirreeffatan taasisa, jechoota haarawaa yeroo yerootti moggafamaniifi uumamaan barsiisa, jechoota ogummaa, saayinsiifi teeknoolojiifi kan kana fakkaatan barsiisuuf gargaara.

4.4.5 Meeshaalee Deeggarsa Barnootaa Fayyadamuun Hiika Jechootaa Barsiisuu.

Gabatee 22: Meeshaalee Deeggarsa Barnootaa Gosa Adda Addaa Fayyadamuun Hiika Jechootaa Barsiisuu.

Lak.	Gaaffiiwwan dhiyaatan	Filannoowwan	Deebilaattoota	
			Irra deb.	%
11.	Meeshaalee deeggarsa barnootaa fakkii, moodela, chaartiifi kaardii liphsoo fayyadamuun hiika jechootaa hagam barsiista?	A.Yeroo mara	-	-
		B.Yeroo baay'ee	-	-
		C.Darbee darbee	-	-
		D.Yeroo muraasa	3	100
		E. Gonkumaa	-	-
		Ida'ama	3	100
12.	Meeshaalee barnootaa dhugaa (realia) fayyadamuun hiika jechootaa hagam barsiista?	A.Yeroo mara	-	-
		B.Yeroo baay'ee	-	-
		C.Darbee darbee	1	33.3
		D.Yeroo muraasa	2	66.7
		E.Gonkumaa		
		Ida'ama	3	100

Akka gabatee (22) gaaffii 11^{ffaa}n kan mul'isu, meeshaalee deeggarsa barnootaa fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu ilaalchisee fakkii, poosteriifi kaardii liphsoo fayyadamuun hiika jechoota hammam barsiista gaaffii jedhuuf barsiisonni hundi %100 yeroo muraasa dhimma akka itti bahan ibsu.

Qaaccessi gabatee armaan olii barsiisonni hiika jechootaa barsiisuu keessatti meeshaalee deeggarsa barnoota kanneen akka fakkii, chaartii, giraafii, modeelota adda addaa fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuun kan hinamaleeffatamne ta'u mul'isa. Kun immoo, yaada Allen (1983) meeshaalee deeggarsa barnoota/fakkii/ wantoota salphaatti gara daree barnootaa dhufuu hindandeenye, fakkii isaanii gara daree barnootaatti fiduun wanti tokko maal akka ta'e hiika isaa barattoota hubachiisuuf gahee gudda qaba kan jedhuun walfaalleesu isaa nuhubachiisa.

Gabatee (22) gaaffii 12^{ffaa}n irra kan hubatamu, meeshaalee deeggarsa barnootaa fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu ilaalchisee meeshaalee barnoota dhugaa (realia) tti dhimma hagam baatu gaaffii jedhuuf barsiisonni %66.7 darbee darbee, %33.3 immoo yeroo muraasa akka dhimma itti bahan addeessu. Xiinxalli bargaaaffii barattootaafi barsiisotaa kanarraa, barsiisonni hiika jechootaa barsiisuu keessatti meeshaalee barnoota dhugaa fayyadamuun hiika jechootaa dhiyeessuu irratti hanqinni akka jiru mul'isa.

Krashenfi Terreel (1983), meeshaalee deeggarsa barnoota dhugaa fayyadamuun hiika jechoota barsiisuun barattoonni barnoota daree keessatti baratan haala qabatamaa dhugaa hawaasa keessa jiru wajjiin akka walqabsiisaniif, barsiisonni fakkiwwan garaagaraafi meeshaalee jireenya dhugaa keessatti argaman kanneen akka giraaffii, chaartii, kaardii liphsuu, poosterii adda addaa fayyadamuun barattootni hiika jechaa akka hubatan gochuuf gahee olaanaa akka qabu ibsu.

4.4.6 Hiika Jechootaafi Ogummaawwan Afaanii

Gabatee 23: Hiika Jechootaa Dandeettiiwwan Afaanii Waliin Qindeessuun Dhiyeessuu.

Lak	Gaaffii dhiyaate	Filannoowwan	Deebilaattoota	
			Irra deb.	%
13.	Hiika jechootaa dandeettii dhaggeeffachuufi dubbachuu, dubbisuufi barreessuu waliin qindeessuun hagam barsiifta?	A.Yeroo mara	1	33.3
		B.Yeroo baay'ee	-	-
		C.Darbee darbee	2	66.7
		D.Yeroo muraasa	-	-
		E.Gonkumaa	-	-
		Ida'ama	3	100

Akka gabatee (23) gaaffii 13^{ffaa}n hiika jechootaa dandeettiiwwan afaanii dhaggeeffachuufi dubbachuu, dubbisuufi barreessuu waliin qindeessuun barsiisuu ilaalchisee yaadni barsiisota %33.3 yeroo maraa kan jedhu yemmuu ta'u %66.7 immoo darbee darbee hiika jechoota ogummaa waliin qindeessuun akka barsiisan calaqqisiisa.

Hiikni jechootaa ogummaa afaanii kanneen akka dhaggeeffachuu, dubbachuufi barreessuutiif utubaa akka ta'eefi ogummaa hiika jechaafi ogummaan dubbisuu gidduu hariiroon jiruu hariiroo kallatti akka ta'eefi adda bahanii ilaalamuu kan hindandeenye ta'uu isaanii ibseera.

Hiika jechoota dandeettiin afaanii gurguddoo waliin qindeessuun dhiyeessuun mala baruu-barsiisuu keessatti faayidaa kanneen akka barataan osoo hindhiphatiin afaan sanatti akka dhimma bahuuf carraa kennuu, hojii garee dalagaa dandeettii afaanii adda adda qabu keessatti qooda fudhachiisu, shaakala ogummaawwan afaanii adda addaa keessatti hirmaachuun gaarii akka ta'e qajeelchuu keessatti gumaacha olaanaa qaba.(Oxford,2001)

Walumaagalatti, odeeffannoowwan gama sakatta'insa kitaabaa, bargaaffii barattootaafi afgaaffii bargaaffii barsiisotaa irraa funannamiin ragaan argaman; Dhiyaannaa gilgaala hiika jechoota kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa10^{ffaa} hanqinaa qabaachuu isaa kan mul'isudha. Hanqinoota jedhaman adda baasuun gilgaala hiika jechootaa barataa shaakalsiisuuf kitaaba keessatti dhiyaatan keessatti hiika jechoota galumsaa dubbisaatiin barsiisuuf xiyyeeffannoo kan hinkennine ta'uu, gilgaalli hiika jechootaa kana keessatti hariiroo jechoonni walii isaanii waliin qabaniin hiika jechootaa barsiisuufi akaakuuwwan hiika jechootaa adda addaan kan hindhiyaanne ta'uudha.

BOQONNAA SHAN: CUUNFAA, ARGANNOOFI YAADA FURMAATAA

Boqonnaan kana jalatti cuunfaa qorannichaafi argannoowwan qorannichaarratti hundaa'uun yaada furmaataa kennamantu dhiyaata.

5.1 Cuunfaa

Qorannoon kun, xiinxala dhiyaannaafi tooftaawwan hiika jechoota afaan Oromoo barsiisuu KBAO kutaa 10^{ffaa} irratti kan gaggeeffamedha. Qorannoo kana adeemsisuuf qoratichaaf ka'umsa kan ta'e, haalli dhiyaannaa gochaalee (gilgaalota) hiika jechootaa kitaaba barataa keessa jiruufi ilaalcha barsiisoonniifi barattoonni hiika jechootaa baru-barsiisuu irratti qaban hanqina qabaachuu isaa turtii adeemsa baruu barsiisuu keessatti adda baafateera. Barattoota Oromoof, Afaan Oromoo afaan abbaa isaanii waan ta'eef hiika jechoota Afaan Oromoo keessa jiran sirriitti beeku, kanaaf, hiika jechoota barsiisuurratti yeroo balleessuu hin barbachiiisuu jechuun seerlugaa afaan Oromoo barsiisuu irratti akka xiyyeeffannaan kennamu qoratichi hubatee jira. Barattoonnis Afaan Oromoo afaan abbaa keenyaa waan ta'eef gama hiika jechootaa rakkina hinqabnu ilaalchi jedhu bal'inaan mul'achuun akka qoratichi rakkoo kana adda baasuun yaada furmaata ta'u kaa'uuf ka'umsa ta'eera.

Barnoota afaanii keessatti bu'uura hundee beekumsaa ta'ee kan tajaajilu dandeettiiwwan gurguddoo Arfan afaaniiti. Dandeettiiwwan Afran afaanii kaayyoo barnoota afaanii galmaan gahuu maddiittis gosa barnoota birootiifillee hedduu barbaachisaa ta'uun isaa shakkii hinjiru. Dandeettiiwwan kanneen keessaa dhaggeeffachuufi dubbisuun karaa ergaa ittiin fudhannu yoo ta'u; barreessuufi dubbachuun immoo karaalee ergaa ittiin dabarfannudha. Dhaamsa darbaa jiruufi barreeffama dhiyaate tokko qixa sirriin ta'een yoo hindubbisneefi hindhaggeeffanne ergaa dhiyaate hubachuun hindanda'amu. Dhaamsa dabarsuus haata'u; fudhachuu keessatti wanti murteessaa ta'e tokko immoo beekumsa hiika jechootaati. Beekumsi ogummaa hiika jechootaa ogummaawwan afaanii kaanneen biroo dagaagsuuf bu'uura ta'uun hubatamee kitaabilee barnoota afaanii keessatti bifa qindoomina qabuun dhiyaachu qaba.

Kitaaba barnoota keessatti gochaaleen dhiyaatan kan barattoonni bifa qindoominaafi kaayyoo barnoota afaanii irratti hundaa’ee saganteeffameen shaakalaniifi ciicata dabalataa irraa argataniidha. Kun immoo, dhiyaannaa gilgaalota hiika jechootaa kitaaba barnoota afaanii: kaayyoo waliigalaa barnoota afaanii irraa eeggamu galmaan gahuufi dhiisuu irratti shoora olaanaa qabaachuu agarsiisa.

Kaayyoon waliigalaa afaan barachuufi barsiisuu walqunnamtii uumuufi. Kana galmaan ga’uuf immoo haalli gochaalee hiika jechoota meeshaalee barnootaa keessatti itti dhiyaatan; akkaataa jechoonni walqunnamtii fi tarsiimoo barattoonni jechichaan walqunnamuuf dhimma itti bahan xiyyeeffannoo argachuu qaba. Kun immoo qophii dhiyaannaa hiika jechootaa keessatti xiyyeeffannaan guddaa jechoota irratti kennamuu akka qabu nuhubachiisa.

Kaayyoon waliigalaa qorannoo kanaa, dhiyaannaafi tooftaawwan hiika jechoota Afaan Oromoo barsiisuu kitaaba barataa kutaa 10^{ffaa} qaaccessuu yemmuu ta’u, kaayyoo qorannichaa galmaan ga’uufis malli qorannoo ibsaa filatameera. Meeshaalee funaansa ragaa adda addaatti dhimma bahuun odeeffannoon sassaabameera. Sakatta’insa kitaaba barataa, bargaaffii barattootaafi barsiisotaafi af-gaaffiin barsiisootaa meeshaalee qoratichi dhimma itti baheedha. Sakatta’insi kitaaba barataa qorannoo kanaaf akka madda ragaa bu’uuratti kan gargaare yemmuu ta’u, sakatta’insa kitaabichaaf qabxiin madaallii gilgaalota mul’isu qophaa’eera. Bargaaffii barattootaafi barsiisoota akkasumas, af-gaaffiin barsiisota M/B Sadarkaa Lammaaffaa Malkaa Miicaa akka madda ragaa dabalataatti fudhatameera. Ragaaleen meeshaalee kunneeniin funaanaman qaaceffamanii hiikni itti kennamee jira.

5.2 Argannoowwan

Haala qaaccessaafi ibsa ragaaleetti kennamanirraa ka’uun argannoowwan armaan gadiirra ga’amaniiru

1. Kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} keessatti dhiyaannaan gochaalee hiika jechootaa hanqina qabaachuu.
2. Galumsa dubbisaan dhiyaachuu dhabuu gilgaalota hiika jechootaa kitaaba barataa kutaa 10ffaa.

3. Haalli dhiyaannaa gilgaalota hiika jechootaa walittidhufeenya (sense relation) jechoonni walii isaanii waliin qaban barsiisuuf xiyyeeffannaa kan hinkennineefi tooftaa barsiisonni hiika jechoota barsiisuuf hojjomsaa jiran hariiroo jechoonni waliin qaban kan hinmul'isneefi ciicata gahaa barattootaaf kan hindaballe ta'u.
4. Haalli dhiyaannaa gochaalee hiika jechootaa kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} unkaawwan gaaffii garaa garaa haala walmadaaloo ta'eefi akkaataa gahumsa qabuun qindaa'uu dhabuu.
5. Barsiisonni Afaan Oromoo barsiisaan ogummaa hiika jechoota barsiisuuf xiyyeeffannoon kennaan gad-aanaa ta'uufi hiika jechootaa dandeettiiwwan afaanii waliin walitti qindeessanii barsiisuu irratti hanqinni jiraachuu.
6. Gochaaleen dandeettii hiika jechootaa shaakalsiisuuf dhiyaatan tooftaaleefi qajeelfamoota hiikni jechootaa ittiin shaakalamaniin deeggeramanii ga'umsaan dhiyaachuu dhabuu.
7. Gochaaleen dandeettii hiika jechootaa barattootaa cimsuuf kitaaba barataa kutaa 10^{ffaa} keessatti dhiyaatan harki caalaan isaanii fedhii, sadarkaafi dandeettii barattootaa giddu-galeessa godhate kan dhiyaate akka hintaane ragaaleen qaaceffaman nimul'isu.
8. Dhiyaannaan gilgaalota hiika jechootaa kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} qajeelfamoota akka gochaaleen hiika jechootaa dalagamaniif kennaman kaayyoo barbaadame galmaan ga'uufi waan qajeelchuu barbaadan qulqullinan ibsuurratti hanqina qabaachuu.

5.3 Yaada Furmaataa

Qorannoo hanga ammaatti adeemsifame kana keessatti dhiyaannaan kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} gama dhiyaannaa hiika jechootaatiin akkamitti akka dhiyaateefi tooftaa kamiin barsiifamaa akka jiru adeemsa qorannichaa keessatti qaaceffameera. Kutaa kana keessatti yaadolee argannoo goolaba keessatti ibsaman irratti hundaa'uun yaadoleen furmaataa akkaataa dhiyaannaafi tooftaawwan hiika jechootaa Afaan Oromoo barsiisuu irratti kennamanii jiru.

Yaadoleen furmaataa kennaman maleenyi dhiyaannaa kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} yommuu ilaalamu kan ulaagaa dhiyaannaa meeshaalee barnootaa barbaachisan

hinguunne ta`uun isaa hubatameera. Kana irraa ka`uun dhiyaannaan gochaalee hiika jechoota kitaabicha keessatti akkamitti akka dhiyaachuu qabuufi tooftaa kamiin barsiifamu akka qaburratti yaada furmaataa nita`a jedhamutu eerame. Yaadoleen furmaataa eeraman kunis qaama adda dureedhaan qophii sirna barnoota Afaan Orommo keessatti qooda fudhataniif, akkasumas barsiisotaafi barattoota mana barumsichaa kallaattiin kitaabichatti dhimma bahaniif dhaamsa nita`a jedhamee amanama.

Argannoowwan qorannichaa bu`uura godhachuun yaada furmaataa ta`u jedhamanii abdataman haala armaan gadii kanatti kennamaniiru.

1. Gochaaleen hiika jechootaa barsiisuuf kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} keessatti dhiyaataniif xiyyeeffannoon gahaa ta'e osoo kenname gaariidha. Ogeeyyiin qophii sirna barnoota Afaanii irratti hojjetan kaayyoon waliigalaa hiikni jechootaa baratamuufi haala gochaaleen hiika jechootaa itti dhiyaatan walsimsiisuun osoo dhiyeessanii barattoonniifi barsiisonni afaanicha baratan akka bu'aa argatan taasisuu irra darbee sadarkaa guddina afaanichaaf gahee olaanaa qaba.
2. Gochaaleen hiika jechootaa shaakalsiisuuf kitaabicha keessatti dhiyaatan harki caalaan isaanii hiika jechootaa galumsa dubbisaa irraa barsiisuuf xiyyeeffannaa gahaa kan kennan miti. Barattoonni muuxannoo hiika jechoota haaraa galumsa dubbisan yoo horatan, hiika jechoota of-danda'anii kallattii adda addaan xiinxaluu danda'u waan ta'eef, xiyyeeffannoon galumsa dubbisaaf kennuun gaariidha.
3. Kitaabni barataa kutaa 10^{ffaa} keessatti gilgaloonna hiika jechoota hariiroo jechoonni walii isaanii waliin qaban barsiisuuf xiyyeeffannaa argatee bifa qindoomina qabuun dhiyeessuun gaariidha. Amma qaaamni dhimmi ilaalu furmaata kennutti, barsiisonni mana barumsa sad.2^{ffaa} Malkaa Miicaa hariiroo jechoonni walii isaanii waliin qaban akaakuuwwan hiika jechootaa: Masoo, faallaa, hiik-heddee, xiggoo, moggoofi garee keessatti mul'isuun hiika jechoota barattoota hubachiisuun gaariidha.

4. Dhiyaannaan gochoolee hiika jechootaa shaakalsiisuuf kitaaba barataa keessatti dhiyaatan osoo unkaawwan gaaffii garaa garaa haala walmadaaloo ta'eefi gahumsa qabuun qindaa'anii dhiyaatanii gaariidha. Unkaa/gosa gaaffii muraasa qofaan hiikni jechoota kan dhiyaatu hawwatummaa kitaabichaa irraan dhiibbaa ga'a. Kitaabni barataaf qophaa'uu hawwaataa ta'uu yoo baate, barattoonni dammaqinaan hirmaachuu hindanda'an. Kanaaf unkawwan gaaffii filannoo, tilmaami, bakka duwwaa guuti, firoomsi, galumsa, barreessiifi kan kana fakkataan walmadaalchiisuun dhiyeessuun furmaata ta'a.
5. Barsiisonni Afaan Oromoo hiika jechoota seerlugaa keessatti barachuun nidanda'ama jechuun hiika jechootaaf xiyyeeffannoo kennuu dhabuun seerlugaa irratti xiyyeeffachuun dandeettii hiika jechoota barachuu barattootaa waan quucarsuuf dhimmi kun gama barsiisotaan xiyyeeffannoo osoo argatee gaariidha. Akkasumas, hiika jechoota ogummaawwan afaanii (dhageeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuu) waliin qindeessuun akka barattoonni ogummaa kanneen gabbifatan, gochuun dandeettii hiika jechoota gama hundaan akka dagaagfatan taasisuun gaariidha.
6. Akka qorannoon kun mul'isutti, gochaaleen dandeettii hiika jechootaa shaakalsiisuuf dhihaatan harki caalaan isaanii fedhii, sadarkaafi dandeettii barattootaa kan giddu-galeessa godhatan miti. Kanaafuu, gilgaalota hiika jechootaa shaakalsiisan yeroo qopheessinu fedhii barattootaa sakatta'uun kanneen dandeettiifi sadarkaa barattoonni irra jiraniin walsiman qopheessuun furmaata nita'a.
7. Qajeelfamoonni akka gochaaleen hiika jechoota dalagamaniif kennaman darbee darbee haala ifaafi salphaatti barattoonni hubachuu danda'aniifi kaayyoon barbaadame galmaan ga'amuu danda'uun kan dhihaatan miti. Kun immoo, barattoonni qajeelfama sana dubbisanii hubachuurratti rakkoo geessisuu danda'a. Kanaafuu, qajeelfamoota ifaafi salphaatti barattoonni hubataniifi kaayyoo gochaan sun dhiyaateef galmaan ga'uu dandanitti gargaaramuun, fakkeeniyotaa gaggabaaboofi ibsoota ifaa barattootatti karaa agarsiisan bal'inaan kitaaba barataa keessatti dhiyeessuun, barattoonni fedhiifi kaka'umsaan gochaalee dhiyaatan akka dalagan taasisuu.

8. Barattoonni ofdanda'uun hiika jechootaa haaraa kitaabilee adda addaa, akkasumas, kuusaa jechootaafi bakka galumsa irraa akka ofiin baratan barsiisonni haala mijaata ta'e qopheessuu barbaachiisadha.
9. Barsiisonni barnoota Afaan Oromoo barsiisan meeshaalee deeggarsa barnoota dhugaafi fakkiwwan, modeelotaafi chaartiiwwan adda addaa fayyadamuun hiika jechootaa barattootaaf dhiyeessuun barattoonni haala qabatama naannoo isaanii jiru walitti fiduun akka baratan gochuun gaariidha.

Walumaagalatti, qaaccessa dhiyaannaafi tooftaawwan hiika jechootaa barnoota kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} irratti adeemsifameen argannoowwan dhiyaatan bu'uura godhachuun yaadni furmaataa haala armaan olitti tarreeffamen dhiyaateera. Kana bu'uura godhachuun qaamni dhimmi ilaalu keessumattuu, Ogeeyyii qophii sirna barnoota Afaan Oromoon hanqinoota kanaaf furmaanni amma kennamutti, barsiisonni mana barumsa Sadarkaa Lammaffaa Malkaa Miicaa barsiisaa jiran bu'aa qorannoo kanaa irratti hundaa'uun hiika jechoota akka barsiisan dhaamsa qoratichaa ijoodha.

WABILEE

- Addunya Barkeessaa. (2010). *Natoo: Yaadrimee caasluga Afaan Oromoo*. Finfinnee Mega printing press.
- _____. (2011). *Sanyii: Jechaafi Caasaa Isaa*. Finfinnee Alemprinting PLC
- _____. (2011). *Akkamtaa. Yaadrimee Qorannoo Hujoo*. Finfinnee: Alemprinting PLC
- _____. (2014). *Semmoo. Bu'uuraa Barnoota Afaaniifi Afoola Oromoo*, Finfinnee: Far East Trading Plc.
- Alamuu Hayiluu (1994) *High school teachers' Attitudes Towards' an awareness-raising Approach to vocabulary teaching*. Addis Ababa: Addis Ababa University. Unpublished MA. Thesis
- Allen, V.F (1983). *Techniques in Teaching Vocabulary*. Hong Kong: oxford university press.
- _____. (2006) *Words, Words, Words: Teaching Vocabulary In Grade 4-12* Hong Kong Stenhouse.
- Atkins, J. et Al, (1996). *Skills Development Methodology: Part II*. Addis Ababa: Addis Ababa University Printing Press.
- Bamgbose, Ayo (1991). *Language and the nation. The language question in Sub-Saharan Africa*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bauer, L. (1983). *English word formation*. Cambridge: Cambridge University press
- Beck, I.L., McKeown, M.G., & Kucan, L. (2002). *Bringing words to life: Robust vocabulary instruction*. New York: Guilford Press.
- Beekan Gulummaa (2016). *Tuujuba*. Saayinsii Dandeettii Afaanii. Finfinnee: Illenii plc.
- Blachowicz, C.L.Z. & Fisher, P. (2004) *Building vocabulary in remedial settings: Focus on word relatedness*. Perspectives, 30, 1. The International Dyslexia Association.
- Brown, D. (2000). *Teaching by principles. An Interactive Approach to Language Pedagogy*. Second Edition Longman.

- Carter, R. (1987), *Vocabulary*, Rutledge, London.
- Carter,R.and Mc Carthy, M.(1988) *Vocabulary and Language Teaching*. London: Longman Group(UK) Limited.
- Coady,J.(1997). *L2 Vocabulary Acquisition: A synthesis of the research*. In J.Coady and T.Huckin (Eds,) Cambridge: Cambridge University Press.
- Cook, V. (2001). *Second Language and Language Teaching*. New York: Oxford University Press.
- Cohen,L. Manion,L.&Morrison, K.(2007). *Research Methods in Education*. Fifth Edition, London and Newyork: Routledge.
- Cunningworth, A. (1984). *Evaluating And Selecting EFL Teaching Materials*. Oxford : Heinemanna.
- Elley, W. B. (1989). *Vocabulary Acquisition from Listening to Stories*. Reading Research Quarterly, 24,174–187England.
- Gairns,R. and S. Redman(1986). *Working With Words: A Guide to teaching and learning Vocabulary*. Cambridge: Cambridge University Press
- Greene, J. F. (1999). *Morphemes for meaning*. Longmont, CO: Sopris West
- Harmer, J. (1991). *The Practice of English Language Teaching*. London: Longman Heinemann
- Harmon, J. M., Wood, K. D., & Kiser, K. (2009). *Promoting vocabulary learning with the interactive word wall*. Middle School Journal, 40(3), 58–63.
- Hill, J. (1999) '*Collocational competence*' *English Teaching Professional*, 11, pp. 3-6.
- Hulstijn,J.,Hollander,M.& Greidanus,T.(1996). *Incidental Vocabulary learning by Advanced Foreign Language Students: The influence of marginal glosses, dictionary use, and reoccurrence of unkown words*. Modern Language Journal,80
- Jain, M and Peter (2008). *English Language Teaching*. Sunrise Publishing.

- Kidaanee Wadaajoo (2007). Qaaccessa Dhiyaannaa gilgaalota hiika jechootaa Afaan Oromoo kitaaba barataa kutaa 12 mana barumsa qophaa'ina Mattuu. MA thesis Kan hinmaxxafamne.
- Kelly,P. (1990). *Guessing*: No substitute for systematic learning of lexis. *System*,18.199-207.
- Krashen,D &Terreii,D.T.(1983). *The Natural Approach Language Acquisition in the classroom*. Newyork: Alemary Press.
- Lewis, M. (1993). *The Lexical Approach*. Language Teaching Publication,
 _____ (1997). *Implementing the lexical approach*. LTP
- Liu,N.,& Nation,I.S.P. (1985). *Factors Affecting Guessing Vocabulary in context*. RELC Journal,16(1), 33-42
- McCarthy, M. (1988). *Vocabulary*. Oxford: Oxford University Press . 39
- Ministeera Barnootaa (2005). Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa}: Qajeelcha Barsiisaa Kampala- Ugandaa MK publisher Ltd.
- Ministeera Barnootaa(2005). Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo Kutaa10^{ffaa} : Kitaaba barataa Kampala- Ugandaa MK publishers Ltd.
- Morgan,J. (1986). *Vocabulary*. New York: Oxford University Press.
- Nagy, W.Perman,P.,Anderson.(1985). *Learning Word from Context*. Reading Research Quarterly
- Nation, I. S. P. (1990). *Teaching and Learning Vocabulary*. New York: Newbury House.
 _____ (1994). *New ways in teaching Vocabulary*. Alexandria, VA: TESOL.
 _____ (2001). *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge: Cambridge University Press
- Nation, I.S.P.& Coady, J. (1988). *Vocabulary and Reading*. London: Longman
- National Reading Panel (2000). *Teaching children to read: An evidence-based assessment of scientific research literature on reading and its implications for reading instruction*. Bethesda, MD: National Institutes of Health.

- Negasa Merdassa(1999).*Teaching and Learning Vocabulary in grade Seven in light of newly prepared English Material* (BA unpublished) FOR LAN 142/1999
- Neuman,S.B.,&Dwyer,J. (2009). Missing in action: Vocabulary instruction in pre-K. *The reading Teacher*, 62(5)
- Nunan, D. (1989). *Designing task for the communicative Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press
- _____(1995). *Language Teaching Methodology*. A textbook For Teachers. UK: Redwood Books
- O'Grady,W.(1996). *The handbook of Korean Vocabulary*, university of Hawai'i press
- Oxford,R.(2001). *Integrated Skills In ESL/EFL Classroom*. ESL magazine (www.ca.org/resource 1digest)
- Paribakht,T. & Wesche, M.(1996). *Enhancing Vocabulary acquisition through reading: Ahierarchy of Text-related exercise types*. *Canadian Modern Language Review*.
- Patel.(2008). *English Language Teaching*: Sunrise Publisher.
- Pressley, M. (2002). *Comprehension instruction: What makes sense now, what might make sense soon*. *Reading Online*,5(2). Retrieved from <http://www.readingonline.org/articles/>
- Richards J. C. & Renandya, W. A. (2002). *Methodology in language teaching: An anthology of current practice*, (pp.254-266), Cambridge: Cambridge University Press.
- Richards, J.C & T.S, Rodgers.(2001). *Approaches and Methods in Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Richards, J.C. (2001). *Curriculum Development in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rupley, W.H., Logan, J.W., & Nichols, W.D. (1998/1999). *Vocabulary instruction in a balanced reading program*. *The Reading Teacher*, 52 (4).
- Schmitt, N. (2000). *Vocabulary in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Seead, J. (2003). *Semantics*. 2nd edition. Oxford: Blackwell publishing.
- Sedita, J. (2005). Effective Vocabulary Instruction. “Insights of learning Disabilities”
- Tashoomefi Mitikkuu (2000). “*Seerluga Afaan Oromoo*”. Hidhaa Lammaffaa Barnoota Fagoo. Dhaabbata Mala quunnamtii giddugaleessa. Ministeera Barnootaa.
- Ur,P. (1986). *A Course In Language Teaching*: Cambridge: Cambridge university Press.
- Vaughn, J.K., Dimino, S., Schumm, J.S., & Bryant, D. (2001). *From Clunk To Click: Collaborative Strategic Reading*. Longmont, CO: Sopris West
- Wallace, M.J (1982). *Teaching Vocabulary*. Oxford:Heinemann Educational Books Ltd
- Widdowson, H.G.(1978). *Teaching Language as Communication*. Oxford: Oxford University Press.
- Wilkins,D.(1972). *Linguistics in Language Teaching*. London: Edward Arnold publishers limited
- Yittaayyal (2013). Xiinxala Hojiirra Oolmaa Tooftaawwan Hiika jechoota Afaan Oromoo Barsiisuu Mana Barnoota Sadarkaa Lammaffaa: MA thesis Kan hinmaxxafamne.
- Yule, G. (2006). *The study of Language 2nd (edt)* . Cambridge: Cambridge University Press.
- Zimmerman, C. B. (1997). *Historical trends in second language Vocabulary Instruction*. Cambridge: Cambridge University Press.

DABALEE A: Sakatta'insa Kitaabaa

Sakatta'insa Dhiyaannaa Gilgaalota **Hiika Jechootaa (Vocabulary)** Afaan
Oromoo Kitaaba Barataa Kutaa 10^{ffaa}

Boqonnaa	Gilgaala	Fuula	Gosa hiika jechaa	Ajaja
1	1B	1	Tilmaami	Hiika jechoota armaan gadii tilmaami.
	4B	3	Tilmaami	Jechoota armaan gadii osoo gara dubbisaatti hinseeniin dura hiika isaanii tilmaami.
	6	7	Galumsa	Jechoota dubbisa keessa bahaniif hiika galumsaa sirrii ta'e filadhu.
2	1B	15	Tilmaami	Hiika jechoota armaan gadii tilmaami.
	4B	18	Gareen Mar'iadhu	Hiika isaanii gareen mari'adhu
	8	24	Moggoo	Jechoota roga "A" jalatti kennaman kan "B" waliin walitti firoomsa.
	10B	27	Hiika kallattii	Jechoota armaan gadii tisheessuun hiika kenni.
3	1B	30	Tilmaami	Jechoota armaan gadii dubbisuun dura hiika isaanii tilmaami.
	2D	35	Galumsa	Jechoota armaan gadiif akka galumsa isaanitti hiika sirrii kenni.
4	1A	39	Tilmaami	Hiika Jechootaafi gaaleewwan armaan gadii irratti mari'adhaa.
	2C	42	Galumsa	Hiika galumsa isaanii tilmaami.

5	2D	52	Galumsa	Jechoota /gaaleewwan/ armaan hiika walfakkataa barreessi.
6	2C	62	Hiika faallaa	Jechoota hiika faallaa jechoota armaan gadii qaban barreeffama keessa baasuun barreessi.
7	1B	68	Hiika kallattii	Hiika jechoota walitti hima
	2D	72	Hiika faallaa	Hiika faallaa galumsaa barreessi.
8	2D	82	Galumsaa	Jechoota armaan gadiif akka galumsa isaanitti hiika sirrii kenni
9	1B	91	Tilmaami	Hiika jechoota armaan gadii caqasuun dura tilmaami.
	4B	93	Tilmaami	Dubbisuun dura hiika jechoota armaan gadii tilmaami
	5D	96	Hiika sirrii	Jechoota armaan gadiif akka galumsa isaanitti hiika sirrii kenni.
10	1B	101	Tilmaami	Jechoota armaan gadii dubbisuun dura hiika isaanii tilmaami.
	4A	104	Galumsa	Jechoota armaan gadii galumsa irratti hundaa’uun hiika isaanii barreessi.
	4B	105	Hiika sirrii	Jechoota armaan gadiitti kennamaniif hiika sirrii ta’e tokko filadhu.
11	1A	109	Tilmaami	Jechoota armaan gadii dubbisuun dura hiika isaanii tilmaami.
	2C	112	Bakka duwwaa Guutuu	Jechoota armaan gadii keessaa filachuun himoota waliin walsimsiisi
12	4A	122	Hiika kallatti	Jechoota armaan gadiif hiika kallatti kenni.
	4B	122	Hiika faallaa	Jechoota armaan gadiif hiika faallaa kenni.
13	1B	126	Tilmaami	Jechoota armaan gadii dubbisuun dura hiika isaanii tilmaami.
	4A	130	Hiika sirrii	Jechoota armaan gadiif hiika sirriidha jettu filadhu.
	4B	130	Hiika faallaa	Jechoota kana gadiif hiika faallaa filadhu.
14	3C	136	Hiika kallatti	Jechootaa ‘A’ jala jiraan kanneen ‘B’ jala jiran waliin waliitti firoomsi.
	10A	145	Hiika jechamoota	Hiika jechamoota armaan gadii ibsu filadhu
	10B	145	Hiika jechamoota	Jechamoota armaan gadiitti kennaman hiika isaanii barreessi.
15	1B	147	Tilmaami	Jechoota armaan gadii dubbisuun dura hiika isaanii tilmaami.
	2C	150	Bakka duwwaa Guutuu	Gaaffiwwan armaan gadii jechoota hiika isaanii guutuu taasisuu daanda’u filachuun guuti.
	4A	152	Hiika jechamootaa	Jechamoota roga A jalatti kennaman kan roga B jalaa wajjin waliitti firoomsi.
	4B	152	Hiika jechamootaa	Jechamoota armaan gadii hiika isaanii barbaadii barreessi.
16	1B	157	Tilmaami	Jechoota armaan gadii dubbisuun dura hiika isaanii tilmaami.
	4A	163	Hiika jechamootaa	Jechamoota armaan gadii asoosamaa armaan olitti dubbiste keessaa bahaniif hiika isaanii barbaadi
17	4A	168	Galumsa	Jechoota armaan gadiif hiika isaanii akka galumsaatti barbaadi
	4B	169	Hiika faallaa	Jechamoota roga A jalatti kennaman faallaa isaanii kan roga B jalaa wajjin waliitti firoomsi.

18	1B	171	Tilmaami	Jechoota armaan gadii dubbisuun dura hiika isaanii tilmaami.
	2C	174	Hiika kallatti	Jechoota armaan gadiif hiika isaanii kenniif

DABALEE (B): BARGAAFFII BARATTOOTAA

Yuunivarsiitii Finfinnee

Kolleejjii Namoommaa Qorannoo

Afaanootaa,joornalizimiifi sabqunnamtiitti

Muummee Afaan Oromoo, Hog-barruufi Fookloorii

KABAJAMAA BARATAA

Barreessan waraqaa qorannoo kanaa, *dhiyaannaafi tooftaawwan hiika jechootaa barsiisuu kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo Mana barumsa Malkaa Miicaa kutaa 10^{ffaa} xiinxaluuf* gaafannoo kana isiniif dhiyeesseera. Yaadni isin kennitan hundi dhimma qorannoo kanaaf kan oolu ta'uufi iciitiin kan qabamu ta'uu isaa gamanumaan isin mirkaneessa. Qorannoon kun immoo hirmaannaa keessaniin galmaan ga'uu waan

dabalataa qorannoo kana qajeelchuu yoo qabaattan itti dabaluun qoraticha akka gargaartaniif kabajaan isin gaafata.

Gargaarsa Keessaniif Galatoomaa!

Huraa bulaa!

Qorataa Sisaay Margaa

Kutaa II. Odeeffannoo Waliigalaa

Gaaffiwwan armaan gadii haala waliigalaa tooftaawwan hiika jechootaa Afaan Oromoo barsiisuu kan ilaallatu. Kanaaf gaaffiwwan kanneen qabxii isiniif kennamee irratti hundaa’uun akkaataa hojiirra oolmaasaanii adeemsa baruu barsiisuu amma keessa jirtan bu’uura godhachuun gabatee kenname keessatti mallattoo ☒ gochuun deebii keessan kennaa.

1. Maqaa Mana Barumsaa: _____
2. Sadarkaa barnootaa deebkennaa: 10^{+3} ☐ 12^{+2} ☐ 12^{+3} ☐ 12^{+4} ☐ kan biroo ☐
3. Saala ☐ Dhiira ☐ Dhalaa ☐
4. Baay’ina daree barsiisuu _____
5. Baay’ina daree tokko keessaa giddugaleessan _____
6. Umurii 20-25 ☐ 26-30 ☐ 31-35 ☐ 36-40 ☐ 41fi isaa ol ☐
7. Tajaajila 1-2 ☐ 3-5 ☐ 6-10 ☐ 11-15 ☐ 16-20 ☐ 20fi isaa ol ☐

KUTAA III. BARGA AFFII

Gaaffiwwan armaan gadii haala waliigalaa **tooftaawwan hiika jechootaa Afaan Oromoo barsiisuu kan ilaallatu**. Kanaaf gaaffiwwan kanneen qabxii isiniif kennamee irratti hundaa’uun akkaataa hojiirra oolmaasaanii adeemsa baruu barsiisuu amma keessa jirtan bu’uura godhachuun gabatee kenname keessatti mallattoo ☒ gochuun deebii keessan kennaa

Yeroo Maraa (YM) =5

Yeroo Baay’ee (YB) =4 Darbeedarbee (DD) =3

Yeroo Muraasa (YMu) =2

Gonkumaa (GK) =1

T/L	Gaaffile	YM	YB	DD	YMu	GK
1.	Barnootaa Afaan Oromoo yemmuu barsiiftu hiika jechootaaf hagam xiyyeeffannoo kennita?					
2.	Barattoonni hiika jechootaa haaraa akka hubataniif					

	unka ijaarsa jechootaa (fufii durgaa, duubgaafi hundee jechaa addaan baastee hagam barsiifta?					
3.	Jechi tokko jechoota biroo faana walittidhufeenya hiika akka qabu tilmaama keessa galchuun ni hammam barsiifta?					
4.	Jechootaa haaraa hiika isaanii barattoonni hinbeekne masoon/walfakkii hiika jechoota sanaa walbira qabuun hagam barsiifta?					
5.	Jechootaa haaraa hiika isaanii barattoonni hinbeekne faallaa hiika jechoota sanaa walbira qabuun hagam barsiifta?					
6	Dubbisa dura jechoota haaraa dubbisa keessaa bahan irratti barattoonni gareen mari'atanii hiika akka itti laatan hagam taasista?					
7.	Jechoota haaraa erga barsiiste booda akka barattoonni galumsa garaa garaa keessatti itti fayyadaman hammam qajeelchita?					
8	Barattoonni hiika jechootaa dubbisa keessatti bakka galumsaa qayyabachuun akka hiika jechootaa tilmaaman hagam taasista?					
9	Barattoonni beekumsa hiika jechootaa akka cimsataniif kitaabilee adda addaa akka dubbisan hammam jajjabeessita?					
10	Barattoonni guuboo jechootaatti fayyadamanii hiika jechootaa haaraa akka hubataniif hagam kakaasta?					
11.	Meeshaalee deeggarsa barnootaa fakkii fayyadamuun hiika jechootaa hagam barsiista?					
12.	Meeshaalee barnootaa dhugaa (realia) fayyadamuun hiika jechootaa hagam barsiista?					
13.	Hiika jechootaa dandeettii dhaggeeffachuufi dubbachuu, dubbisuufi barreessuu waliin qindeessuun hagam barsiifta?					

DABALEE (D): AF-GAAFFII BARSIIISOTAA

Yuunivarsiitii Finfinnee

Kolleejjii Namoommaa Qorannoo

Afaanootaa, joornalizimiifi sabqunnamtiitti

Muummee Afaan Oromoo, Hog-barruufi Fookloorii

Barreessan waraqaa qorannoo kanaa, *Dhiyaannaafi tooftaawwan hiika jechootaa barsiisuu kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo Mana barumsa Malkaa Miicaa kutaa 10^{ffaa} xiinxaluuf* gaafannoo kana isiniif dhiyeesseera. Yaadni isin kennitan hundi dhimma qorannoo kanaaf kan oolu ta'uufi iciitiin kan qabamu ta'uu isaa gamanumaan isin mirkaneessa. Qorannoon kun immoo hirmaannaa keessaniin galmaan ga'uu waan danda'uuf, gaaffilee qorataan isiniin gaafatu kanneen xiyyeffannoo dhageeffachuun deebii kennuun akkasumas, yaada dabalataa qorannoo kana qajeelchuu yoo qabaattan itti dabaluun qoraticha akka gargaartaniif kabajaan isin gaafata.

Gargaarsa Keessaniif Galatoomaa!

Horaa bulaa!

Qorataa Sisaay Margaa

Gaaffilee Armaan Gadii Haala Gaafatamteen Deebii Kenni.

1. Barnoota Afaan Oromoo kitaaba barataa kutaa 10^{ffaa} keessatti haalli gilgaalonni hiika jechootaa itti dhiyaatan hawwataafi barattoota kan dammaqinaan hirmaachisudhaa?
2. Gilgaalonni kitaaba barataa keessatti hiika jechoota barsiisuuf qophaa'an hiika jechootaa galumsaa dubbisaatiin ni shaakalsiisuu?
3. Gilgaalonni hiika jechootaa Afaan Oromoo kitaaba barataa kutaa 10^{ffaa} keessatti dhiyaate hariiroo jechoonni waliin qaban galumsaan dhiyeessee jiraa?
4. Gilgaalonni kitaaba barataa hiika jechootaa barsiisuuf qophaa'an fedhii barattootaa kan kakaasanidhaa? Yoo hin kakaasne ta'ee sababnii maal maal fa'i jettu?

5. Gilgaalonni kitaaba barataa keessatti hiika jechootaa barsiisuuf qophaa'an hubannoo barattootaa madaaluuf beekumsa haaraa barattootaaf dhiyeessee jiraa?

Waraqaa Mirkaneeffannaa

A) Ani qorataan maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eerame warqaan qorannoo kun hojii dhuunfaa koo ta'uu isaa, kanaan dura yuunivarsiitii kamiyyuu keessatti qorannoo eebbatiif hindhiyaanne ta'uusaafi wabiilee qorannoo kanaaf dubbisee irraa fayyadame hunda isaanii haala seera qabeessa ta'een fudhadhee; wabii keessa kaa'uu koo nan mirkaneessa.

Maqaa: _____

Mallattoo: _____

Guyyaa: _____

B) Barataan _____

Waraqaa qorannoo isaa haala seera qorannoo eegeen qopheessuu isaa fi ofittisuun (Defense) Muummeef galchuu danda'uu isaa ani akka gorsaa waraqaa qorannoo kanaatti mallattoo kootiin nan mirkaneessa.

Maqaa: _____

Mallattoo: _____

Guyyaa: _____